ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINLARI No. 177-159

SOROKİN VE TOYNBEE

(Sosyal Değişim Üzerine Denemeler)

Yazan:
Pitirin A. SOROKİN
Arnold J. TOYNBEE

Çeviren:
Erdoğan GÜÇBİLMEZ

33

SEVINÇ MATBAASI
ANKARA. 1964

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ V

BÖLÜM I: Uygarlıklar Kültür Yığınları mıdır Yoksa Birleşik Sistemler midir? 1

BÖLÜM II: Sorokin'in Tarih Felsefesi 39

BÖLÜM III: Arnold J. Toynbee'nin Eleştirici İncelemesine Cevap 69

Ö N S Ö Z

Sorokin ile Toynbee'den derlenmiş olan bu denemelere bir giriş yazmaktan dolayı çok memnunum. Bu memnuniyetimin üç temel sebebi vardır. Sosyal Değişme, bir zamandan beri üzerinde ısrarla durduğum gibi sosyolojinin ve sosyal bilimlerin en önemli, en yaratıcı kısmıdır. Toplumu, uğradığı değişiklikler hakkında bilgi edinebilmek için inceleriz. Bütün sosyal bilimler alanında sürekli değişme çok yaygın ve kesintisiz bir oluştur. Ayrıca, ister organik ister inorganik olsun, bütün teşhis edilebilir konuların en önemli özelliği, durumlarının aralıksız değişmesi ve dalgalanmasıdır.

İkinci sebep içinde yaşadığımız 20 nci Yüzyılın, sosyal olayların en derin değişikliğe uğradığı bir yüzyıl olmasıdır. Sorokin'in bu denemelerde dikkati çektiği gibi sosyal sistemler bütünlenme, birimleri birbirlerine daha sıkı bir şekilde bağlamış bütünler halini alma yolundadırlar. Parçalardan birindeki bir değişiklik diğer parçalarda değişikliklere yol açmaktadır. Bundan ve başka ilkelerden de anlaşıldığına göre değişiklik bazı devirlerde başka devirlere göre daha derin, daha temelli ve daha hızlı olmaktadır. Siyasal bilimlerde eski hükümet çeşitlerinin —kolonyalizm— yıkılması olayı tekrar ortaya çıkan yeni bir olaydır. Bugün, hükümet çeşitlerinin değiştiği bu devirde, birden bire hergün yeni bir millet doğmaya başlamıştır. Günümüzdeki bilimsel ve mekanik değişikliklerden, atom bombalarından, feza adamlarından ve milyonlarca başka değişiklikten bahsetmemize lüzum yoktur; bunlar, o kadar hızla ortaya çıkar olmuşlardır ki artık hepsini akılda tutmağa imkân yoktur. Yüzyılımız, bazı başka yüzyıllar gibi, derin dalgaların bütün faaliyet alanlarını silip süpürdüğü bir yüzyıldır.

Böyle bir devir, özellikle haberleşmenin son derece değiştiği her taraftaki olayların bir gün sonra bütün dünyayı ilgilendirir

hale gelmesini sağladığı günden beri ölümlü insanlar için güç anlaşılır bir hal almıştır. Kennedy'nin öldürüldüğü gün (olaydan sonraki 24 saat içinde) bir arkadaşımla birlikte İçanadolu'dan Karadeniz kıyısındaki küçük bir köye geldim. Yaşlı bir köylü gözyaşlarıyla bizi karşıladı. Binlerce mil uzakdaki cinayeti öğrenmişti; bu olaya kendi felaketi gibi bakıyordu.

Bu şaşkınlığı yaygın ideolojik hareketlerde de görmek mümkündür. *İdeological Movements and Social Change* adını taşıyan bir vesikada büyük ideolojik hareketlerin nitelik ve çokluğunun sosyal değişmeye ve bu değişmenin çeşitlerine sıkı sıkıya bağlı olduğunu göstermiştim. 20 yüzyıl da, yalnız büyük bir sosyal değişme çağı değil, aynı zamanda büyük ideolojik hareketlere kundaklık eden çağlardan biridir. Belli bir taraftar kitlesini kanalize etmek hedefi güden her hareketin kendi ideolojik sloganları vardır.

Böyle bir devrede kitleler doğrudan doğruya şiddetli sosyal değişmeyle çatışırlar. Vatandaş birçok akımdan hangisini tutmalıdır? Hiç birini tutmamak suretiyle passif mi kalmalıdır?

Sosyal değişmeyi incelemenin üçüncü temel sebebi, birçok değişiklikleri olduğu gibi, yüzyılın sloganlarını ve çözüm yollarını anlamak ve bunlara uymağa çalışmaktır.

Öyleyse Sorokin'le Toynbee'nin bu denemelerine başvurmanın faydası nerdedir? Her bilimde sık sık geriye dönmek, ulaşılmış sonuçlara bakmak, eldeki doğru yığınını değerlendirmek gereklidir. Bu tabiî bilimlerde her zaman olagelen bir şeydir.

Her hafta bilim dergilerimizde yer alan kitap özetleri kısmında kitap yazarlarının kendi özel alanlarındaki durumu özetlediklerini görürüz. Bu özetler bilgi vermek amacıyla düzenlenmişlerdir. Şu veya bu alanda neler bildiğimiz sorusunu (kimyada, fizikte, biyolojide, botanikte v.s. de) cevaplandırırlar. Bundan sonra yapılması gereken çalışmaların neler olduğunu söylerler; özellikle elde bulunan araştırma aletlerinin ve daha önce kullanılmış olan metotların bu alanda çalışmalara devam etmek için elverişli olup olmadığından bahsederler. Sonunda, bütün bunların sonucu olarak, bilimdeki genel teorilerde yapılması gereken değişiklikler hakkında tekliflerde bulunurlar.

24 Ocak 1964 tarihli *Science* dergisinde bir kitabın eleştirilmesini konu alan böyle bir özet yayınlanmıştır. Kitabın adı Professor's

Story of Hybrid Corn'dur. Kitabı Darwin ile Mendel'den bu yana gelmiş geçmiş en önemli tahıl melezlemecilerinden olan H. K. Hayes yazmıştır. Tahıl melezlemesi tatbiki biyolojide bu yüzyılda (herhangi bir yüzyılda olduğu gibi) ulaşılmış en önemli sonuçlar doğuran bir gelişmedir. Tahıl melezlemesi 1960'a kadarki otuz yıl içinde tahıl ürününü iki misline çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda diğer toprak ürünü besinlerin melezleştirilmesi için çoğunda başarılı sonuçlar alınmış olan geniş denemelere de yol açmıştır. Kitabı gözden geçirip eleştiren, melezleştirme konusunda önemli katkıları bulunan bir başka önemli bilgin olan Harvard Üniversitesinden Paul Mangelsdorf'tur. Eleştirme, kitabın «melez tahılın bu kadar başarıyla üretilmesini sağlayan olay» olan *heterosis* alanında temel araştırma ihtiyacına dikkati çektiğini söyleyerek son bulmaktadır.

Tabii bilimlerde bu gibi yazılar düzenli bir şekilde yayınlanabilir, çünkü tabii bilimler yenidir. Sosyolojide sosyoloji hakkında bir kalıp-fikir vardır ki hem yanlış hem de akıl karıştırıcıdır: denir ki sosyoloji bilimlerin en yenisidir. En eski bilimlerin tabii bilimler olduğu, yeni bilimlerinse sosyal bilimler grubu tarafından meydana getirildiği ileri sürülür.

Sosyolojinin yeni olduğu iddiası doğru değildir. İnsanoğlu en ilkel zamanlardan beri bu konuda akıl yürütmektedir. Belki yanlış sonuçlara ulaşılmıştır, fakat hiç olmazsa gayret gösterilmiştir

Öte yandan zamanın başlangıcından bu yana doğmuş olan bütün fizik ve tabii bilimcilerden % 90'ının bugün henüz hayatta olduğu sanılmaktadır. Ayrıca fizik ve tabiat bilimlerindeki eserlerin hemen hemen hepsi yakın zamanlarda yayınlanmış eserlerdir. Fizik bilimlerindeki araştırmaların çoğu nisbeten yeni olduğu gibi bir kısmı da hemen tamamen yenidir. Bundan dolayı bu alanda bir özet yapmak kolaydır.

Aynı şey sosyal bilimler hakkında söylenemez. Bundan dolayı, sosyal bilimlerde herhangi bir bilgi alanındaki bütün gelişmeyi ve varılmış olan sonuçları öğrenmek istersek, belli bir alandaki bilgilerin hepsini özetleme sabrına, zamanına, enerjisine ve kaabiliyetine sahip olan büyük sistematik sosyologların eserlerini dikkatle incelememiz gerekir. Sosyal değişme hakkında bu nitelikte eserleri Sorokin ile Toynbee vermişlerdir. Sosyal değişme, sosyolojinin kar-

şı karşıya olduğu belli başlı sorun olduğundan bu yazarlar, sayısız ciltteki eserleriyle bütün sosyolojiye büyük bir hizmette bulunmuşlardır.

Eserleri belki de mükemmel değildir. Bununla birlikte her biri, ötekinden ayrı olarak başka görüş açılarından bütün bu bilgi alanında zamanın başlangıcından bu yana sosyal değişme hakkında uygar insanın bildiği herşeyi özetlemeye teşebbüs etmiştir.

Bu denemelerde birbirlerinin eserlerini ve ulaştıkları sonuçları tartışmakta, bunun bir sonucu olarak kendi vardıkları hükümleri söylemektedirler. Bu iki en mükemmel bilginin gözleriyle bakmanın dışında sosyal değişmeyi anlamaya çalışmanın daha iyi bir yolunu bilmiyorum.

Prof. Carle C. ZİMMERMAN

I

1.— UYGARLIKLAR BİRLEŞİK SİSTEMLER MİDİR YOKSA KÜLTÜR YIĞINLARI MIDIR?

Pitirim A. Sorokin

Tartışma konumuz olan «seçilmiş tarih parçalarının» tahlili şu sorularla başlar: Bu kuramların inceledikleri uygarlıklar veya kültürler ne çeşit şeylerdir? Bunlar yerel yığınlar (I), dolaylı nedensellik bağıyla bağlı yarı-yığınlar (II), nedensellikle bağlı birlikler

---

(I) Sorokin'in kullandığı kavramlardan bazıları Türkçede hiç geçmemiştir. Bunlar yazarın kendi terimleridir. Bu bakımdan çevirinin anlaşılırlığını artırmak amacıyla bu kavramlardan bazılarını gene yazarın çeşitli eserlerindeki açıklamalarına dayanarak aydınlatmayı gerekli buldum. Bu kavramların ilki «yerel yığınlar» veya İngilizce deyimiyle «Spacial congeries» dir. Sorokin, yığın terimini kültür için kullanmaktadır. Kültür unsurları arasında üç çeşit münasebet görmektedir: Bunlar ya birbirlerini tamamlar ve desteklerler, ya mantıkî ve estetik normlara göre aralarında hiç bir bağ yoktur veya bu normlar bakımından aralarında çelişme ve çatışma vardır. Böyle çelişen ve çatışan kültür unsurlarının bir arada bulunması, Sorokin'e göre yerel bir kültürel yığın meydana getirmektedir. Örneğin «iki kere iki yedi eder» sözü, kendi içinde çelişen bir anlam yığınıdır. Bunun gibi Papa Gregoire tarafından geliştirilmiş olan tapınma müziği sisteminin «Agnus Dei'sinin» bir kısmı ile «Bebeğim eve dönünceye kadar ne aşk ne de eğlence» ezgisinin bir araya gelmesi de estetik normlara göre çelişik bir kültürel yığın meydana getirir. *Çeviren*

(II) Dolaylı nedensellikle bağlı yarı yığınlar. Yarı yığınların ne olduğu yığınlarla ilgili açıklamadan çıkarılabilir. Dolaylı nedensellikten Sorokin'in kastettiği şudur: Yazarın kendi örneğiyle bunu aydınlatmak istersek dikkati cebimizde taşıdığımız para, kalem, tarak, mendil, saat, mektuplar, kağıtlar, hüviyet cüzdanları, şoförlük ehliyetleri gibi birbirinden farklı ve her biri ayrı ayrı yerlerde satılan, ayrı ayrı yerlerde bulunan, ancak her hangi bir kimseye ait olmaları dolayısıyla bir araya gelen şeylere çekmemiz gerekir. Bu şeyler arasın-

(III), anlamlı-nedensel sistemlerden (IV) hangisidirler? Yazarlardan hiç birisi incelediği uygarlıkları veya kültürleri bu dörtlü kategoriye göre tanımlamamış olduğu halde, hepsi de, inceleme konularını teşkil eden şeylerin gerçek birlikler, yani benim deyimlerimle *nedensel veya anlamlı-nedensel* sistemler olduklarını düşünüyor gibidirler. Hatta bunlardan bazıları, aralarındaki derin ayrılığı göremiyerek sosyal ve kültürel sistemleri birbirlerine karıştırmakta ve inceledikleri «uygarlık» veya «kültürleri», içinde *belirli bir sosyal sistemle (örgütlenmiş grup) belirli bir kültür sisteminin tıpkı aynı yerde başlayıp aynı yerde biten ve özdeş iki şey gibi* çakıştığı bir çeşit sosyokültürel bütün olarak görmektedir. Bunun gibi, Danilevsky'nin «kültür ve tarih benzerliğine dayanan tipi», aralarında siyaset ve dil bağı olan ve aynı birleşik kültür sistemine sahip bulunan grupların («Mısırlılar», «Çinliler», «Asur-Babil-Fenike ve Kaldeliler») meydana getirdikleri gevşek bir federasyondur.

---

da daima yerel yakınlık yoktur: Saatler özel dükkanlarda satılır ve bunların yanında mendil, kalem, tarak gibi şeyler bulunmaz. Bu şeyler nedensellik ve fonksiyonel bağlar bakımından birbirlerine yabancıdırlar. Fakat bütün bu şeyler onlara ihtiyacı olan kimseyle nedensellik ve fonksiyon münasebeti içindedirler. Böylece bir ortak âmil vasıtasıyla dolaylı nedensellik bağı ile birbirlerine bağlanırlar. *Çeviren*

(III) Nedensellikle bağlı birlikler. Nedensellik bağına Sorokin özel bir anlam vermemektedir. *Çeviren*

(IV) Anlamlı nedensel sistemler. Bu kavramın anlaşılması biraz daha güçtür. Bu bakımdan bunu doğrudan doğruya yazarın örnek ve tanımının çevirisini buraya koyarak açıklamaya çalışalım: «Japon gemilerinin batırılması, Japon şehirlerinin bombalanması, milyonlarca Amerikan gencinin askere alınması ve askerî eğitimden geçirilmeleri, kolejlerdeki olağan öğrenci sayısının azalması, birçok ihtiyaç maddelerinin vesikaya bağlanması, İngiltere ve Rusya'ya arazi terki, tank, silâh, uçak ve gemilerin üretiminin yoğun bir hal alması gibi olaylar ve bunlara benzer binlerce olay, fizik ve biyoloji nitelikleri bakımından aralarında nedensellik bağı olmadığı halde hepsi de Japonya ile Birleşik Devletler arasındaki savaşın *anlamlı-nedensel* tezahürleri olmaları sebebiyle gerçekte nedenselliklik bağıyla birbirlerine bağlıdırlar. Japonya Birleşik Devletler ve Savaş anlamlı birliklerdir ve bütün bu olaylar anlamlılık ve nedensellik bakımlarından birbirlerine bağlı olaylardır.

Elimizde tamamiyle birbirinin aynı olan iki keşif, örneğin atom bombaları olsa ve bu keşifler birbirlerinden bağımsız olarak yapılmış bulunsa keşfedilmiş olan bu iki atom bombası arasında yalnız bir anlamlılık bağı olduğunu görürüz. Oysa Birleşik Devletlerdeki atom bombası keşfi başka yerlerdeki atom bombalarının keşfini gerçekten etkilemiş bulunsa, bu durumda iki atom

Bu sistem, nedensellik ve anlamlılık bakımlarından parçaları birbirlerine ve bütüne, bütünüyse parçalarına bağlı bir organizma kadar sıkı bir şekilde bütünlenmiştir. «Kültür ve tarih benzerliğine dayanan» birlikler, tıpkı bir organizma kadar sıkı bir şekilde bütünlenmiş oldukları için gene tıpkı bir organizma gibi doğmuşlar, büyümüşler, olgunlaşmışlar ve ölmüşlerdir.

Spengler'in Yüksek Kültür veya Uygarlığının da buna benzer bir bütünlüğü vardır. Spengler, bunun, «organik-nedensel» bütünlenmesi yanında, anlamlı bütünlüğü üzerinde de özellikle durur. Spengler'in «Ana Sembol»e atfettiği her Yüksek Kültür'ün temelinde yatan belli başlı öncül olma rolü ve yapısında bu kültürün bütün unsurlarına yer veren ana temalık rolü, her Kültür-Uygarlığın içinde parçalarla parçalar arasında ve gene parçalarla bütün arasında «anlamlı» bir karşılıklı bağlılık bulunduğunu açıkça belirtmektedir. O da, tıpkı Danilevsk gibi, bir Yüksek Kültür sistemiyle bir sosyal grup — özellikle bir ulus — arasında sanki bunların ikisi de aynı yerde başlayıp aynı yerde son bulan, çakışan iki seymiş gibi bir avnılık görmektedir. Örneğin Mısır ulusu ile Mısır Yüksek Kültürü, Apollon ulusu ile Greko-Romen Yüksek Kültürü v.s. arasında...

«Uygarlık» sözüyle Toynbee'nin kastettiği, bir «Tarihi Araştırma Alanı»ndan ibaret olmayan, kısımları, birbirine anlamlılık ve nedensellik bağlarıyle bağlı birleşik bir bütündür. Toynbee'ye göre :

Uygarlıklar, bütün kısımları birbirine yapışık olan ve karşılıklı olarak birbirlerini etkileyen bütünlerdir... Büyüme süreçi içindeki uygarlıkların ayırıcı özelliklerinden birisi de, bunların sosyal hayatlarının bütün görünüş ve faaliyetlerinin ekonomik, politik ve kültürel unsurların büyüyen sosyal bedenin iç ahengiyle zarif bir uyuşma halinde tutuldukları tek bir sosyal bütünün içinde koordine edilmiş olmasıdır.

Toynbee de, kendisinden önce gelenler gibi, uygarlık dediği şeyle bir çeşit sosyal grup arasında bir aynılık bulmaktadır. (aşağıya bak).

---

bombası yalnız anlamlılıkla birbirlerine bağlı olmakla kalmazlar, aynı zamanda nedensellikle de birbirlerine bağlı hale gelirler. Bu örnek anlamlı-nedensel (fonksiyonel) birliği göstermektedir.» Sorokin, *Society, Culture and Personality*, Cooper Square Publishers, Inc, New York, 1962, sh. 146. *Çeviren*

Schubart, Berdyaev ve Schweitzer, «Kültür Prototipleri» ya da «Büyük Kültürler» dedikleri şeylerin bütünlüğünden en genel ifadelerle bahsederler; oysa bunlarda bir anlamlı bütünlük bulunduğu kesindir. Üstelik, kültür sistemleriyle bir sosyal sistem arasında Danilevsky, Spengler ve Toynbee kadar aynılık görmezler. Gerçi tarihin her çağında belirli bir millet veya başka bir sosyal grup belirli bir kültür prototipinin belli başlı taşıyıcısı olabilir; fakat o, yine de ister bir millet ister başka bir sosyal grup olsun, geçici taşıyısından başka bir şey olarak kalır. Tarihte, belirli bir kültür prototipinin başka başka zamanlarda değişik gruplarla (uluslur) birleşmiş olması olayı, sosyal sistemle kültür sistemi arasındaki farkların bir isbatıdır. Berdyaev'in, Yunan ve Roma uluslarının sona ermesile Klâsik Kültür sisteminin tamamen ölmeyerek onlardan sonra da yaşadığını ve ebedî kültürel değerleriyle potansiyel olarak ölümsüz olduğunu söylemesi, onun kültürel ve sosyal sistemleri birbirinden ayırdığının başka bir belirtisidir.

Ve nihayet Nothrop ile Kroeber'in ele aldıkları kültür bütünleri, sosyal sistem veya gruplardan ayrı, ya nedensel ya da anlamlı-nedensel kültür sistemleridir. Nortrop'a göre her kültür sisteminin temeli, bir felsefi ön-faraziyenin bütün belli başlı kısımlarının birbirlerine bağlanarak gelişmesinden başka bir şey değildir. Böyle bir görünür anlam tutarlığı olmadığı zaman, kültür olayı yığınlar veya yarı-yığınlar haline döner. Meksika veya herhangi başka bir ulusun tüm kültürü Toynbee, Spengler ve Danilevsky'nin ileri sürdükleri gibi tek bir bütünlenmiş varlık veya tek bir nedensel-anlamlı bütün değildir; O daha ziyade, bir çok geniş ve dar kültür sistemlerinin ve bir çok kültürel yığının bir arada bulunmasından meydana gelmiştir.

Özetle, «estetik» ve «teorik» — veya doğulu ve batılı — süper sistemleri (aşağıya bak) bir yana bırakılırsa, Northrop'un kültürel bütünleri, sosyal sistem veya örgütlenmiş sosyal gruplardan farklı, nedensel-anlamlı kültürel sistemlerden ibarettir.

Kroeber, bunun gibi, bilhassa felsefe, filoloji, heykeltraşlık, resim, mimarı, müzik, edebiyat, tiyatro ve din gibi anlamlı-nedensel sistemlerle uğraşır. Ayrıca, Kroeber'in epey müphem bir tanımını verdiği, «Yüksek Değerli Kültür Kalıpları» veya «Ana Kül-

(1) Toynbee, *A Study of History*. III. 380,152; cf. I. 34 ff., 43., 149., 153.

tür Kalıpları» da, «İç ahenklilik», «Parçaların birbirine bağlılığı» ve «bir temel fikir sistemine» sahip oldukları ve ampirik gerçekliğe oturmuş bulundukları nisbette «anlamlı-nedensel» sistemler olarak görünürler. Bu birleşik kültür sistemleri, Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin uygarlık ya da yüksek kültüründen tamamiyle farklıdırlar. Kroeber ve Nothrop'a kalırsa, böyle bir uygarlık ya da Yüksek Kültür veya ulus yahut yerin *tüm* kültürü vahdetli bir bütün olmayıp, birçok kültür yığınlarının ve kültürel yarı-yığınların bir araya gelmesinden yarı ahenkli, yarı nötr ve yarı birbiriyle çelişik birçok geniş ve dar kültür sisteminin bir arada bulunmasından meydana gelir. Kroeber, Spengler'i bu noktada takip etmeyi açıkca reddeder (2). Böyle birşey, felsefe veya san'at, bilim veya etik, ya da başka herhangi bir kültür kesiminde, bir kültür sisteminin belli bir süre hakim olmasını önlemediği gibi, bir kültürel super sistem çeşidinin («ana kalıplar») bir yer veya insan topluluğunun tüm kültürü içindeki hakimiyetini de haleldar etmez. Ancak, bu hakimiyet, belirli bir tüm kültür veya onun kısımları içinde sadece hakim sistem veya süper sistemin bulunduğu anlamına gelmez. Bilâkis, örneğin hakim felsefi sistem olarak bulunan materyalizmin yanıbaşında idealizm veya başka materyalist olmayan felsefe sistemleri ikinci derecede sistemler olarak yer aldığı gibi bir çok yığınlar da göze çarpar. Bu yerin tüm kültürü içinde, hakim süpersistem veya sistemle kısmen çelişen, kısmen nötr birçok ikinci derece kültürel yığın ve kültürel sitem genellikle hakim süpersistemle yan yana yer alır.

Bütün bunlar, Northrop ile Kroeber'in kültür sistemlerinin, sosyal sistemler veya örgütlenmiş gruplardan ayrı tutulmuş olduklarını gösterir.

Northrop ile Kroeber'in bu hususlaki açık ve zımni sonuçları, benim *Social and Cultural Dynamics* ve *Society. Culture and Personality* adlı kitaplarımda ulaştığım ve sistemli bir şekilde geliştirdiğim sonuçlarla ayni gibi görünmektedirler. Bu sonuçlarla Danilevsky, Spengler, ve Toynbee'nin sonuçları arasındaki büyük fark, hatıra Northrop, Kroeber ve benim kuramlarım açısından Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin görüşlerinin yetersizliklerinin neler olduğu sorusunu getirmektedir.

---

(2) Kroeber, *op. cit.*, s. 826-827.

2 — KAÇINILMAZ YANILMA

Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin görüşlerinin kaçınılmaz yetersizliklerinin birincisi, «kültür ve tarih benzerliğine dayanan» tip, yüksek kültür ya da uygarlık dedikleri şeyleri, nedensel veya anlamlı-nedensel sistem anlamında gerçek bir vahdet olarak kabul etmeleridir. «Fonksiyonel antropolojistler» ve totaliter birleştiriciler» gibi onlar da, «prototip» Yüksek Kültür veya «uygarlıklar» ından herbirinin tüm kültürünün tam manasıyle bütünlenmiş olduğunu; bunların anlamlı bir varlığı olan ve nedensellikle birleşmiş bir bütünü temsil ettiklerini, böylelikle Mısır, Çin, Apollon, Magi, Faust ve sözünü ettikleri bütün öteki kültür-uygarlıkların içindeki kültürel olayların tümünü kapsayan bir çeşit kültürel süpersistem teşkil ettiklerini kabul ederler.

Düşünülebilen en küçük kültür alanı olarak ele alındığında tek bir bireyin tüm kültürünün dahi tam anlamıyla bütünlenmiş olmadığını ve bir hakim sistemle (birçok eklektik şahsiyetlerde hakim bir sistem dahi bulunmamakla birlikte) kısmen nötr, kısmen birbirleriyle çelişik birçok yığınların küçük kültürel sistemlerin bir arada bulunmasından meydana geldiğini daha öncede göstermiştim. Tek bir bireyin ya da en küçük kültür alanının tüm kültürünün yapısı böyle ise Mısır veya Hindistan, Batı dünyası veya Çin'in tüm kültürünün milyarlarca kültürel olaylardan meydana gelen son derece çeşitli ve çok geniş tüm kültürü, tek bir nedensel ya da anlamlı-nedensel sistem içinde tamamiyle bütünlenmiş değildir ve olamaz da. Böyle bir kültürün; birçok kültürel sistemin ve süper-sistemle (elektik kültürlerde yoktur) kısmen birbirleriyle tutarlı, kısmen anlam bakımından birbirleriyle ilgisiz, kısmen de çelişik yığınların bir arada bulunmasından meydana geldiği şüphesizdir.

Bu «kültürlerin», «tiplerin», ya da «uygarlıkların» kültürel olaylarının tümünün alanı, milyarlarca kültürel olayın bir arada atıldıkları bir çeşit fırlatma alanıdır. Bunların ancak bir kısmı diğer kısımlarla nedensel ve nedensel-anlamlı olarak birleşmiştir; bir başka kısmıysa ya dolaylı nedensel bağlarla ya da yerel yakınlık dolayısiyle «birarada bağlanmış» saf yığınlardan veya yarı yığınlardan meydana gelir. Bunlar karşılıklı olarak birbirlerine dayanmamaktadırlar: bunların bir parçası fırlatma alanındaki diğer şeylerde herhangi bir değişme yaratmadan değişebilir.

Bu yazarlardan hiçbiri Mısır, Babil veya söz konusu ettikleri «kültür» ya da «uygarlıkların» hiçbirisinde bütün kültür olaylarının bağlandıkları hiç bir büyük temayül veya yüksek ilke gösteremezler. Bu konuda Danilevsky ve Toynbee, Yunan uygarlığının özellikle estetik, Hint uygarlığının dinî ve batı uygarlığının mekanikci - teknikci olduğunu söylerler; diğer uygarlıklara gelince : Bunlardan bazıları (Danilevsky'nin «yerli» uygarlıkları) kültür alanlarının hemen hemen dördünü de geliştirebilmişlerdir. Toynbee, yukarıda sözü geçen üç tanesinden başka, eserlerinde adı geçen uygarlıklardan hiçbirisi hakkında hiçbir «kültürel temayül» «felsefi önvarsayım» ya da «ana sembol» gösteremez. Ve bu uygarlığın estetik, dinî ve teknolojik özelliklerini, ispat etmeden gelişi güzel zikreder. İlerde belirli bir kültürün yaşadığı sürece geliştirdiği ve kendisine sıkı sıkıya bağlı tek bir kültür değerine dayanmanın genellikle doğru olmadığını göreceğiz. Bu uygarlıklardan herbiri, varlıklarının çeşitli dönemlerinde çeşitli kültür alanlarında yaratıcı oldukları gibi gene hepsi yalnız tek bir alanda değil, bir çok kültür alanında yaratıcı olmuştur; yani bu uygarlıkların hepsi de «yerlidir».

Üstelik, Yunan kültürünün özellikle estetik bir kültür olduğunu söylemekle yetinmek Helen ya da Apollon kültürünün tutarlı ve nedensel olarak tek bir estetik ilke etrafında bütünlenmiş olduğunu ve Apollon kültüründe birbirine zıt bir çok san'at ve estetik ilke olmayıp tek bir estetik ilke bulunduğunu yeteri kadar ispat etmemektedir. Ayni şey, Hindû uygarlığının bütün tarihini kapladığı ileri sürülen «dinîlik» ve bütün Batı veya Faustçu kültür-uygarlığına nüfuz ettiği söylenen «bilimselik» ilkeleri için de söz konudur. Bilfiil doğru olmayan bu önermelerin hiçbiri bu uygarlıkların tüm kültürünün bu kategorilerin içinde ya da çevresinde anlamlı - nedensel bir şekilde bütünlenmiş olduklarını uzaktan yakından ispat edemez. Danilevsky ve Toynbee, kültür - uygarlıklarının gerçekten bütünlenmiş olduğunu ve bunlara ait parçaların hepsinin niteliği bilinen ayni ilke, öncül, ana sembol ya da yüksek değere bağlı olduklarını binbir güçlükle ispata çalışırlar. Bu üç yazar içinde yalnız Spengler, her yüksek kültürün ana sembole dayanan bir anlamlı - nedensel sistem olduğunu ve ana sembol'ün belirli bir kültür - uygarlığın bütün parçalarıyla eklemli olduğunu göstermeğe

(3) Bak. *Society* (s. 548-554) çeşitli uygarlıkların (Mısır, Hint, Çin, Japon, Yunan, Roma, Arap-İslâm, Fransa, Almanya, İngiltere, İtalya, Rusya) hangi devirlerde hangi yaratıcılık alanlarında (politika, iktisat, edebiyat, bilim, heykeltraşlık,

çalışır. Kitabın baş tarafında Spenglerin kuramı özetlenirken bu nokta ayrıntılı bir şekilde gösterilmişti. Apollon kültürünün ana sembolü ya da büyük öncülü «duyarlıklı insan vücudu», Faust kültürünün ki, «saf ve sınırsız uzay ile iradecilik», Magi kültürünün ki, «taş», Rusya'nınki «sınırsız düzlük», v. s. dir. Spengler, her uygarlığın, ana sembolünü belli başlı bütün kısımlariyle eklemlediğini ve böylece her Yüksek kültürün tüm kültürünü meydana getiren milyarlarca kültür olayını tutarlı ve nedensellikle bağlı bir bütünde topladığını binbir zahmetle göstermeğe çalışır.

Spengler'in ana sembol'ünün, uygarlıklarından bazılarında birçok sistem ve yığınların anlam bakımından birleşmesini sağlamak için bir öncül olarak çok yararlı olduğunu inkar edemem. Fakat bu birleşik sistem, tüm Apollon, Magi, Faust ve Mısır uygarlıklarının veya herhangi bir başka uygarlığın içindeki milyonlarca yığın ve bir çok sistemden bir tanesidir. Spengler'in ana sembolü birkaç kültür sisteminin (sayılar, matematik, psikoloji, mimarî heykel ya da müzik) anlam bakımından birleşmesine dahi pek az yarar: Spengler'in ana sembolüyle bazı kültür olayları arasında kurmağa çalıştığı bağlılık, örneklerin birçoğunda gevşek ve sun'î kalır, kandırıcı olmaz. Her yüksek kültürün tüm kültürünün o yüksek kültüre ait ana sembol'ün tutarlı bir şekilde her alana yayılışından başka birşey olmadığını ileri sürmek hayalidir. Arap, İslâm, Bizans, İran, Suriye, Yahudi halklarının *tüm* kültürünü meydana getiren milyarlarca kültür olayının «mağaralı - kubbeli, ebedi uzay» ana sembol'ünün birbiriyle eklemli parçalar halinde yayılışı olmasını istemek mümkün olmayan birşeyi istemek demektir. Hatta ana sembolle «zihin ve ruh ikiliği» arasında bir bağlılık bulunduğunu ispata gayret etmesi bile kısmen yanlış ve inandırıcı olmayan hükümlerle sonuçlanır. Aynı şekilde, Faust'çu kültürdeki milyonlarca kültür olayının hepsinin «saf ve sınırsız uzay» ana sembolüyle eklemli olduğuna ve bu sembol vasıtasiyle anlam bakımından tek bir bütün içinde toplanmış bulunduğuna inanmak her defasında binlerce olay tarafından yalanlanmış bir efsaneye inanmaktır. Spengler'in ana sembolünün yapabildiği en büyük şey, her uygarlık — kültürün tüm kültür alanında yer alan oldukça geniş bir anlamlı — ne-

---

mimarî, müzik, resim, din, felsefe, hukuk ve ahlâk) yaratıcı olmuş olduklarını gösteren veriler. Bu verilere şöyle bir bakmak her uygarlığın özel bir alanda yaratıcı olduğu savının yanlışlığını görmeğe yeter.

densel sistemi belirliyebilmesidir. Aynı uygarlığın kültür alanındaki çok büyük sayıda diğer sistem ve yığınlar, ana sembol ya da başka ilkenin içinde veya çevresinde bütünlenmiş olarak kalırlar. Spengler'in cesur teşebbüsü böylece başarısızlığa uğrar. Ana sembollerin oldukça müphem ve tesadüfi niteliği, bunların, ana sembollere dayanan bütünlerden çok daha geniş ve kapsamlı olan süpersistemlerin daha vazıh ve daha gerçek büyük öncüllerini («İdeational», «İdealistic» ve «Sensate» olanlar gibi) teşkil etmelerine elvermez.

Onun ana sembollerine dayanan kültürel sistemleriyle, benim «İdeational» «İdealistic» «Sensate» süpersistemlerim büsbütün uyuşmaz değildirler: «İdeational» (veya İdealistic ve Sensate) Hindû kültürel süpersistemi Yunan «İdeational» süpersisteminden dada değişik renkte olup bunların ikisi birden yerel özellikleriyle Batı «İdeational» süpersisteminden ayrılırlar. Ayni süpersistem tipinin bu değişik renkleri ve yerel tali özellikleri benim süpersistemimi öncüllerinden farklı ilkeler ya da bir ana sembol etrafında kolaylıkla anlam bakımından bütünlenebilirler. İnsan, Spengler'in yaptığı gibi bu mahalli ana sembolü doğru bir şekilde ele geçirirse, Mısır veya Yunan veya Hindû veya Batının yerel (sensate veya idealistic ya da ideational) sistemlerini, yerel renk, özellik ve kalıplarından çoğunu bu öncül vasıtasiyle bir araya getiren oldukça geniş bir sistem keşfedebilir. Benim süpersistemlerimle, *Spengler'in ana sembollerine dayanan sistemleri, bu anlamda, çelişik olmaktan çok birbirlerini tamamlayıcı mahiyettedirler.* Bununla birlikte bu uyuşma, Spengler'in ana sembollerinin gene ona ait uygarlıkların tüm kültürlerini birleştirdiği ve birleştirebileceği anlamına gelmez.

Bu yazarların tüm kültür-uygarlıkları anlamlı bir sistem olmadıkları sürece nedensel bir sistem de değillerdir. Eğer A.B.C... ...değişkenleri arasında nedensellik bağı varsa, bunlardan biri (örneğin A.) mevcut olunca öteki değişkenler ve (B. ve C.) de mevcut olur; A. değişince B ve C de değişir. Değişkenler arasındaki nedensel bağlılık böyledir. Değişkenlerden biri mevcut olduğu halde ötekiler mevcut olmaz, bunlardan biri değişince ötekiler değişmezse bu A. B. ve C'nin nedensellikle bağlı olmadıkları ve A.B. ve C'nin karşılıklı olarak birbirlerine bağlı oldukları bir nedensel sistem meydana getirmedikleri anlamına gelir. A. B. C'nin meydana getirdik-

leri bu çeşit bir küme, birbirinden bağımsız bir olay yığını teşkil eder.

Nedensel bağlılık ve sistemin ne olduğunu okuyucuya hatırlatarak tartışma konumuz olan yazarların kendi uygarlık-kültürlerinin nedensel bütünler olmadıklarını inandırıcı bir şekilde kendilerinin gösterdiklerine işaret edebilirim. Toynbee, uygarlık dediği şeydeki tekniğin ve ekonomik hayatın (T ve E değişkenleri) sık sık değiştiğini, fakat uygarlığın diğer kısımlarının (A. B. C... değişkenleri) değişmediğini; bir çok başka hallerdeyse uygarlığın bu diğer kısımlarının (A. B. C... değişkenleri) değiştiğini fakat, tekniğin ve ekonomik hayatın (T ve E değişkenleri) olduğu gibi kaldığını birçok defa söylemiştir. Daha başka hallerde, teknik bir yönde, ekonomik hayat başka bir yönde, Uygarlığın diğer kısımları da bambaşka bir yönde hareket etmişlerdir. Birçok başka yerlerde Toynbee'nin dinî unsuru, uygarlığın politika ve san'atında bunun yol açması beklenen değişiklik gerçekleşmeden değişmiştir, v.s. (4). Böylece bizzat Toynbee, çok inandırıcı bir şekilde uygarlıkların parçaları birbirlerine bağlı bütünler ya da nedensel sistemler oldukları hakkındaki temel varsayımı inkar eder.

Burada anlatılan sebepler, Danilevsky, Spengler, Toynbee tipi yüksek kültür ya da uygarlığın ne nedensel, ne anlamlı, ne de anlamlı-nedensel bir sistem olmayıp *çok sayıda geniş ve dar kültürel sistem ve yığınların (ki bunlar kısmen nötr, kısmen çelişik, kısmen de ahenk içindedirler) bir arada bulundukları bir kültürel alan olduğu hükmüne varmak için yeterli bir temeldir.* Bu sistemlerin bir kısmı daha geniş sistemler meydana getirmek üzere anlamlılık ve nedensellik bağlariyle, bir kısmı yalnız nedensellikle, bir kısmı yanlız dolaylı nedensellikle, bir birlerine bağlanmışlardır; büyük bir kısmıda aralarında yerel yakınlıktan başka birşey bulunmayan yığınlardır. Bu sistem ve yığınların toplamı, ister Mısır, ister Babil, İster Magi, ister Maya «uygarlığı» ya da «kültür ve tarih benzerliğine dayan» tip olsun hiç bir birleşik kültür sistemi teşkil etmez.

Bu yazarlardan her birinin uygarlık-kültürleri başka başka şekillerde anlayıp anlatmaları olayı, bu hükmü destekleyen yeni bir olaydır. Danilevsky'nin tek bir «kültür ve tarih benzerliğine

---

(4) Toynbee, *A Study of History*, III. 154 ff. IV. 40 ff., *et passim*.

dayanan» tip olarak gördüğü şeyi, örneğin «Asur - Babil - Fenike - Kalde tipi» veya eski Sami uygarlığını, Toynbee birbirinden farklı bir çok uygarlık (Babil, Hitit, Sumer, Suriye uygarlıkları) olarak kabul eder; Spengler, bu ayni şeyi Magi ve Babil uygarlıkları olarak ikiye böler. Öte yandan Spengler'in Magi uygarlığını Danilevsky ikiye böler (İran ve Arap uygarlıkları olarak); Toynbee ise bunu, en az dörde ayırır (İran, Arap, Suriye, ve Ortodoks - Bizans). Toynbee'nin Helen uygarlığı, Danilevsky tarafından ikiye bölünmüştür. (Yunan ve Roma olarak).

İşte bu şekilde, bilginlerimizden birinin tek bir kültürel organizma gördükleri yerde diğeri iki veya daha fazla organizma bulmakta; birinin iki veya daha fazlasını gördüğü yerde diğeri tek bir organizma bulmaktadır. Bu büyük ayrılık, bu uygarlıkların birer bütün olmadıklarına delalet eder. Çünki, eğer böyle sistemler olsaydı, bizim değerli bilginlerimizin bunları hep birlikte ve ayni biçimde teşhis etmemeleri mümkün olmazdı.

Toynbee'nin insanlığın «kültür alanından» birleşik «uygarlıklar» yontup çıkarmağa yarayan pragmatik reçetesi de durumu kurtarmamaktadır. Bu pragmatik reçete şöyledir:

Uygarlıktan benim kastettiğim, bir insanın memleketinin (örneğin A.B.D. veya İngiltere Birleşik Krallığı gibi) tarihini anlamaya çalışırken ulaştığı en küçük tarihî inceleme alanıdır. Birleşik Devletlerin tarihini yanlız onu inceleyerek anlamağa çalışırsanız o anlaşılmaz bir hal alır...

Onun ötesine bakmamız ve Batı Avrupa Tarihini göz önüne almamız gerekir. Onun ötesinde, «Batı Avrupa ya da İslâm Dünyasına» ve hatta «Yunan - Roma dünyasına» bakmak gerekmez. «Bu yer ve zaman sınırları, bize, Amerika veya İngiltere veya Fransa veya Holanda'nın bir parçası olduğu ve Batı Hristiyanlığı, Batı Uygarlığı, Batı Toplumu veya Batı dünyası denilen en küçük anlaşılabilir sosyal hayat birimini verirler» (5).

Ne ben ne de başka bir yetkili bilgin, Rusya tarihinin en önemli neden niçin ve nasılını, bu «operasyonel kıstas» la Asyanın büyük bir kısmının olduğu kadar Avrupa'nın tarihine de bakmadan anlayamaz. İskandinav, Balkan, Polonya - Alman tarihi ve Hansa

(5) Toynbee, *Civilisation on Trial*, s. 222-223.

birlikleri Avrupa'sının tarihi olmadan Tatar istilasından önceki Rusya tarih ve kültürünün büyük bir kısmı anlaşılmaz. Büyük Petro'dan sonraki Rusya tarihindeki hiç birşeyi, ilk önce Batı Avrupaya bakmadan anlamak mümkün değildir. Bu, Bizans, Arap, Mogol, Türkiye ve Asyanın sosyal ve kültürel dünyaları söz konusu olduğu zaman daha da böyledir. Bunların etkileri akılda tutulmadan, Rusya kültür ve uygarlığının yapı ve dinamiğinin bütününü (Rus dini, felsefesi, güzel sanatları, ahlakı, kanunları, politikası, ekonomisinden sosyal örgütlenmesinin belli başlı şekillerine ve Rusya tarihinin önemi bir kısmına kadar) anlamak imkânsızdır. Bu, Toybee'nin kıstasına göre, uygarlıkları arasında bir Rus uygarlığından bahsettiği halde bir Rus uygarlığının olamıyacağı demektir. Bunun yerine, Avrupa'nın bütününü ve Asya'nın dörtte üçünü kaplayan çok büyük bir Avrupa - Asya uygarlığı vardır.

Toynbee'nin reçetesini tutarlı bir şekilde uygulayarak ne Batı, ne İran, ne Yunan, ne Mısır, ne de Toynbee'nin uygarlıklarından herhangi birisine ulaşamayız. İngiltere, İtalya, İspanya, Fransa, veya Batı Avrupa tarihi, Yunan-Roma, Bizans Rusya, Arap, Asya veya Afrika dünyalarına, ya da Kristof Kolomb'dan sonraki Amerikan dünyasına bir göz atmadan anlaşılmaz. Ne Batı Hıristiyanlığı, ne onun hukuk, ahlâk, güzel sanatlar, felsefe, iktisat ve politikası, ne de belli başlı Batı ülkelerinin özü, gezegenimizin Asya, Afrika ve diğer kültür kıt'alarına «bakmadan» anlaşılamaz. Amerika'nın keşfinin ve Batı'nın kolonilerdeki istismarının etkileri çıkarılırsa Kristof Kolomb'dan sonraki Batı tarihi büyük ölçüde anlaşırlılığını kaybeder. İran uygarlığının tarihi de, Yunan, Arap, Mısır ve bir çok başka «uygarlıklar» olmadan anlaşılamaz. Çin uygarlığının bütün «Budist» kısmını Hindu uygarlığı olmadan anlamak imkânsızdır. Hatta Mısır uygarlığı bile, Babil, İran, Yunan ve Minos göz önünde bulundurulmadıkca bir çok bakımlardan anlaşılırlığını kaybetmektedir. İyi yazılmış herhangi bir basit tarih kitabı, Toynbee'nin kıstasına dayanarak Toynbee'nin yirmi iki uygarlığının yontmanın imkânsız olduğunu gösterir. Toynbee, bu uygarlıkları kültürel olaylar alanından kendi reçetesine sadık kalmadan eklektik bir kıstas kullanarak «yontup çıkarmaktadır».

Buraya kadarki açıklamaların gösterdiği gibi, üç bilgin de, «bütün» niteliği taşımayan birşeye uygarlık - kültür sistemi demek gibi bir temel yanılmaya düşüyor. Bu yanılmayı, *Kültürel ve sosyal sistemleri (örgütlenmiş grupları) birbirine karıştırmak gibi yeni*

bir yanılmayla taçlandırmakta ve bunu yaparken bir tutarsızlık daha göstermektedirler. Netice itibariyle, Danilesky, Spengler, Toynbee sınıflamaları, sosoyal sistemlerin (örgütlenmiş gruplar) sınıflanmaları oldukları kadar ugarlık-kültür sistemlerinin sınıflanmaları değildir.

Danilevsky, «kültür ve tarih benzerliğine dayanan» tipinin temelini, dilleri bakımından birbirlerine bağlanmış grupların gevşek bir federasyonunun teşkil ettiğini açıkca gösterir. Spengler her kültür-uygarlığın «devlet kisvesine» bürünmüş bir milletin içinde doğduğunu ve bu millet tarafından temsil edildiğini açıkça söyler. Toynbee, uygarlığına bir «toplum türü» olarak bakar, fakat «türün» ne çeşit bir örgütlenmiş topluluk olduğunu tahlil etmez. Gerçekte, her üç sınıflama da esas itibariyle örgütlenmiş gruplarla birkaç yarı-örgütlenmiş grubun sınıflamasıdır. Sistemli bir sosyal grup sınıflamasına (6) sahip olmadıkları için, bu bilginler, sosyal ve kültürel sistemleri birbirlerine karıştırmakla kalmazlar; esas itibariyle birbirlerinden çok farklı sosyal grupları ayni «uygarlık» ya da «büyük kültür» sınıflarına sokarlar. Başka bir deyimle, şöyle bir denklem yazmaktadır: A sınıfı («uygarlık») şu anda B sosyal grubuna, şu anda C sosyal grubuna, şu anda M sosyal grubuna v.s. ye eşittir. Buna benzer tanımlamaların şekli mantıki yapısının doğru olmadığı ortadadır. Söz konusu ettikleri «uygarlık» ya da «kültürlerden» bazıları, tarihin hiç bir devresinde tek bir devletin hakimiyeti altında birleşmemiş olan, Arap, Yunan gibi *dil* gruplarından ibarettir. Bu yazarların diğer «uygarlıkları» (veya «yüksek Kültürleri») ya saf *devlet* gruplarıdır, yahut ta aynı zamanda bir dil grubu da olan bir devlet grubudur. (Hem ortak dille hem de ortak vatandaşlıkla bağlanmış bir çift-bağlı). Tıpkı, İran, Rusya, Bizans, Meksika, Roma, Çin ve Babil uygarlıkları gibi. Daha başka bir uygarlık kategorisi de, *dinî* gruplar, veya hem dinî hem toprak birliğiyle bağlı gruplar, yahut hem din grupları, veyahutta hem devlet hem din gruplarından (din ve dil veya hem din hem dil hem de vatandaşlıkla ikili üçlü-bağlı gruplar) meydana gelir, tıpkı Hindu, Budist, Çin, Mısır veya Hitit v.s. uygarlıkları gibi.

---

(6) Biyolojideki hayvan ve bitki sınıflandırması gibi sosyal sınıfların sınıflandırılması sosyolojinin önemli bir kısmıdır, büyük bir yer tutar. Bak *Society*, 9-16 bölümler.

Son olarak, bu yazarların uygarlıklarından, Toynbee'nin Yunan, Danilevsky'nin «Asur-Babil-Fenike - Kalde» ve Spengler'in Magi uygarlığı gibi bazıları, bir çok tam, yarım, çeyrek, dil, din, devlet, iktisat, arazi gruplarından ve örgütlenmemiş insan topluluklarından meydana gelen gerçek bir sosyokültürel kolleksiyondurlar. Aynı «uygarlık» ya da «kültürel» tip sınıfına girdikleri söylenen bu sosyal grupların heterogen niteliği, «bu sözde-bütünlerin» aldatıcı tabiatlarını bilhassa vuzuhla gösterir. Bunlar kültürel olduğu kadar sosyal yığınlardır (tamamiyle heterogen, kısmen örgütlenmiş, hepsi de «uygarlık», «kültür tipi» ya da Yüksek Kültür sözleriyle etiketlenmiş sosyal grupların bir karışımı).

Buraya kadar söylenenler, Danilevsky, Spengler, ve Toynbee'nin temel öncüldeki kaçınılmaz yanılmalarını göstermeye yeter. Bu yanılma, onların, sosyokültürel süreç ve tarihî olayları okuyuşlarındaki bir çok başka önemli yanılmanın sebebidir. Bu yanılmalardan bazıları aşağıda tartışılmaktadır.

3 — BÜTÜNLENMİŞ OLAN BİRŞEY ÇÖZÜLEMEZ DOĞMAMIŞ OLAN BİRŞEY BÜYÜYÜP ÖLEMEZ

Söz konusu olan uygarlık veya kültür tipi eğer bütünlenmiş bir sistem değilse onun çözülmesi de söz konusu olamaz. Eğer o, yaşayan bir nedensel veya anlamlı - nedensel varlık değilse; tabiatıyla doğmuş büyümüş, olgunlaşmış ve ölmüş olamaz. Bir kültürel fırlatba alanında bu süreçlerden hiç biri yer alamıyacağı gibi bu terimlerden hiçbiri de geçerli değildir. Böyle bir alandaki büyük yığınlar (sistemler ve tek kültür çizgileri) kümesi mekanik bir şekilde yeni bir düzene sokulabilir, artırılıp eksiltilebilir; fakat böyle bir küme hiç bir zaman bütünlenmemiş olduğu için çözülemez. Tıpkı bunun gibi, hiç bir zaman doğmamış olduğu için ölemez de.

Uygarlık veya «kültür ve tarih benzerliğine dayanan» tiplerin nedensel veya anlamlı - nedensel bütünler olmadıklar gösterildiği zaman, uygarlıklarının yaşama dönemlerinin bu temele dayanan geniş üst yapısının tamamı kendiliğinden dağılır.

Uygarlık veya kültürlerin yaşama dönemi kuramının çöküşü, uygarlıkların doğup, büyüyüp, yaşlanıp, çözülüp, öldükleri bir organizmamsı yaşama - döneminin seçilmiş olmasından dolayı daha da kolaylaşmaktadır. Bütün kültür ve uygarlıklar hakkındaki yaşa-

ma dönemi kuramları arasında bu eski organizmacı çeşit, belki de en az savunulabilir olandır. Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin bu türü seçmiş olmalarından dolayı insan sadece üzülebilir. En eski tarihi devirlerden beri bu organizmacı toplum ve uygarlık kuramları, Hindistan, Çin, Mısır - İran, Yunanistan, Roma, Arabistan, Ortadoğu Avrupasında ve daha sonraki devrelerde yaşamış, adı bilinen ve bilmiyen yazarlar tarafından kullanılmıştır. (7) Ayrıca, bu kuramlar, kıyas yoluyla aydınlatıp açıkladıkları için sosyokültürel yapı ve dinamik ile tarihi olayları daha iyi anlamamıza pek az yardım etmişlerdir. Burada söz konusu ettiğimiz organizmacı yazarlar bu kuralın istisnasını teşkil etmemektedirler. Bu yazarların, uygarlıkların veya tarihi kültür tiplerinin doğuş, büyüme, olgunlaşma, çöküş, çözülüş ve ölümlerinden neyi kastettiklerini biraz araştırmak, ya terimlerin anlamsızlığını ya da müphemlik ve sathiliklerini gösterir.

4 — UYGARLIK YA DA KÜLTÜRLERİN ÖMÜRLERİ VE ÖLÜMLERİ

Yirmi altı «uygarlıktan» en az onaltısı bugün ölmüş bulunuyor. Bu onaltı uygarlığın içinde Mısır, And dağları mıntıkası, Minos, Sümer, Maya, Hint, Hitit, Suriye, Yunan, Babil, Meksika, Arap, Yukatan ve Osmanlı uygarlıkları ile Çin uygarlığı vardır. Geri kalan, hayattaki on uygarlıktan (Batı, Yakın Doğu, Hıristiyan, İslâm, Hıristiyan, Rusya, Hindu, Uzak Doğu Çin, Japon, Polenezya, Eskimo ve göçebe uygarlıklar) Batı uygarlığı hariç hepsi, Batı uygarlığı tarafından yok edilme veya massedilme tehlikesi altında «can çekişmelerinin son safhasındadırlar». Batı uygarlığı bile büyük bir buhran içindedir.

Toynbee'nin uygarlıkların ölümü hakkındaki hükümleri bunlardır (8). Bu hükümler, geçmişteki bir çok düşünürün ve Danilevsky ile Spengler'in uygarlıkların (veya kültürlerin) ölümü hakkındaki ayni nitelikte kuramlarının bir çeşidinden başka birşey değildir.

Bu çeşit örnekler ilk bakışta saydam ve inandırıcı görünürler. Fakat sıkı bir şekilde incelendikleri ve doğru olup olmadıkları araş-

---

(7) *Contemporary Sociological Theories*, bölüm 4, ve *Social and Cultural Dynamics* IV. 417 ff., 504 ff.

(8) Toynbee, *A Study of History*, IV. 1-2.

tırıldığı zaman kesin anlamları ve geçerlikleri hakkında bir çok sorulara yol açarlar. bu soruların en başta gelenini ele alalım.

(a) — Sözü geçen yazarların «uygarlıkların ölümünden» kastettikleri *bu «ölü» uygarlıkların her birinin tüm kültürünün* - dilinin, politik, ekonomik, sosyal, bilimsel, felsefi, dini, ahlaki, hukuki ve sair kültürel değerlerinin - artık yaşamadığı, artık uygulanmadığı, yaşayan kültürel ve sosyal kurumların yapısına girmediği, etkin olmadığı ya da unutulmuş bulunduğu, artık bir tartışma ve ve düşünce konusu teşkil etmediği ise, bu tezlerinin, bütün bu «uygarlıklar» ve yazı öncesi devresinin bir çok toplulukları bakımından savunulamıyacağı ortadadır. Örneğin «sönmüş» olduğu ileri sürülen Yunan-Roma uygarlığının büyük kısmı bugün bile çok canlıdır. Homer, Hesiod, Sofokles, Aristofanes, ve Yunan-Roma edebiyatının belli başlı eserlerinin; Sokrat, Platon ve felsefelerinin büyük bir kısmının; Zeneon, Epikür ve ahlak sistemlerinin büyük bir kısmının, güzel san'atların, özellikle Dor, İon, Korent ve diğer «klâsik» mimari formlarının, matematik ve bilimsel bulgularının; Roma Hukuk'unun Corpus Juris Civillis'inin; demokrasisi, İsparta totaliterliği ve (cumhuriyetçi ve monaşik şekilleriyle) Roma'nın imparatorluk düzeni ile Yunan-Roma uygarlığının siyasî ve ekonomik örgütünün; iç hukuk'unun ve hatta bunun *Lex Julia et Papia poppaea* gibi özel şekillerinin; ve örf adetinin büyük bir kısmının bugün yaşamadığı söylenebilir mi? Bunlar ve Yunan-Roma «uygarlığının» birçok başka kültür değerleri bugün bile taklit edilmekte, uygulanmakta; uygarlığımıza, kültürümüze, kurumlarımıza, zihniyetimize, davranışlarımıza ve münasebetlerimize yerleşmiş bulunmaktadır. Bunlar, geçen yılın en pöpüler kitabından, eğlence ve modasından daha canlı olarak yaşamakta, işlemekte ve bizleri etkilemektedirler.

Aynı şey, gerekli değişiklik yapılarak derece farklarıyle Mısır uygarlığından Osmanlı Uygarlığına (ki müslümanlığının, Osmanlı san'atının bazı şekillerinin, pijama giymek ve kahve içmek gibi bazı alışkanlıkların da gösterdiği gibi) kadar geri kalan 15 ölü uygarlık için de söylenebilir. Hatta insan, daha ileri giderek, yazı - öncesi devrin göçebe, çoban ve tarımcı kabilelerinden kalan bir çok kültür değerinin, bizim kültürümüzde taşıma usulleri, teknoloji, ekomi, zevk kalıpları, san'at, dinî ve sihrî inançlar ve örf adet gibi unsurlarda geniş çapta yaşadığını ve işlediğini söyleyebilir. «Büyük uygarlıklardan» hiç birisi tamamiyle ölmemiştir.

(b) — «Uygarlığın Ölümü» deyiminden *tüm kültürün bir parçasının* örneğin, dilinin, dininin, ya da bir san'at kalıbının - yok olması anlaşılıyorsa, bu sav, tanımının geçerliği kabul edildiği sürece doğrudur. Gerçekten, her kültür veya uygarlıkta, bir olay, düzenli bir süreç teşkil edecek şekilde devam eder gider. *Tüm kültür ya da uygarlığın bir parçasının yok olması onun* tamamiyle ölmesi demek değildir. Bizim modamız her mevsim değişir. Bizde satışı kısa zamanda milyonları bulan kitaplar ortalama olarak en çok altı ay yaşar. Makina tipleri, zevkler, inançlar, siyasi yakınlık duyguları, halkın tuttuğu felsefeler, buna benzer bir çok şey durmadan değişir: doğar, benimsenir ve yavaşça unutulur. Fakat bu Amerika ve Avrupa uygarlığının öldüğünü ve gömüldüğünü göstermez. Şüphesiz, Mısır dilini kullanmağa devam eden, bir kaç Mısır uygarlığı bilgininden başkası değildir. Bu dil insanlığın geri kalan bireyleri için ölmüştür. Fakat bundan, Mısır san'atının, siyasî ve sosyal örgütlenmesinin veya dini ve ahlaki inançlarının da mutlaka böyle olduğu sonucu çıkarılamaz. Gerçekten Mısır uygarlığının bu yönleri iki şekil içinde bugün bile yaşamaktadır: çağdaş kültürümüzde taklit edilmiş ve çoğaltılmış olarak, orjinal kalıplarıyle diğer uygarlıklara esaslı birer unsur olarak girmiş ve böylece bugüne gelmiş olarak ... Örneğin, Mısır'ın dini ve ahlâki inançlarından birçoğu, Yahudiliğin din ve ahlakını kesin bir şekilde etkilemiş ve yahudilik vasıtasıyle- hatta bazen İsis ve Osiris inançlarıyle doğrudan doğruya- Hıristiyanlığa ve oradan da çağdaş dini ve ahlaki sistemlere geçmişlerdir. Mısır'ın siyasi örgütü (Firavunların sınırsız otokrasisi ve «ilâhî hakları»), Roma'nın monarşik rejimini kesin bir şekilde etkilemiş ve bu yoldan sonraki Batı otokrasisi ve monarşilerine de damgasını vurmuştur. Yukarıda sözü geçen «ölü» uygarlıklardan her birinin önemli bir parçasının - bazı hallerde çok büyük bir parça-bügün de yaşamakta olduğu oldukça büyük bir kesinlikle söylenebilir. Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin uygarlıkların ölümü formülleri gerektiğinden daha geniştir ve daha dar daha doğru eski uygarlık ve kültürlerden herbirinin bir *parçasının* sönmüş olduğunu belirten bir önermeyle değiştirilmelidir. Daha öncede gördüğümüz gibi bizim kültürümüzün birçok tarafları da durmadan eskimekte, öyle ki bugünün kültür parçalarından bazıları ayni şekilde yarın terkedilmeğe mahkûm bulunmaktadır.

(c) — Danilevsky, Spengler ve Toynbee «uygarlığın ölümünmünden» *onun bütünlüğünün* ve *kişiliğinin çözülmesini* anlıyorsa, bu anlayış doğru değildir; Çünki, bu yazarların uygarlık ya da kültürlerinin ne nedensel ne de anlamlı-nedensel bütünler olduğunu daha önce görmüş bulunuyoruz. Bunlar bütünlenmiş ve birleşmiş olmadıkları için çözülmeleri söz konusu olamaz. Birleşik varlıklar olarak doğmamış anlamlı-nedensel, ve aralarında yer yakınlığı olan birkaç olaydan meydana gelen kümeler olan bu uygarlıklardaki bazı sistemler çözülmüş, bazıları ve birçok yığınlar çözülmemiştir. Görmüş olduğumuz gibi işte bu sebeple, bu uygar yığınların bazı yönleri yok olmuş bazı yönleri yaşamağa devam etmiştir. Uygarlıklar gerçek bütünler olsalardı çözülmeleri kısmi ve oradan buradan olmazdı. Çözülmenin «oradan buradan» oluşu, uygarlığın kısımlarının sıkı bir şekilde birbirlerine bağlı olmadıklarının ve tek bir bütün içinde birleşmiş bulunmadıklarının yeni bir isbatıdır. Binaenaleyh, uygarlıkların ölümü kavramı, eskiden bütünlenmiş uygarlıkların çözülmesi anlamında da savunulamaz.

Danilevsky, Spengler ve Toybee uygarlık ya da kültürleriyle çeşitli sosyal grupları birbirine karıştırmış oldukları için onların «uygarlık ya da kültürlerin ölümü» nden anladıkları arasında benzerlik vardır. Sosyal grupların ömürleri gerçekten sonludur. Uygarlık sistemini sosyal grupla karıştırarak sosyal grupların sınırlı hayat sürelerini kültür veya uygarlık sistemlerine izafe etmektedirler. Fakat gene burada da sosyal grupların hayat sürelerini hiçbir şekilde tahlil etmemektedirler.

Bu grupların hayat süreleri, grubun niteliğine göre çok kısa bir süreyle bir kaç yıl, otuz kırk yıl, birkaç asır ve bazı istisnai hallerde bir kaç bin yıl arasında değişir. Nitekim, Çağdaş küçük ekonomik örgütlerin yaşama süreleri aşağı yukarı üç yıldır; daha büyük sanayi ve ticaret firmalarınınki aşağı yukarı 28 yıldır; büyük firmaların ki aşağı yukarı altı yıldır. Bazı mahalli kültür grupları, ortalama olarak aşağı yukarı iki üç yıl yaşarlar. Ailenin hayat süresi birkaç gün veya yılla şöyle böyle üç yüzyıl arasında değişir ve bu süreyi nadiren aşar; birle üç kuşaklık hayat süresi en çok rastlanandır. Günümüzdeki üniversite ve kolejlerin yüzde yetmiş yedisi 1800'den sonra kurulmuştur; pek azı 12. yüzyıldan da eskidir. Günümüzdeki 100.000 ve daha fazla nüfuslu şehirlerin aşağı yukarı yüzde 40'ı 1600'den sonra belirmiş, yüzde 21'i onbir ile onbe-

şinci yüzyıllar arasında kurulmuştur. Yalnız yüzde 18'i M.S. beşinci yüzyıldan da eskidir. Günümüzdeki küçük şehirlerin hayat süreleri daha da kısadır. Devletlerin süresi birkaç hafta veya bir kaç yılla ikibin yıl arasında değişir, bugünkü devletlerden çoğunun yaşı yüzün üstünde değildir. Küçük din grupları birkaç yıl, en çok otuz yıl geçince kaybolurlar. Hinduizm, Jainizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi büyük dinlerin hayat süreleri aşağı yukarı 1300 ilâ 3500 (ve daha fazla) yıl arasındadır. Aynı şekilde bir çok küçük dil grubu kırk elli yıldan fazla yaşamıştır. Daha genişleri yüz yıllarca yaşamışlardır; pek azı bir, iki veya üçbin yıl sürmüştür.

Sosyal grupların coğu nadiren bir kaç yüzyıldan fazla yaşar. (9).Bütün örgütlenmiş gruplar - devlet, aile, dil grupu, siyasî parti, hatta din grubu - ölümlüdürler. Bir zaman sonra çözülüp eriyerek sosyal kişiliklerini kaybederler; fakat bu erime, üyelerinin ölümü anlamına gelmediği gibi tüm kültür ya da uygarlıklarının kaybolması anlamına da gelmez. Bir grup dağılabildiği gibi kültür ya da uygarlığının önemli bir kısmı başka gruplar tarafından devralınabilir ve bir çok hallerde bunlar tarafından zenginletilip, genişletilebilir. Atina, İsparta ve öteki Yunan devletleri dağılalı çok olduğu halde Yunan kültür ya da uygarlığının büyük kısmı başka gruplar tarafından devralınmış, Yunan ve Helen dünyasının sınırlarının çok ötelerine yayılmıştır. Aynı şey, hayati değerleri olan bütün öteki büyük kültürler için de varittir.

Danilevsky, Spengler, Toybee, sosyal gruplarla uygarlıklar arasında «olmayan» bir uygunluğu görmek yanılmasına düşünce ve grupların ölümlü olduklarını hemen hem büyük kültürlerin hem de sıradan kültürlerin in toto (bütünüyle) öldüklerine hükmetmişlerdir. Eski Mısır, Sümer, Babil, ve Roma Devletleri sönmüştür; bir çok dil ve din gruplariyle mahallî gruplar da... Fakat, bu gruplara ait tüm kültürlerin birçok kısımları çağdaş sosyo-kültürel dünyada yaşayan «uygarlıklarımızın» bir parçası olarak ya orjinal şekilleri içinde ya da değişik bir şekilde yaşamaktadır. Önceki uygarlıkların» bilimsel bulguları, felsefi ve dini sistemleri, hukuk ve ahlâkları, dil, edebiyat ve güzel san'atları; siyasî iktisadî ve sosyal örgütlenme tarzları; gelenek ve görenekleri, bugün yaşayan «uygarlığın» aslan payını teşkil eder. Gerçekten, Batı «uygarlığına»

(9) Ek veri ve ayrıntılar için *Society*'nin 34. bölümüne bak.

«ölü uygarlıklardan», özellikle Yunan-Roma, Arap, ve Yahudi (Hıristiyanlık dahil) dünyasından miras kalan değerler çıkarıldığı takdirde geri kalan inanılmaz derecede zayıf ve tutarsız olacaktır.

«Uygarlıkların ölümü» teriminin yukarıdaki anlamlarından hangisini ele alırsak alalım, «uygarlık mezarcılarının» formülleri esas itibariyle anlamsız görünmektedir.

5 — KÜLTÜR SİSTEMLERİNİN ÖMÜRLERİ

Zemini yanıltıcı kuramlardan temizledikten sonra artık sorabiliriz : kültür ya da uygarlık sistemlerinin ömürleri ve ölümleri hakkındaki gerçek durum nedir?

Ampirik sosyo-kültürel bütünlerin (ya da sistemlerin) yaşama devreleri örgütlenmiş sosyal gruplarınkinden daha uzun görünüyor. Bu devre, hemen hemen sıfır noktasiyle binlerce yıl, ve jenerik sistemler söz konusu olunca sonsuz bir süre arasında yer alır. Önemsiz kültür sistemleri, - konuşmalarımızda, radyolarda gazetelerde, dergi makalelerinde, basit şarkılarda, resimlerde, heykellerde, binalarda, oyunlarda ve hatta dualarda yer alan A.B.'dir tipinin günlük ifadeleri - bu liliputumsu kültür bütünleri, hemen hemen yaratıldıkları ve ifade edildikleri an unutulmaktadırlar.

Oysa, bir takım gerçek ve önemli değerler - büyük bir dil; büyük bir din; önemi bir felsefi, ahlâki, hukuki, bilimsel, siyasî ekonomik sistem; önemli bir aile veya hısımlık sistemi; dikkate değer bir san'at yaptı; önemli bir teknolojik icat gibi - taşıyan geniş sosyokültürel sistemlere döndüğümüz zaman bunların, yıllarca, yüzyıllaca hatta binlerce yıl sürebileceklerini görür. Bunların en önde gelenleri, iniş ve çıkışlarla sınırsız bir süre yaşayarak ölümsüzlüğe doğru giderler. Çince, Yunanca ve Latince gibi diller, iki bin yıldan daha çok bir zamandan beri; Almanca, Fransızca, İngilizce ve Rusca gibi bazı başka dillerse bin yılı aşan bir zamandan beri vardırlar. Teoizm, Konfüçyanizm, Hinduizm, Musevilik, Jainizm ve Hıristiyanlık gibi önemli din sistemleri; Upanşad, Hindistanın «altı felsefesi», Platon, Aristo, Platinus, veya Sankara'nınki gibi önemli felsefe sistemleri; temel bulgu ve icatları çok eski zamanlara uzanan bilim ve teknoloji sistemleri için de aynı şey söylenebilir. Bu bulgu ve icatların büyük çoğunluğu (kaybolan ve yeniden icat

edilen veya bulunanlar bir yana bırakılırsa) bugüne kadar, yani bin yıldanberi yaşamaya devam etmektedirler. Altın kural, On emir, Aşk ahlâkı sistemleri, faydacılık, saadet felsefesi, Sinizm, Stoacılık ve zahitlik gibi çoğu muhakkak ki bizim çağımızdan çok evvel şekillendirilmiş temel ahlâk ve hukuk ilke ve sistemlerine de bu genelleme uygulanabilir. *Corpus Juris Civilis,* Manu ve Brichaspti kanunları, veya İncil'in birinci kitabındaki hukuk sistemi gibi belirli hukuk düsturları bile yalnız bilginlerin kitap ve yazılarında değil, aynı zamanda bugün uygulanan ve desteklenen hukuk kaidelerine dahil olan bugünkü sosyal hayatımızda da yaşamaktadırlar. Roma hukuku, 12. yüzyılda İtalya'da benimsendikten sonra Kıt'a Avrupasındaki hemen her memleketin hukukunun temeli oldu.

Muhabbarata ve Ramayana, Homer ve Hesiod'un eserleri; Sofokles ve Aristofan, Gregorius nağmeleri, Palastirina ve Bach'ın kompozisyonları ve Mısır piramit ve tapınakları, Dor, İon ve Korent eserleri ve Gotik mimarinin temsil ettikleri mimari gibi önemli estetik yaratışlarda da aynı uzun ömür göze çarpar.

Ateş, kaldıraç, tekerlek, hayvanların ehlileştirilmesi, birçok, ziraat çobanlık ve göçebelik teknolojileri gibi ön - tarih zamanlarından kalma teknolojik icat ve alışkanlıklar, Demir, Bakır, Bronz ve Demir çağının ilk zamanlarından kalma bir çok teknikler, ya artık yardımcı olarak kullanılan orjinal sistemler olarak ya da günümüzün gelişmiş daha kapsamlı sistemlerine dahil bir parça olarak hâlâ son derece canlıdırlar.

Bu örnekler, belirli büyük sosyokültürel sistemlerin binlerce yıl ve hâttâ daha da uzun zaman yaşadıklarını göstermektedir. Gerçi bunlardan bazıları yok olmuş, bazıları sakatlanmıştır, fakat çoğu ölümsüzlüğe doğru gitmektedirler Bunlar bazen çoşkun bir canlılık göstermekte ve yayılmakta, bazen etkilerinin azaldığı kansızlık devrelerinden geçmektedirler. Fakat inişli çıkışlı canlılık devrelerinden geçen bir organizma gibi onlar da hayatta kalmaktadırlar. Bunlardan birkaçı bazı Yunan - Roma kültür sistemlerinden çoğu gibi, yıllarca ve hâttâ yüzyıllarca süren bir sosyokültürel «koma» haline girmekte ve sonra birden canlanmaktadırlar. İtalyan rönesansı sırasında bazı Yunan - Roma sistemlerinin yeniden canlanışı dikkate değer bir örnektir.

Ayrıca, büyük kültür sistemlerinden herhangi birisinin şurada veya burada şu veya bu zamandaki bir gerçeklenişini ele alacak

yerde, onun *tipik ve jenerik* şekillerine bakacak olursak, bu şekillerin ölümsüzlük kuvvetinde olduklarını görürüz. Şu veya bu belirli materyalist, veya idealist ya da rasyonalist ve amprik felsefe sistemi çökebilir; fakat, materyalist, rasyonel ve amrik felsefe *tipleri* ölümsüz görünmektedirler. Ayni şey tanrıcı, panteist ve mistik din tipleri ile romantik «İdeational» ve «sensat'e san'at şekilleri için de söz konusudur. Şu veya bu bilim kuramı önemini kaybedip unutulabilir; fakat bir sistem olarak bilim ve hatta bilimin temel ilkeleri devamlı görünmektedir. Aynı genelleme, hukuk ve ahlâk sistemlerinin jenerik ve tipik şekillerine ve siyasî, iktisadî ve ailevi örgütlerin temel şekillerine de uymaktadır. Platon'un Aristokrasi, Timokrasi, Oligarşi, Demokrasi ve Tiranlığı dalgalanma ve iniş çıkışlarına rağmen asla kaybolmayan devamlı sistemlerdir.

Ve nihayet, «İdeational», «İdealistic», ve «Sensate» süpersistemler gibi en geniş süpersistemler bile ölümsüz olma kuvvetindedirler. Bunların gerçeklenmelerinden her biri doğar, asırlarca ve hâttâ binlerce yıl gelişir ve sonra geriler; bir tüm kültürde veya insan topluluğunda tali unsur olur; yerini hakim süpersistem olan başka bir süpersisteme veya geçici bir eklektik yığına bırakır. (O veya başka bir insan topluluğunda) yüzyıllarca süren gizli hayattan sonra birgün yeniden belirir, bir süre için gene hakim duruma geçer, sonra bir daha geriler ve sonra gene ortaya çıkar (10). Kısaca, sosyokültürel sistemlerin yaşama süreleri, ölümlülükleri ve tekrar belirmeleri işte böyle olmaktadır. Bunun, yazarlarımızın «uygarlıkların ölümü» dedikleri şeyden çok farklı bir şey olduğunu görebiliriz.

6 — UYGARLIKLARIN DOĞUMU

Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin köklü yanılmaları, «Yüksek Kültür» «Uygarlık» va da «kültür ve tarih benzerliğine dayanan» tiplerin doğuşu hakkındaki müphem görüşlerine yol açmıştır.

Ne zaman bir uygarlık doğmuştur? Doğuşunun işaretleri nelerdir? Doğuş süreçi (varsa) hangi dönemlerden geçer? Doğuş ne kadar zaman alır? Tartışma konumuz olan kuramlardan hiç biri bu sorularına tatmin edici bir cevap vermemektedir. Hattâ bu sorular sorulmamıştır bile, Bilginlerimiz, kültür-uygarlık sistemleriyle

(10) Bu süpersistemlerin dalgalanmaları hakkında olayları gösteren bir inceleme için *Dynamics* ve *Society*'ye bak.

sosyal grupları birbirine karıştırdıkları için herhangi bir devletin veya ulusal, dinî herhangi bir grubun ya da örgütlenmiş başka bir grubun beliriş anını bir uygarlık-kültürün doğuşu olarak kabul ediyor görünmektedirler. Yukarıda bir kültür sistemi ile bir sosyal grup arasında aynılık görülemiyeceğine işaret edilmişti. Bir sosyal grubun belirmesiyle bir yüksek kültür veya uygarlığın doğuşunun aynı şey olduğunu söylemek te aynı derecede yanlıştır. Batı uygarlığının doğuşu hangi devletin kuruluşuna bağlanabilir? Merovenj krallığının mı? Karolenj kralının mı? Alman milletinin Mukaddes Roma İmparatorluğunun mu?, Yoksa bir çok Avrupa devletlerinden birinin mi? Yoksa bu uygarlık, Hıristiyanlığın Batıda hâkim olduğu an mı, veya Karolenj ya da 13. yüzyıl Rönasansı sırasında mı doğdu? Yoksa göç dalgaları ve «Roma İmparatorluğunun» çöküşü denilen olayla mı buyur edildi? (11)

Tartışma konusu olan uygarlıklar «gerçek bütünler» olmadıkça doğmuş olamazlar; ne Danilevsky, Spengler, ve Toynbee, ne de herhangi bir başka insan doğuş anlarını tesbit edemez. Öte yandan, gerçek anlamlı-nedensel bütünlerin bütün doğuş safhaları oldukça kesin bir şekilde tesbit edilebilir. Bu nitelikteki her sistemin doğuşu iki safhadan meydana gelir: sistemin zihinde tasarılanması, ve «maddî - taşıyıcılar» da objektifleşmesi, gerçekleşmesi -Ayrıca, sürmesi ve gelişmesi için gerekli olan bir üçüncü dönem vardır : Başka bireyler ve gruplar içinde yerleşmesi. Küçük veya büyük her anlamlı sistem - «iki kere iki dört eder» den, «hava güzelden» Platon, Newton, Beethoven, Homar, İsa ve Buda'nın tasarladıkları en büyük bilimsel, felsefî, dinî, ahlâkî, estetik, teknojik vesair sistemlere kadar - hepsi - önce yaratıcısının kafasında tasarlanır. Sistemin tam tasarımının gerçekleştiği anı doğuşunun ilk safhasıdır. Bazen yaratıcı, sistemini iyice olgunlaştırıncaya kadar kafasında haftalarca, yıllarca taşır. Bir anlamlı - nedensel sistemin ikinci doğuş safhası, maddi-taşıyıcılar vasıtasiyle objektifleşmesidir. Bu, onun bir kâğıda yazılması, taşa kaydedilmesi, müzik ve söz şeklinde seslerin (hava dalgalarının) kullanılması, icat edilmiş olan makine veya aletin bir modelinin yapılması, tasarlan-

---

(11) Ayrıntılar için *Society*, 35-38 bölümlere bak. Çağdaş tarihî, sosyolojik, ve antropolojik teorilerin büyük kısmı, kültür olaylarının doğuş, büyüme, ölüm ve gerilemeleri konularında müphemdirler. Müphemlikte hatta Danilevsky, Spengler ve Toynbee'den de ileridirler, bu konularla uğraşan sosyolog ve antropologların çoğunluğu gerçek tahlilin başlayacağı noktada durmaktadırlar.

mış olan plâna göre bir evin yapılması, tasarlanmış bir resmin yapılması, tasarlanmış bir heykelin yontulması, veya tasarlanmış olan bir anlamlar, normlar ve değerler sistemini objektifleştiren diğer yüzlerce usülden birinin kullanılmasiyla olur. Objektifleştirme tamam olunca sisteme doğmuş gözüyle bakılabilir. Platon *Devlet*'ini, Bach Requiem Mass'ını veya Newton *Principia*'sını yazıp bitirdiği an sistemleri doğmuştu. Bir çok hallerde bu gibi bitirişlerin tam tarihlerini bilebiliriz.

Bundan sonra, doğmuş olan sistemin kaderinde uzun bir süre yaşamak ve gelişmek varsa, ampirik gerçekliğe kök salmasının üçüncü safhasından geçmesi gerekecektir. Bu üçüncü safha yayılma, çoğalma veya bir toplulukta yerleşme safhasıdır. Bu sistemin zihne ve davranışa ait şekilleriyle maddi şekillerinin (yazarlarının yanı sıra) başka insanlar, gruplar ve kültür sistemleriyle yığınlar arasında yayılması gerekir. Yoksa yazariyle birlikte o da ölür. Küçük anlamlı - nedensel sistemlerin -«A, B'dir», «A, B'değildir» gibi yüzlerce günlük beyanımız gibi- doğuşlarında bütün safhalar iç içedirler ve hemen hemen aynı anda gerçekleşirler. Büyük sistemlerin doğuşlarında, zihni tasarımlarının tamamlanması bazen avlarca, yıllarca sürebilir. Bunları maddi taşıyıcılarda tam bir şekilde objektifleştirmek için aylar ve yıllar gerekebilir. Nihayet, Objektifleşmiş bir sistemin geniş bir şekilde yayılması ve belirli bir tüm kültürde önemli bir birim olarak benimsenmesi için otuz kırk yıl ve hâttâ birkaç yüzyıl gerekir.

Tartışma konumuz olan kuramlar, bu alana giren şu problemleri aydınlatırken de aynı müphemliği muhafaza etmektedirler: niçin pek az kabile veya grup bir büyük uygarlık ya da Yüksek Kültür geliştirebilmiştir? Niçin yazı öncesi devrin insan gruplarının çok büyük çoğunluğu «uygarlık öncesi» düzesinde ya da salt «etnografik materyel» düzesinde kalmışlardır? Büyük Kültür sistemlerinin icat ve yaratılması anlamında kültür yaratıcılığının öğeleri genellikle nelerdir?

Bütün insanlık tarihinde, büyük kültür sistemleri ve süpersistemleri yaratan uygarlık ya da kültürlerin sayılarının çok az olup, dokuzla on dört arasında bir sayı olduğunu yazarlarımızla birlikte kabul edebiliriz. İnsanlık tarihindeki kabileler, ve insan toplulukları ya da «dil gruplarının» çoğunluğu yazı öncesi uygarlık öncesinin kültür düzesinde kalmışlardır. Bunlar büyük kültür sistemleri yaratmamışlardır.

Düşünürlerimizden Spengler'le Shubart'ın bu sorulardan hemen hemen hiç haberleri yoktur. Yüksek Kültürlerin doğuş ve gelişmeleri olayını esrarlı kozmik kuvvetlerin bu gezegendeki hayata ve özellikle insan hayatına karışmasının bir sonucu olarak görmektedirler. Onlara göre bu dünya, sonsuz genişlikte bir kainatın bir parçasıdır; büyük uygarlıkların doğuşu, bunlara vasıta yapılan insan toplulukları, «lütuflarını» «anlaşılmaz, beklenmedik ve öngörülmez bir şekilde dağıtan yaratıcı kozmik kuvvetlerin eseridirler. Böyle bir cevap, büyük uygarlıkların doğuşu hakkındaki, niçin, nasıl, nerede, ne zaman ve kim sorularını anlamamıza yaramaz. Sadece sorunu bir sır haline getirir.

Danilevsky ile Toynbee, bu soruların cevaplarını kültür veya uygarlık yaratıcılığının ampirik unsurlarında aramaktadırlar. Danilevsky özellikle iki unsur üzerinde durur: Bunların birincisi aralarında dil bağı bulunan gruplarınsiyasi bağımsızlığı; ikincisi, bu gruplar elleri altındaki etnografik ve kültürel materyalin zenginliğidir. Toynbee büyük bir uygarlığın doğuşunu üç unsure açıklar: Bunların ilki, ne çok çetin ne de çok elverişli olan bir coğrafî çevre; ikincisi, yaratıcı bir azınlığın varlığı, üçüncüsü de, devamlı bir meydan okuma ve buna karşılık verme hareketidir. Çevre çok çetinse büyük bir uygarlığın ya gelişmesi durur ya da doğumu akim kalır. Çevre çok elverişliyse grubu başarıyla karşı koyabilmek için gerekli azami yaratıcı gayrete durmadan teşvik edecek meydan okuma yok demektir. Grup, ne çok elverişli ne de çok çetin olan şartlar altında, yaratıcı azınlık vasıtasıyla meydan okumaya başarıyla cevap verir. Meydan okumaya durmadan karşı koyarak durmadan yaratıcı kuvvetlerini geliştirir ve yarının bir büyük uygarlığı düzesine ulaşır (12).

Danilevsky ile Toynbee'nin bu sorulara verdikleri cevapların özü budur.

Yaptıkları unsur sınıflamaları birçok bakımlardan kusurludur. Bir defa bu sınıflamalar eksiktir. Bunlara giren unsurlardan bazıları çok şüphelidir; bazıları çok müphem, bazıları da muhtemelen yanlıştır. Buna göre Danilevsky'nin siyasî bağımsızlık unsuru, bir grubun birçok kültür alanındaki yaratıcılığı için kesin bir şekilde gerekli görünmemektedir. Bazı hallerde siyasî bağımsızlık ve siyasî iktidar, kültür yaratıcılığını kolaylaştırabilir, bazı hallerde de onu

(12) Bak. *Society*, s. 544-555. Kroeber de aynı sonuçlara ulaşmaktadır.

engeller, bazen de hiç bir etki yapmaz. Yaratıcının, siyasî ve dini yönetici kuvvetlerin düzenleme ve yasaklamalariyle nefesi kesilmeden yaratmasına imkân veren kültür özgürlüğü daha doğru bir unsurdur. Siyasî bağımsızlığa sahip bir çok grupta bu kültür özgürlüğü yoktur. bilâkis siyasî bağımsızlık altındaki birçok grup, yaratıcı üyeleri için bu kültür özgürlüğüne sahiptir. Bu sebeple kültür özgürlüğü, Danilevsky'nin siyasî bağımsızlık unsurundan daha kullanışlı ve gereklidir.

Toynbee'nin ne çok elverişli ne çok çetin coğrafi çevre unsuru çok müphemdir. Belirli bir zamanki belirli bir grup için hangi çevrenin çok çetin, hangisinin çok yumuşak olduğunu kim bilebilir? (13) Üstelik, bütün büyük uygarlıkların böyle bir çevrede doğduklarını tesbit etmek pek mümkün değildir. Öte yandan, yazı-öncesi devrede yaşamış yüzlerce topluluğun içinde bulundukları çevrenin ne çok sert ne de çok yumuşak, «Ilımlı» olduğu oldukça kesin bir şekilde söylenebilir. Gene de bu topluluklar, Toynbee'nin uygarlığının düzesine yükselememişlerdir. Ayrıca, coğrafi çevre çok az ve çok yavaş değişmiştir. Geçmişteki bir çok topluluklar için bu çevre yüzyıllarca aynı kalmıştır. Çevre şartlarında göze görünür bir değişiklik olmadığı halde birden bire bir topluluk bir «uygarlığa» doğru gelişmeğe başlar. Bunun gibi, Batı'daki Cermen-Romen kabileleri ve bir çok başka kabile Karolenj rönasans'ına kadar bin yıl boyunca uygarlık öncesi bir düzede kalmışlardır. Ancak sekizinci yüzyıldan sonra Yüksek Kültür sınıfına doğru yükselmeğe başlamışlardır. Yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Batı Avrupa'daki çevre şartlarının değiştiğini gösteren bir delil yoktur. Eğer çevre ayni kalmışsa kabilelerin büyük kültür sınıfına yükselişi hiç bir şekilde sabit coğrafi çevre unsuruna bağlanamaz. Öte taraftan, bazı uygarlıkların çözülüşleri ve «çöküşleri» çeşre şartlarında hiç bir değişiklik olmadan meydana gelmiştir. Bu gerilemelerin coğrafi unsura bağlanamıyacağı besbellidir. Ayrıca aynı çevrede yaşayan kabilelerden biri uygarlık halini almakta, ötekiler almamaktadır. Bu gibi olaylar da varsayımın yanlış olduğunu göstermektedir. Özetle, Toynbee'nin coğrafi unsuru tamamiyle şüphelidir. Belirsiz, müphem niteliğinin ifade ettiği bir şey olsa bile, grup yaratıcılığı için

---

(13) Toynbee'nin bazı «çetin» çevrelerini başka tarihçiler «elverişli» bulmakta «elverişli çevrelerini de «çetin» görmektedirler. Bak. Pieter Geyl, «Toynbee's System of Civilisation», in *The Pattern of the Past* (Boston, 1949), s. 18 ff. Bu kitap Geyl, Toynbee ve benim denemelerimden meydana gelmiştir.

gerekli olmadığı gibi her zaman elverişli de değildir ve grupun uygarlık sınıfına yükselişini her zaman ona bağlamak mümkün değildir (14).

Toynbee'nin yaratıcı azınlık unsuru da tatmin edici değildir. Toynbee irsî ve biyolojik kalıtımı kabul etmemektedir. Bu gibi unsurlar dışta bırakılırsa Toynbee'nin yaratıcı azınlığı nereden ve nasıl çıkar ve nasıl yaratıcı olabilir? Spengler'in lütufta bulunacağı kimseyi esrarlı bir şekilde seçen ve bunlardan yaratıcı azınlığı meydana getiren «kozmik yaratıcı lütuf» kuramını takip etmedikce Toynbee'nin yaratıcı azınlığının doğuş ve kayboluşunun ne, nasıl, nerede ve niçinleri tam bir sır olarak kalır. Postulaları belirli bir bir grubun yaratıcılığını açıklıyacağına, niçin bir grubun uygarlık düzesine yükseldiği sorusu, başka bir grubun niçin yükselmediği sorusundan daha da çok aydınlatılmayı gerektirmektedir.

Son olarak, meydan okuma ve buna karşılık verme unsurlarının pek aydınlatıcı olmadığını söyliyelim. Herhangi *bir grup*, yaşadığı süre içinde mütemadiyen milyonlarca iç ve dış uyarıcının uyarması ve meydan okuması ile karşılaşır ve mütemadiyen bunlara cevap verir, tepki gösterir. Bu unsura tabi olmayan tek bir canlı grup ve insan (hatta en az yaratıcı olanı bile) yoktur.

7 — YARATICILIK ÖĞELERİ

Öte yandan Toynbee ve Danilevsky, bir insan veya topluluğun seçkin yaratıcılığı için gerekli öğelerden bazılarından da hiç söz etmemektedir. Bir kısmı şimdilik pek az bilinen birçok öğeden aşadakiler yaratıcılık için gerekli görünmektedirler:

(a) olağanüstü duyarlığa ve Olağanüstü akla sahip deha. Bu deha, şimdilik hakkında pek az şey bilinen «mesut bir kalıtımdan» ya da bilinmeyen başka bir kaynaktan gelmektedir. Kaynağı ne olursa olsun salt duyarlık ve akıl kaabiliyetinden farklı olan bu olağanüstü duyarlık ve akla sahip yaratıcı deha, insan ya da grupların büyük kültür sistemleri yaratınaları için gerekli bir unsurdur.

---

(14) Sosyokültürel olaylarla ilgili çoğrafî unsurlar hakkındaki teorilere dair ayrıntılı tahlil ve eleştirmelerim için bak. *Theories*, 2 ve 3. bölümler; ve *Dynamics*, IV. 500 ff., 531 ff.

(b) Bilimsel, teknolojik, askeri, dini, ahlâki, artistik veya başka bir yeni sistem için duyulan *sosyal ihtiyaç*. Böyle bir ihtiyaç duyulmadan bir insan veya grup istenen yaratıcı işi yapmağa girişemez. Sıkıştıran ihtiyacın niteliği grupun yaratıcı üyelerinin yaratacakları veya keşfedecekleri büyük kültür sistemlerinin niteliğini de belirler. Dağda oturan insanlar okyanus seyrüseferi için hüner işi araçlar icad etmeğe uğraşmazlar. Askeri tehdit altında olmayan gruplar, ince askeri teşkilât ve taktikler icat etmezler.

(c) *Kültür akımlarının karşılıklı etkileşmesi* ki Danilevsky'nin üzerinde durduğu öğedir.
(d) *Kültür özgürlüğü* (yukarıda tartışması yapılmış olan unsur.

(e) İsaac Newton'un bahçesinde ses çıkararak düşen elma veya Pisa'daki Katedral'de Galile'nin dikkatini çeken sallanan lâmba gibi bir fikir, tesadüfen elverişli bir durum veya şartların elverişli bir şekilde bir araya gelmesinin teşkil ettiği bir artık öğe olan *şans*. (16)

Tek başına ele alındığı zaman bu öğelerden hiçbiri yaratıcılığı açıklamağa yetmez; hepsi birden ele alınırsa insanların ve grupların yaratıcılıklarının büyük bir kısmını açıkladıkları gibi, daha da ileri giderek niçin bir çokları salt «etnografik materyel» seviyesinde kaldığı halde birkaç grubun büyük kültür sistemleri (uygarlıklar) yaratabilmiş olduklarını da açıklarlar. Bu sınıflama belki, Danilevsky, Spengler ve Schubart'ınkinden daha tam ve daha gerçeğe uygudur.

8 — UYGARLIKLARIN BÜYÜME VE ÇÖZÜLMELERİ

Yukarıdaki eleştirme, uygarlıkların büyüme, duraklama, çözülme ve dağılma dönemlerinin tartışma konumuz olan kuramlarda

---

(15) Üstelik, Toynbee'nin bu unsurları anlatırken kullandığı tarihi halleri ele alarak Geyl, bunların tek taraflı bir şekilde seçilmiş ve yorumlanmış olduğu sonucuna varıyor; Bak. *The Pattern of the Past* s. 16 ve devamı.
Meydan okuma ve buna karşılık verme unsuru hakkında Geyl: «Bu kulağımda daha çok saf bir söz gibi çınlıyor» diyor.

(16) Bak. *Society*, 35-37. bölümlere; *Dynamics*, IV. bölüm 16. Sadece siyasi iktidarda bir artış olan bunu daima bir yaratıcılık artışı takip etmemiştir, aynı şekilde her iktisadi gelişmeyi de bir yaratıcılık artışı takip etmez.

özetlenen şekillerine uygulanabilir. Zikredilmiş bulunan «babalık günahı» bu yazarların bu problemler hakkındaki tahlillerinde göze çarpan birçok önemli yanılmaların sebebidir. Uygarlıklara gerçek sistemler gözüyle bakıldığı ve organizmacı şemaya göre bunların sonunda ölmeleri gerektiği sürece bu yanlış öncülerden Danilevsky. Toynbee ve Spengler'e ait, uygarlıkların «erken doğmalar», «durdurulmaları», «donmaları», «yıkılmaları», «çözülmeleri» veya «ölmeleri» ve «gömülmeleri» postülalarının çıkarılmasından kaçınılamaz. Toynbee'ye göre yirmi altı uygarlıktan yalnız bir tanesi (Batı uygarlığı) muhtemelen bugün de hayattadır; bütün diğer uygarlıklar ya ölmüş, ya da yarı ölü (durdurulmuş, dondurulmuş, çözülme halinde) haldedirler. Danilevsky, Spengler ve Schubart'a göre hattâ batı uygarlığı da yeni bir uygarlık doğmadan önce ölmüştür.

Kabul edilmiş olan bu şemaya göre uygarlıkların gerilemesinin, çözülmesinin ve ölümünün mutlaka gerçekleşen safhalarına bakarak bu yazarlar, onları, ya gömülmek, ya da vaktinden önce doğmuş duraklamış v. s. olarak telâkki etmek zorundadırlar. Şemalar bunu gerektirdikçe, kendileri uygarlıkların ölüm veya çözülmeleri hakkında açık bir kıstasa sahip olmadıkça bu yazarlar kendi istekleriyle uygarlık mezarcısı rolünü oynayacaklardır.

Şemalarına göre çok önce ölmüş olması gereken uygarlıkların yüzyıllarca yaşaması ve bu gün de çok canlı olması onları yollarından alıkoyamamış, şemalarını cesaretle takip etmişlerdir. Bu yazarlar — özellikle Toynbee — bir «donmuş uygarlık» kaziyesiyle bu zorluktan sıyrılmışlardır. Buna göre Çin, Mısır ve Yunan kültürleri binlerce yıldanberi donmuş bulunuyorlardı; Toynbee'nin şemasında Roma tarihi başlangıçtan sona kadar aralıksız bir çözülmeden başka bir şey değildi. Böyle bir şemada uygarlıklara büyüme ve yaşama zamanı kalmamaktadır. Erken doğmamışlarsa — ki bazıları doğmuştur — durdurulmuşlardır. Durdurulmamışlarsa, doğar doğmaz hemen zaafa düşmüşler ve çözülmeğe başlamış, yahut da «donuk bir varlık» olmuşlardır. Danilevsky, çiçeklenme devresinin kısalığını açıkça belirtir. Şüphe yok ki felsefî bakımdan doğuş ölümün başlangıcıdır; fakat bir organizma veya bir uygarlığın hayatını amprik yollardan inceleyen bir kimse daha az felsefî olmalı ve ölüm gelmeden, yahut felç veya dermansız hastalık yerleşmeden önceki sürecin kendisini araştırmalıdır ve organizmalarla uygarlıkların çoğunda doğumla ölüm noktaları arasında büyük bir mesafe vardır.

İnceleme konumuz olan yazarlar uygarlıkların hayatlarının en büyük kısmı hakkında pek az çalışma yapmışlar; «uygarlık mezarcısı» olarak hareket etme eğilimlerine kapılarak bu hayatın binlerce yılını boğmuşlardır. Gerçek kültür veya uygarlık sistemlerinde çözülme ve hattâ dağılma görülür; fakat bu, gerçek sistemlerde olur, yoksa uygarlık yığınlarında değil. Üstelik büyük sistemlerde doğuşlardan hemen sonra olmaz, fakat oldukça uzun bir yaşama süresinden sonra gerçekleşir.

Bütün bunlar, niçin özellikle Toynbee'nin eserinde ve biraz daha az olmak üzere Danilevsky ve Spengler'inkilerde uygarlıkların büyüme safhaları hakkında pek az tahlil olduğunu açıklar. Bu safhada, meydan okumaya başarı ile karşı koyan bir yaratıcı azınlık bulunduğu, ne sınıf kavgası, ne de iç savaş olmadığı, herşeyin gayet iyi bir şekilde yolunda yürüdüğü hakkında belirsiz önermeler bulmak kabildir. Bu devre hakkında söylenmiş olanların hemen hepsi budur. Toynbee'nin yirmi bir uygarlığının büyüme süreci hakkındaki bu «sâfiyane» sözler bir hayli şaşırtıcıdır. Eğer bunlara inanmamız gerekirse, 431 - 403 (M. Ö.) den önce Yunanistan'da ne savaş, ne ihtilâl, ne sınıf mücadelesi, ne esaret, ne gelenekçilik, ne yaratıcı olmayan azınlık olduğunu, bütün bu belâların ancak Peloponez savaşlarından sonra belirdiğini kabul etmemiz gerekmektedir. Öte yandan bu savaştan sonra, Yunanistan ve Roma'da yaratıcılığın durmuş olması; Aristo, Epikür, Zenon, Polybius, Kilise Babaları, Aristofanes ve Lucretius'un yaşamamış olması, bilhassa buluşların gerçekleşmemiş olması gerekecektir. Gerçekteyse bu uygarlığın zaafa düşüşünden önceki ve sonraki durumlar, bütün bu hususlarda yukarıda söylenenden çok başkaydı. Yunanistan nüfusunun her milyonuna düşen savaş göstergesi (Savaş zayiatına göre ölçülen büyüklük) M. Ö. 5. yüzyıl için 29, M. Ö. 4. yüzyıl için 48 ve M. Ö. 3. ve 2. yüzyılların biri içinde 18 le 3 tür. İç düzensizlik (ihtilâl) «göstergeleri» ise M. Ö. 6. yüzyıldan 2. yüzla kadar 149, 468, 259 ve 36 dır. Bu, Yunanistan'daki savaş ve ihtilâl hareketlerinin gerçek durumunun Toynbee'nin bize söylediğinden farklı olduğunu doğrular (17).

Keza, bilimsel, felsefî ve dinî yaratıcılık ta zirvesine M. Ö. 6. yüzyılda çıkmıştır; bu yüzyıldan önce değil (18).. Toynbee'nin Batı

(17) *Dynamics*, Cilt III. deki ayrıntılı verilere bak.

(18) *Dynamics*, Cilt II. bölüm 3'deki keşif, icat ve felsefi sistemler hakkındaki verilere bak.

uygarlığı hakkında yukarıda sözü edilmiş olan teşhisi de biraz muğlâktır. Eserinin bir çok yerinde Batı uygarlığının zeval süreci içine girmiş olduğunu söylemekte; başka kısımlarda onu böyle görmeye taraftar olmamaktadır. Teşhisi ne olursa olsun, 15. yüzyıldan önce Batı uygarlığının büyüme safhasında olduğunu kabul etmektedir. Eğer bu doğruysa, gene Toynbee'nin şemasına göre, Avrupa'da bu yüzyıldan önce ne ihtilâl, ne ciddi bir savaş, ne katı sınıf ayrılıklarının yer almamış olması gerekir.

Oysa, gerçekte, 13 ve 14. yüzyıllar, 20. yüzyıldan önceki en ihtilâlci yüzyıllardır; aynı şekilde, bu yüzyıllarda serflik ve sınıf ayrılıkları katıydı, —irili ufaklı— bir çok savaşlar olmuştur (19).

Nihayet, büyüme safhasındaki Ortaçağ Batı uygarlığında, Toynbee'nin uygarlıkların büyüme safhasında gördüğü özelliklerden bir çoğu görülmez; bunun yerine Toynbee'nin uygarlıkların çözülme safhalarına ait olduğunu söylediği bir çok özellik dikkati çeker; aynı şey, Toynbee'nin öteki uygarlıklar için de doğrudur. Bu demektir ki Toynbee'nin uygarlıkların büyüme ve çözülmeleri hakkındaki tek - biçimlilikleri olaylar tarafından doğrulanmamışlardır. Bazı değişikliklerle bu eleştirme, Danilevsky ve Spengler'in bu devre hakkındaki fikirlerinin ana hatlarına da uygulanabilir.

Ayrıca, kendi kavram şemalarına bağlı olarak ileri sürdükleri büyük sayıda tek biçimlilik te ya yanlış, ya da aşırıdır, örneğin Toynbee'nin bir uygarlığın toprak genişliğinin artmasiyle büyümesi, savaşla büyüme, teknik gelişmeyle büyüme arasındaki olumsuz korelasyonu gibi. Bu önermelerinde bir parçacık doğruluk bulunduğu kabul edilse bile bunlardaki bu kesin formülleştirme gene de yanlıştır.

Toynbee'nin yirmi bir uygarlığı geniş alanlara yayılmamış olsaydı küçük Sümer, Yunan, Mısır veya Arap köylerinin uygarlıkları olarak, kolay kolay «tarihî» olamazlardı. Şüphesiz Toynbee ve diğer tarihçilerin dikkatlerini çekmiyeceklerdi. Toynbee'nin bütün uygarlıkları geniş alanlara ve geniş topluluklara yayılmış büyük karmaşıklardır. Bunlar, başlangıçta böyle büyük şekiller içinde ortaya çıkmamış, küçük bir alanda başladıktan sonra (büyüme süreçleri sıra-

sında) gittikçe daha geniş alan ve topluluklara yayılmış ve «tarihî» olmuşlardır. Böyle olmasaydı dikkati çekmiş olamazlardı. Toynbee, eserinin birkaç yerinde görüldüğü gibi, bu geniş alanlara yayılmanın barış yoluyla «barbarların» yayılan uygarlığın çekiciliği karşısında kendilerinden boyun eğmeleri şeklinde olduğunu iddia ediyorsa bu da doğru değildir. Yirmi bir uygarlığından her biri büyüme devrelerinde (Toynbee'nin şemasına göre) yalnız barış yoluyla yayılmamış fakat daha çok, kuvvet, zorlama ve savaşla genişlemişlerdir. Öte yandan bunlardan bir çoğu, çözülme döneminde, genişleyecek yerde daralmışlar ve Toynbee'nin büyüme devresi adını verdiği devreden daha çok barış içinde olmuşlardır.

Spengler, Toynbee ve kısmen Danilevsky, uygarlıklarından her birinde hâkim bir eğilim görürler. Yunan uygarlıklarında estetik, Hint uygarlığında dinî, Batı uygarlığında mekanik - teknolojik eğilimler gibi, (geri kalan onbeş uygarlığın çoğuna böyle hâkim eğilimler atfetmiyorlar). Böyle bir çok genel eğilim de şüphe uyandırıcı olmaktan kurtulamaz. Batı uygarlığı, aşağı yukarı M. S. 13. yüzyıla kadar sözde hâkim eğilimini göstermemiştir; 6. yüzyılın sonuna kadar, bu sözde teknolojik uygarlıktaki teknolojik icat, bilimsel bulgu hareketi sıfır civarında kalmıştı ve altıncı yüzyıldan üçüncü yüzyıla kadar bu mekanik uygarlığın en önemli vasfı dinîlik olmuş, üstelik Hint ve Hindû uygarlıklarının tarihlerinin bir çok devrelerinden daha çok bu rengi taşımıştır (20).

Sözde estetik olan Helen uygarlığı, M. Ö. 6. yüzyıla gelinceye kadar bu estetik eğilimini göstermemiş ve M. Ö. 600 den 200 e kadar da oldukça şiddetli bir bilimsel ve teknolojik atılış göstermiştir. (Toynbee'nin hâkim özelliğini belirtmediği) Arap uygarlığı 5. yüzyıla kadar — bu devrede Batı uygarlığından çok daha fazla — bir bilimsel ve teknolojik atılış göstermiştir (22).

Bütün bunlar, Toynbee ve Spengler'in şu veya bu uygarlığa, tarihinin devrelerini gözönünde tutmadan, bazı daimî eğilimler atfetmesinin doğru olmayıp yanılttığı anlamına gelir. Bunu, aşağıdaki sayfalarda görülecek olan çeşitli memleketlerin yaratıcılık devreleri

---

(20) *Dynamics*. Cilt II. bölüm 3'deki keşif ve teknik icatlara dair verilere bak.

(21) *Dynamics*. Cilt II. bölüm 3'deki sayılara bak.

(22) *Dynamics*. Cilt III. bölüm 3'deki verilere bak.

ve alanları hakkındaki sayılardan da görmek mümkündür. Danilevsky'nin durumu bu bakımdan daha sağlamdır; o, hiç olmazsa, tek bir eğilime sahip uygarlıkların yanı başında, bir çok eğilimli yerli kültürlerle, iki, üç ve dört eğilimli kültürler olduğunu da kabul eder, böyle bir kuram da pek doğru değildir; fakat Toynbee ve Spengler'in görüşlerinden daha az yanıltıcıdır.

9 — BİR UYGARLIĞIN BİR TEK YAŞAMA VE YARATMA DÖNEMİ OLDUĞU SAVININ YANLIŞLIĞI

Nihayet, yukarıdaki eleştirmeler, Toynbee, Danilevsky ve Spengler'in büyük kültür ya da uygarlığın bir tek yaşama dönemi ve bir tek yaratıcılık dönemi olduğu hakkındaki ana fikirlerinin gerçek sistemler söz konusu olduğu ölçüde savunulmasının zor olduğunu göstermektedir. Sosyal gruplardan da ancak çok küçük bir kısmı için savunulabilir. Sosyal sistemlerin yepsine birden, uygulandığı zaman hiç bir şekilde savunulamaz.

ÖZEL KÜLTÜR ALANLARINDA YARATICILIK DEVRELERİ

MISIR

Din	M. Ö. 3500 - 3000, M. Ö. 2500 - 2300, M. Ö. 1580 - 1490, M. Ö. 1370 - 1352
Devlet (ve bir dereceye kadar iktisadî hayat)	M. Ö. 2895 - 2540, M. Ö. 2000 - 1785, M. Ö. 1580 - 1200, M. Ö. 663 - 525
Bilim	M. Ö. 4241 - , M. Ö. 1900 - 1500
Edebiyat	M. Ö. 2000 - 1225, M. Ö. 1300 - 900
Heykeltraşlık	M. Ö. 1580 - 1250
Müzik	M. Ö. 1411 - 1284
Resim	M. Ö. 1580 - 1250, M. Ö. 750 - 625

HİNDİSTAN

Din	M. Ö. 1000, M. Ö. 600 - 400, M. Ö. 272 - 232, M. S. 1 - 100, 788 - 860
Devlet (yerli, yabancı	M. Ö. 321 - 186, M. S. 78 - 96, 320 - 500,

değil) ve (bir dereceye kadar iktisadî hayat)	606 - 647, 1350 - 1600 M. S. 600 - 400, 100 - 500, 600 - 1000
Felsefe	M. Ö. 150, M. S. 100, 350 - 750
Edebiyat	M. Ö. 700 - 500, 400 - 1150 (En yüksek
Bilim	noktası 500 - 625)
Heykeltraşlık	M. Ö. 150, M. S. 400 - 725
Müzik	1600 - 1771
Resim	450 - 750, 1615 - 1800

YUNANİSTAN

Din	M. Ö. 850 - 500, M. Ö. 350 - 300
Devlet ve İktisat	M. Ö. 750 - 430, M. Ö. 500 - 300
Felsefe	M. Ö. 585 - 270
Bilim	M. Ö. 585 - M. S. 100
Müzik	M. Ö. 750 - 600, M. Ö. 450 - 350
Mimarî	M. Ö. 550 - 430
Heykeltraşlık	M. Ö. 559 - 350
Resim	M. Ö. 450 - 300

FRANSA

Din	On üçüncü yüzyıldan sonra gerilemiştir.
Devlet	1050 - 1325, 1600 - 1716, 1800 - 1815, 1850 - 1870, 1890 - 1940
İktisat	1100 - 1325, 1475 - 1560, 1840 - 1914
Felsefe	1075 - 1160, 1300 - 1350, 1600 - 1700, 1750 - 1850
Bilim	1580 - 1660, 1750 - 1870
Mimarî	1050 - 1350
Heykeltraşlık	1140 - 1325, 1450 - 1550, 1850 - 1910
Müzik	1100 - 1350, 1650 - 1750, 1850 - 1910
Resim	1620 - 1670, 1760 - 1880
Edebiyat	1070 - 1300, 1520 - 1580, 1630 - 1700, 1780 - 1900 (24)

(23) Bak. *Society*, 39-42. bölümlere.

Kültür sistemlerinin nicelik ve nitelik bakımından çiçeklenme ve solma, büyüme ve gerilemelerinin anlamını açık bir şekilde tanımlarsak (23), daha önce kısmen gösterildiği üzere büyük kültür sistemlerinin, potansiyel bakımdan sonsuz olan hayat sürelerinde nitelik ve nicelik bakımından bir çok iniş ve çıkışları olduğunu görürüz. Çin, Hindû ve Mısır devlet ve ulusları gibi büyük *sosyal* sistemler dahi sosyal siyasî tarihlerinde bir çok iniş ve çıkışlar göstermişlerdir. Aynı şey bir çok aileler, dinî ve iktisadî varlıklar, siyasî partiler ve başka sosyal guruplar için de söz konusudur. Bunların bir çoğunun «başarı», «yaratıcılık», «refah», «üye sayısı» ve iktidarları yaşadıkları süre içinde bir çok iniş çıkışlardan geçer; bunların yaşama ve yaratma dönemleri tek değildir. Tablodaki kısaltılmış sayılar, memleketlerden (uygarlıklardan) her birinin bu memlekette görülen yaratıcılık alanlarından her birinde bir tek değil, bir çok yaratıcı çiçeklenme ve gerilemeleri olmuş olduğunu göstermektedir. Bu veriler, aynı zamanda, Toynbee ve Spengler'in söylediğinin aksine, her ülkenin (uygarlık), bir alanda değil, bir çok alanda yaratıcı olduğunu da gösterir.

Bir hayli yaklaşık olmalarına rağmen bu veriler, bütün bu ülkelerde dinî, siyasî, bilimsel, artistik, felsefî ve diğer kültür sistemlerinin bir tek defa değil, iki ve daha çok defa filizlenme ve gerileme devreleri geçirdiklerinde şüphe bırakmaz; bu ülkelerde (uygarlıklar), bu kültür sistemlerinin fırlatılma alanı olarak en az iki ve bazan daha çok sosyal ve kültürel yaratıcılık devreleri geçirmiştir.

10 — BİR UYGARLIĞIN BİR TEK ALANDA YARATICI OLDUĞU SAVININ YANLIŞLIĞI

Bu veriler, aynı zamanda bu ülkelerden (uygarlıklar) her birinin bir alanda değil, fakat bir çok kültürel ve sosyal alanda yaratıcı olduğunu da gösterir. Veriler, her «uygarlık» veya «ulus» veya «ülkenin» bir tek özel alanda yaratıcı olduğu savının yanlışlığını kesin olarak gösterir. Nihayet, belirli bir «ulus» veya «ülke» veya «uygarlığın» yaratıcılık alanının zamanla değiştiğini de açıkça ispatlar. Belirli bir devrede dinde yaratıcı olduğu halde bilim ve güzel sanatlarda yaratıcı olmayabilir; başka bir devrede bu alanlarda yaratıcı olur, fakat dinde kısır kalır.

---

(24) Bak *Society*, s. 548-550; Çin, Japonya, Roma, Arap-İslâm dünyası, Almanya, İngiltere, İtalya ve Rusya hakkında benzer veriler vardır.

11 — YARATICILIK MERKEZLERİNİN DEĞİŞMESİ

Daha geniş bir açıdan bakılırsa, çeşitli kültür alanlarındaki yaratıcılık merkezlerinin bu şekilde değişmesi devamlı bir süreçtir. Bu süreç bir ülkede olduğu kadar, bilimsel yaratıcılıkta öncülüğün bir ülkeden ötekine geçmesi şeklinde, ülkeler arasında da olur. Bütün yaratıcılık şekillerindeki — dinî, felsefî, siyasî, ekonomik, artistik, hukukî, ahlâkî, teknolojik— değişme böyledir.

Örneğin, 800 den 1600 e kadar olan devrede Avrupa'daki bütün bilimsel buluşların % 20 den % 41 e kadarını İtalya gerçekleştirmiştir; 1726 dan bugüne kadar olan devrede İtalya'nın payı yüzde 2 - 4 e düşmüştür. A. B. D., 1726 - 1750 arasında bilimsel buluşların % 1.1 ini gerçekleştirmiş, bu devreden önceyse hiç bir katkısı olmamıştır. Bu pay bugün % 30 a yükselmiştir. Hattâ insanlık tarihinin ana merkezi bile zamanla yer değiştirmiştir. Ondördüncü yüzyıldan önce bu merkez Arap ve Asya ülkelerinde idi. Daha sonra Avrupa'ya kaydı. Bugünse (Danilevsky, Schubart ve kısmen Spengler'in önerdikleri gibi) Rusya'da değil fakat A. B. D., Rusya, Çin, Hint ve Lâtin Amerika'nın sonraki yüzyıllarda büyük tarih dramında öncü rollerde saydıkları Pasifik'tedir. Avrupa bu oyuna katılacaktır, fakat, başrolde değil, oyunculardan biri olarak. İnsanlık tarihinin Avrupa devresi hemen hemen kapanmıştır.

Bütün bu düşünceler ve el altındaki bütün deliller, Danilevsky, Spengler ve Toynbee'nin «organizmacı» şemasına karşıdır. Ne gerçek sosyal ve kültürel sistemlerin, ne de bu kültür sistemlerinin içinde yer aldığı alan olarak ülke ve ulusların, çocukluk, olgunluk, yaşlılık ve ölümünden meydana gelen basit ve tek biçimli bir yaşama devreleri vardır. Özellikle büyük kültür sistemlerinin hayat eğrisi organizmacı yaşama - döneminden daha karmaşık, çeşitli ve daha az tek - biçimlidir. Esas itibariyle oyun daimî temanın durmadan değişen biçimlerini aralıksız tekrarlayan, hep değişen bir ritm içinde periyodik olmayan iniş çıkışlariyle dalgalanan bu eğri, organizmacı dönem eğrisinden daha doğru bir şekilde büyük kültür sistemleriyle süpersistemlerin hayatlarının akışını gösterire benzemektedir.

Başka bir ifadeyle, Danilevsky ve Toynbee uygarlıkların hayat süreçlerinde «üç veya dört vuruşlu bir ritm» çocukluk - olgunluk - yaşlılık veya ilkbahar - yaz - sonbahar - kış ritmi görülür. Aynı za-

manda, sosyal ve kültürel sistemlerin hayat sürelerinde bir çok değişik ritimler bir arada bulunur; iki vuruşlu, üç vuruşlu ve daha da karmaşık ritmler; bir zaman için biri, sonra öteki, kısa ve uzun, kucaklayan ve kucaklanan sistemlerin süpersistemlere kadarki bir ada çokluğu içinde hâkim olarak... Bilginlerimiz, sosyal ve kültürel sistemlerin hayat süreçlerindeki çok zengin değişikliğe sahip ritmleri haksız yere basitleştirmektedirler (26).

İşaret edilmiş olan yanılmalar tartışma konumuz olan kuramlardaki temel yanılmalardır. Bunları anlattıktan sonra, bu çaptaki çalışmalarda önlenmesi çok zor olan bir kaç küçük yanılmayı tartışmadan atlıyabiliriz; kuramların esas çerçevesini ciddi şekilde sakatlamadıkları için bunları burada ayrıca eleştirmek gerekmez; yalnız bunlardan bir kısmından ilerde bahsedilecektir.

---

(25) *Society*, s. 548-554, 570-572; *Dynamics*, II. 150 ve devamı; E. Fischer, *Passing of the European Age* (Cambridge, Mass., 1942)deki ayrıntılı verilere bak.

(26) Sosyokültürel ritmlerin incelenmesi, son yüzyılın sosyal bilimleri tarafından çok ihmal edilmiştir. Hatta bugünkü Sosyoloji, antropoloji, tarih felsefesi ve siyaset bilimi metinleri dahi bu konuya hemen hemen hiç yer vermemektedir. İktisat, iktisadî faaliyet devrelerini incelerken ekonomik devrelerle meşgul olmaktadır. Oysa, sosyokültürel ritmler, bütün genelleyici sosyal bilimlerin temel sorunlarından biridir. Bu sıfatla yakın gelecekte mutlaka işlenecektir ve işlenmelidir de. *Dynamics*, cilt IV. bölüm 8-11'deki sistematik sosyokültürel ritmler teorisine bak.

II

SOROKİN'İN TARİH FELSEFESİ

Arnold J. TOYNBEE

Kültürün ne ölçüde bütünlenmiş olduğu Profesör Sorokin'in incelemiş olduğu en önemli meselelerden birisidir. Diğer bazı bilginler onun bulgularına (bu bulgular mantıkî bir şekilde uyumlu kılınmış olduğu halde bu noktada itiraz edebilirler. Fakat hiç kimse, Sorokin'in entellektüel ilgilerinin, diğer ilgileri kadar tam bir bütün teşkil ettiğini inkâr edemez. O, bir hayat süresinde iki dünya savaşı ve Rusya tarihinin bir yılında iki ihtilâl gibi insan hayatını alt üst eden olaylar içersinde yaşamıştır. Tabiî, bir insan olarak o, bu görüp geçirdikleri hakkında yaratıcı bir sezgi (sosyokültürel olaylar yığınında anlamların keşfedilmesi demek olan yaratıcılık) ve fikirler edindiği kadar, derin izlenimler sahibi de olmuştur.

Gibbon'un bir hükmünü tekrarlarsak, «tarih felsefecisi, Kerensky'nin özel kâtibine bazı şeyler borçludur». Sorokin'in kendisi, gençliğinin ilk devrelerinde, içinde yetiştiği liberal ümidlerinin beklenmiyen acı yıkılışının tesirlerini canlı ve aydınlatıcı pasajlar (1) halinde kaydetmiştir. 1914 - 17 yıllarında karşılaştığı şeyler araştırmaları hususunda yönünü tâyin etmiş; bundan sonra hiç durmamış; hayatı boyunca devam eden entellektüel araştırmaları da bu kişisel tecrübeler serisinin neticesi olmuştur. Eleştiricinin teşrih masasına konuldukta Sorokin'in sosyal ve kültürel dinamik alanlarına karşı duyduğu ilgi, hayatın günlük akışına duyduğu ilgiden ayrı tutulamaz. Ayrıca, gene, hayatî olaylar hakkındaki çözümleme ve karşılaş-

(1) Sorokin, *Social and Cultural Dynamics*, I, ix

tırmalı incelemeleri de, varsayımlarının doğruluk ve yanlışlığını denetlemek için başvurduğu incelemesinden ayırdedilemez. Sorokin hem bir sosyolog, hem de bir tarihçidir, öte yandan olayları hem gözlemiş, hem de yaşamıştır.

İşte bu husus, Sorokin'i değerlendirmek isteyenlerin Sorokin'in canlı kişiliğini onun üzerinde durduğu yarım düzine kadar değişik «disiplin» den ayırabilmelerini ve sonra bunlardan herbirinin kendisine ait parçasını çözümlemesi üzerinde çalışabilmelerini imkânsız kılmaktadır. Sorokin'i bir bütün olarak ele almadıkça hiç kimse onun hakkında ciddî bir eleştirmeye girişemez. Görüşüme göre, «tarih felsefesi» hayat olaylarının tümü incelenmediği takdirde yorumlanamıyacağından değer biçici dostlarımın alanlarına girdiğim için özür dilemiyeceğim - kendilerini de eğer böyle bir alanım varsa, benimkine girmelerinden dolayı hoş göreceğim.

Tecessüs ve çok yönlülük öncülerin ayırıcı özelliklerindendir. Sorokin de bir öncüdür ve bu gerçeğin kabulü, eserini değerlendirme ve beğenme hususunda gerekli ilk adımdır O, hatta coğrafî yönden de bir öncüdür. Çünkü Sorokin, Kuzey Amerika'dan değil, kuzey Rusya'dan, bugünkü Oikoumene'nin en kuzey taraflarından gelmektedir. Sorokin'in doğuştan gelen kabiliyet ve atılganlığı, insanın hayatta karşılaştığı fırsat ve değişikliklerle birleşerek, onu insan türünün kaderini yoğuran kazanın içine itmiştir. Sorokin, hayatla ilk defa Petrograd'da kaynıyan bir noktada karşılaşmış; sonra da Cambridge'de daha ılımlı bir ortamdan görmüştür. Muhtemelen (bu sadece bir tahmin olmakla beraber) başka başka dünya şehirlerindeki bu farklı hayat, onun üzerinde, bunlardan yalnız birinde doğmuş ve yetişmiş olması ihtimaline göre daha canlı izlenimler bırakmıştır.

Şüphesiz ki, entellektüel bir öncü olarak Sorokin, sosyal olaylarla ilişkin düşünce tarihinde yerini yapmıştır. Bir öncü, kendi kendini düzeltilmeğe ve geçilmeğe mahkûm kılar. Bu her öncünün kaderidir, çünkü fikrî alanda, ne olursa olsun, insan kendisi istemedikçe öncü olamaz. İnsan hiç olmazsa buluşlarını çevresine bildirip bildirmemekte serbesttir (iyi bir talih eseridir ki Sorokin bulgularını etraflıca nakletmiştir). Bir öncünün harita taslığı, daha az girişken ardçıları tarafından düzeltilmeli; bulduğu yol devamlı bir şekilde düzlenmeli, temellendirilmeli, tesviye edilmeli ve çift hatla döşenmeli; ağaç gövdelerindeki balta izleri neon lâmbalariyle değiş-

tirilmelidir. Bütün bu gelişmeler, öncünün yol bulma görevini hızla yapıldıkları ölçüde tamamlıyacak ve öncünün başarısının en belirli tanıkları olacaklardır. Sonraki kuşaklar kendilerini hiçbir yere götürmeyen ilk yolları geliştirmek için ne zaman ve ne de gayret sarfederler. Onların üzerinde çalıştıkları yol, daima değerini isbat eden olacaktır. Onlar bu yolu ne kadar geliştirirlerse geliştirsinler, yolun bulucusuna karşı yapamıyacakları tek bir şey vardır: bulucuyu berteraf etmek. Hattâ bulucunun eserinin üstü tamamen kapatılsa bile, yol gözle görülmediği halde haritada duracaktır. Örneğin, Daniel Boone'nin yolu, uçağını Washington D.C. den St. Louis'e götüren pilotun şükranla takip ettiği radar ışınlarında bugün bile yaşamaktadır

Ne kendisi ve ne de çağdaşları, Sorokin'in bu öncü çalışmasının gelecek herbir kuşak tarafından nasıl değerlendirileceğini tam olarak kestiremezler; ancak, Sorokin'nin yaratıcı sezgisinin ve fikirlerinin kendi alanındaki başlıca fikir akımına yerleşeceği ve oradaki yerini korumağa devam edeceği öngörüşünde, bulunabilir. Sorokin'den sonra gelenler onun fikirlerini beğenmiyebilecek, fakat gözönünde bulundurmaktan geri kalmıyacaklardır. Fikrî trafik ilk şekil vericisinin yolunda ilerlemeğe devam edecektir.

Bu nokta, Sorokin'nin en karakteristik çalışma metodlarından birinin özellikleri gözönüne alınarak açıklanabilir: buluşlarını istatistik kalıplariyle ifade hususunda dürüst kararlılığı ve belki de bu tarz bir ele alışın güçlüğünden dolayı kendisinden önce kimsenin girişmediği istatistik usullerin uygulanması için yeni araştırma sahalarının fethine karşı duyduğu sonsuz istekliliği.

Ekonomi ve çok sayıda insanların devamlı surettte teşebbüslerde bulundukları başka çeşit pratik faaliyet alanları istatistikçiler için bir emniyet bölgesi meydana getirir ve istatistikçilere oynıyabilecekleri büyük sayıda lüzûmlu kantiteleri verir. İstatistikçiler bu alanda yüzelli yılı aşkın bir süreden beri, usullerini işletmek ve onları en son karmaşık matematik buluşları kullanarak güçleştirmek için arılar gibi çalışmaktadırlar. Yüksek meslekî tekel içersinde tepeden tırnağa silâhlanmış olarak, istatistikçiler, basit araçlarla daha geniş alanlar açmağa cesaret edebilecek herhangi bir yabancının tepesine inecekmiş gibi tavır takınmışlardır; Sorokin de bu arada istatistik alanındaki bu meslekte «censor»lar için mükemmel bir hedef teşkil etmektedir. Bugüne değin Sorokin'nin en

önemli eseri sayılan Social and Cultural Dynamics'-in dört cildi cömertçe-hattâ ihtiyatsızca da denebilir-serpiştirilmiş istatistik tablo ve sayılariyle kabarmış olup, bunların çoğunluğu muhafazakâr istatistikçilerin en çok kıskanç oldukları konularla ilgili bulunmaktadır.

Savaş olayları ile istatistikî bakımdan ilgilendiği sürece (2), Sorokin belki de halâ emniyet bölgesinde sayılabilir. Savaşların sıklıkları, orduların ve kayıplarının büyüklükleri hakkında nüfusların büyüklükleriyle karşılaştırabileceği sayı bilgisine sahiptir. İç karışıklıklarla ilgilendiği andan itibaren artık sınıra varmıştır, elindeki alanla ilgili sayılar müphemliklerini hâlâ muhafaza etmektedirler. Fakat o, profesyonel istatistikçilerin gözönünde girilmez vahşi yerler sayılan ve sayılmakta olan alanlara büyük bir cesaretle girmiş bulunmaktadır. İşte bir kaç örnek: Cilt II, Tablo 29: «M. Ö. 580 - M. S. 1920 arasında 20 yıllık devrelerde Zihniyetin ve Etik Sistemlerin Etkinlik Dalgalanmalarının Göstergeleri»; Cilt II, Şekil 14: «Singularism, Universalism ve Mistik Bütün Akımı»; Cilt III, Şekil 54: «Tarihî Şahsiyetler için Geomekrik Ortalamalar»; Cilt I, Tablo 31: «Tür Tiplerinin Dalgalanması»; Cilt I, Şekil 7: «Ülkeler Yönünden Spirtüel ve Sensual Sanat»; Cilt III, Şekil 1: «Etki-Tepki İlişkisinin Yaygınlığı»; Cilt IV, Tablo 1-18: «Encyclopaedia Britannica'da (dokuzuncu baskı) Belirli On Kültür Alanından Herbirinde, Belirli Her Elli Yıllık Devrenin Adı Geçen Bütün Tarihî Şahsiyetlerin İsimlerine» dayanan «Belirli Zamanlarda Çeşitli Alt Kültür Sistemlerinin Yaratıcı Devrelerinin Geometrik Ortalamaları»; Cilt III, Tablo 54: «Encyclopaedia Britannica'ya alınmış olan Dinî ve Ticarî işlerle uğraşan Tarihî Şahsiyetler için Geometrik Ortalamalar».

Sorokin'in ilk üç ciltlik serisinin bitişi olan bu son tablo ile Cilt IV deki 18 tablonun teşkil ettiği grup, muhafazakâr bir bilgini ürpertir ve muhafazakâr bir istatistikçinin saçlarını diken diken eder. Usulünü uygulamak için ne alan! Üstelik nasıl bir örnekleme tarzı! Bu arada, Sorokin'nin muhakeme edilmekte olan dostları cereyan etmekte olan olayı ve bunun ardından gelecek olan şeyi gördükleri zaman neşeden çoşacak zevkten çığlıklar atacaklardır. Cereyan edecek olan Sorokin'nin teşebbüsten yakalan-

(2) Cilt III, Bölüm II.

ması, arkadan gelecek de öfkeli uzman takipçilerin bir kâfiri ateşli bir şekilde takip etmedikçe ayak basmamış olacakları alanlara girmiş bulunacaklarıdır Takipçiler, Sorokin'in buluşlarının muhtemelen % 90 nını büyük bir gayretle didik didik edeceklerdir. Fakat Sorokin bir sürü taktik yanılmalardan satratejik bakımdan galip gelmesini bilecektir. Muhafazakâr istatistikçilerin ufuklarının bu gayrı ihtiyarî, fakat verimli genişletilmesi şerefi de kovalıyıcılarına değil, Sorokin'in kendisine ait olacaktır; sonuç ise, insanlığın ortak amaçlarından birisinin, yani bilgi ve anlayışını artırmak hususundaki gayretin tam bir kazancı olacaktır. Bu fikrî hizmet Sorokin'in (eğer yapmış ise ve şüphesiz ki yapacaktır) istatistik yanılmalarından daha ağır basmaktadır. Kayıp, eğer var ise onun; kazanç ise herkesin olacaktır. Böylece öncü Sorokin (bunu tekrarlamama müsaade edin), fildişi kulelerine kapanmış olan uzmanların çalışmalarının kapsamını, eğer Sorokin onları kışkırtmamış olsaydı, cesaret edemiyecekleri alanlara doğru genişletmeğe tahrik etmiş olmaktadır.

Sorokin'nin kendisi bulgularını sayılarla göstermek kararının canlı ve etkili bir savunmasını yapmaktadır.

.... kemmî yargıların açıkca veya kapalıca kelimelerle ifade edilmediği ..... pekaz tarihî eser vardır. Fikirler, beşerî düşünce, bilim din, sanat, siyasî sistemler ve iktisadî süreçler tarihçilerinin hangisi «bu devreyi belirleyen, ayaklanmalar, isyanlar ve karışıklıkların artmasıdır», «bu devreyi belirleyen, dinin ve idealizmin zayıflamasıdır», «Kant en büyük filozoflardan biriydi», «Bu materyalizmin, nominalismin, Gothic tarzının veya sosyalist doktrinin yükseliş ve zafer devriydi» v. s. gibi kemmî ifadeler kullanmamıştır?....

Yukarıdaki iktibaslar ve tarihçiler ile sosyal bilimcilerin diğer binlerce beyanı kemmî (quantitative) ve aynı zamanda sözlü kemmî (verbal quantitative) dir. Burada [Sorokin'nin kendi eserinde] kullanılan, çoklukların sayılarla (numerical quantitative) ifadesi usulüdür. Birincisi, sayı veya sayısı göstergeler kullanmadan belirsiz sözlü şekiller içinde çokluk gösteren beyanlarda bu-

(3) *Ibid*, Bölüm III.

lunmaktadır; ikincisi ise çokluk değişmelerini sayıların yardımiyle tasvir etmektedir. Hangi metod tercih edilmelidir? (4)

Sorokin'in kullanma için benisemiş bulunduğu «numerical quantitative» anlatma usulü, eserlerinin tartışmalı olduğu kadar en seçkin özelliğidir de. Belirtmiş olduğum üzere Sorokin'in bu cesur kullanış tarzına hayranım, Aynı zamanda, zaman zaman düşünmüşümdür ki, bu kullanış onu yanıltmaktan da geri kalmamıştır. Sözü geçmiş olan Cilt IV, Tablo 1-18 bana bunun bir örneği gibi görünmektedir. Sorokin burada Encyclopaedia Britannica'dan almış olduğu istatistikleri, insanların bazı alanlardaki (örneğin ilim ve teknolojide) başarılarının gittikçe artar olmasına karşılık diğer bazı alanlardaki (şiir ve felsefe) başarılarının artmadığına ilişkin savı çürütmek amacıyla kullanmaktadır. Sorokin, tabiidir ki, ansiklopediyi istatistikî malzeme (5) kaynağı olarak kullanan bir istatistikçinin yolunu kuşatan uçurumların varlığından habersiz olamıyacak kadar mükemmel bir işçidir. Bu uçurumlara karşı uyanık olup, mevcudiyetlerini de gözönünde tutar. Öteyandan muarızlarının nazarında istatistik metodunun yetersiz olabileceği ihtimaline müsamaha göstermez. Kullandığı istatistikleri kendisine, bütün alanlarda «tarihî şahsiyetlerin ve başarıların herbirinin sayısının tarihin akışı içersinde arttığını» ve «bu yönden kültür alanları arasında fark olmadığını: hepsinin birikip artan cinsten olduğunu» (6) göstermektedir. Sorokin'in burada kendilerine istatistik mızrağı fırlattığı bilginler, eminim ki, onun bu istatistiki bulgularına karşı koyamıyacaklardır. Onlar da zamanın akışı içersinde, insanlığın yetiştirdiği fizikçilerin sayısı gibi şairlerin de sayısının artmakta olduğunu kabul edeceklerdir. Fakat bu bilginlerin yaptıkları, bugünün şairi ve bugünün bilgini ile daha önceki, diyelim ki, onaltıncı yüzyıl şair ve bilgini arasındaki karşılıklı münasebetlere dair olmaktadır. Bugünkü fikizçinin eseri onaltıncı yüzyıldaki fizikçinin eserinin yerini almakta ve onun bırakılmasına ve eskimiş sayılmasına sebep olmaktadır, çünkü bir fizikçi eskisinin bıraktığı ile işe başlamakta ve bu sebeple onun omuzlarına dayanmaktadır. Öte yandan, bir şairin kendisinden önceki ile münasebeti aynı değildir. Lâkin şair, fizikçiden fark-

---

(4) *Dynamics*, II, 21-22.

(5) Bak., örneğin *Dynamics*, IV, 326 n. 3; 363 n. 15; ve 365.

(6) *Ibid.*, IV, 351.

lı olarak, öncekinin bıraktığı yerden işe başlıyamaz; o tekrar temelden başlamak zorundadır, bu sebeple de onun kendinden öncekine üstün gelmek gibi bir mecburiyeti yoktur - oysa ki fizikçi kendinden önceki dahî de olsa onu geçmek zorundadır. Buna karşılık, örneğin şiir sahasında Tennyson Milton'dan, Milton da Shakespeare'de daha iyi bir şair olabilir; fakat Tennyson için iyi bir şair olmamak ihtimali de aynı derecede mevcuttur. Sırf sonra gelmiş olmak şaire, fizikçiye olduğu gibi, kesin bir üstünlük sağlamaz. Görebildiğim kadarı, bu nokta Sorokin'in istatistik ele alışının uymamaktadır. Sorokin'in işte bu noktadaki görüşlerini bilmiş olmayı isterdim.

İstatistiğin kullanılması, Sorokin'in metodlarından birisidir. Diğer bir metodundan da yukarıda söz edilmişti. Sorokin bunları olaylarla deneyerek gökten yere indirmiş ve bunu da kedisini tehlikeye atarak yapmıştır. Hiçbir araştırma konusu olayların tümünü hiçbir zaman kapsıyamıyacağından, Sorokin'in durumlar hakkındaki araştırmaları hatalı olabilecektir. Durumları seçişinde ise keyfî ve kasıtlı olabileceğinden yanılabilecektir. İnsanın varsayımlarını, bu çeşit kontrollerin asla mükemmel olamıyacağını bilmesine rağmen kontrolde ısrar etmesi, bunları-Spengler'in yaptığı gibi-belirsiz bir şekilde beyan ve öylece bırakmasından çok daha dürüst ve çok daha öğreticidir. Sorokin'in varsayımları kontrol için kullandığı «heuristic» metod, onun istatistikleri kullanma tarzı kadar tartışmalı ve ilginçtir. Bununla birlikte, bunlar ve diğer metodları ne kadar önemli olurlarsa olsunlar, pek tabiidir ki eserinin değerini ölçme bakımından eserin özünün sahip olduğu öneme sahip değillerdir.

Dikkatimizi öze çevirirsek pratik bir güçlükle karşılaşırız. Çünkü Sorokin, insanî olayların hemen her yönü ile ilgilenmiştir - hem de en ince ayrıntısına kadar inerek. Kısa bir eleştirme için alınması gereken, Sorokin'in kapsamlı sisteminde kilit noktası teşkil eder görünen konulardır. Dikkatimizi belki şu hususlara çevirirsek fazla yanılmamış oluruz: Sorokin'in bir kültürün ne ölçüde bütünlendiği konusundaki tartışması; değişme nazariyesi; tarihî kültürlerin, bütünlenebildikleri ölçüde içinde bütünlendikleri üç kültürel «super-system»i (hissiyat, düşünme, ifade, davranış yolları veya kısaca hayat tarzları) teşhisi; zaman içinde bu üç hayat tarzının birbirlerinin yerini alışı hakkındaki görüşü ve bunu açık-

layışı ve kültür tipleri ile şahsiyet tipleri arasındaki münasebetlere dair anlayışı.

Sorokin'in bu belli başlı fikirlerinin kısa bir incelenmesine girişmeden önce, bütün çalışmalarında kendisini gösteren bir hassadan - ki en esaslısıdır - söz etmeliyim. Sorokin fikirlerini ifrata götürmekten kaçınır, Sosyokültürel olaylarda bulmuş olduğu ilke, kalıp ve ritmlerin doğruluk ve geçerliklerinin sınırlı olduğu ihtimalini tanır. Bunların her şeyi kapsadığı ve kapsamına giren herşeyi izah ettiği iddiasında değildir.

Bu, ılımlılıktan veya inançsızlıktan ileri gelmemektedir. O, ritmlerin devam ettikleri sürece gerçekliklerine ve prensiplerinin sınırları içindeki geçerliklerine bütün kalbiyle inanır. Sorokin'in akideleriyle, kendisinin koyduğu sınırlar içersinde çarpışmağa cüret edecek eleştiriciye acırım. Bu hassas hedef alanına bir el ateş eden eleştirici, Sorokin'den cevap olarak yaylım ateşi alır. Şurası bir gerçektir ki, Sorokin'in ılımlı olmadığı tek nokta, koyduğu sınırlar içersinde kendisinin yüzde yüz haklı, herhangi bir muhasımının ise yüzde yüz hatalı olduğu hakkındaki kanısıdır. Değişik bir karakter ve mizaçtaki bir bilgin için, bu kendine güven ve bu kavgacı iddiacılık yakışıksız kaçabilirdi; fakat Sorokin'de bu böyle değildir. Öyle sanıyorum ki bunun sebebi, Sorokin'in ateşliliğinin kendisine değil, eserine yönelmiş olmasıdır. Burada kişisel hiçbir şey söz konusu değildir.

Fikirleri için ileri sürdüğü taleplerindeki ılımlılık, öyle tahmin ederim ki, prensiplerinden birinin bilinçli uygulanması olarak mizacının bir yansıması değildir. Sorokin'in inancına göre, sınırlı olmak sosyokültürel olayların özünde vardır ve bu prensip onun değişme ve ritm kuramınının temellerinden birisidir. Bu (prensip) ona, ilerde göreceğimiz üzere, kültürel üç «super-system»inin ritmik tekerrürünün - Yunan, Roma ve Batı Uygarlığından çıkardığı tekerrürdür - bir açıklamasını verir.

Sorokin, araştırmasını kültürel bütünlenmelerin biçim ve sorunlarını ve bunları araştırmada kullanılan metodları (7) inceleınekle açar. Kültürler bütünlenmiş birimler midir? Yoksa bütünlen-

---

(7) *Dynamics*, I, Bölüm I, Kısım i.

Sosyokültürel olaylarda anlamlı yapı öğeleri bulunduğu için bunlar, fizik, kimya ve biyoloji olaylarına hiç benzemezler; bunların incelemek için tabiî bilimlerin salt nedensel ya da salt ihtimal metodundan çok değişik mantıkî anlamlı (logico - meaningful) bir metod kullanmak gerekir (15).

Yüksek bir kültürde en yüksek değerler ve değerler karmaşığı mantıkî - anlamlı (logico - meaningful) birlikler sınıfına girdiği için ve dış görünüşü bu varlık seviyesi (yani yüksek değerler ve değerler karmaşığı) verir (16).

Bir kültürün gayrımantıkî veya mantıkla ilgisiz olduğunu söylemeden önce insan, ilgili olaylardan herbirine uygun ilkelerden elden geldiği kadar çoğunu denemelidir...

Şurası muhakkaktır ki, hangisi olursa olsun eğer bir kültür mantıken bütünlenmemişse, bunlardan herhangi birisinin mutlak olarak mantıkla ilgisiz veya gayrı mantıkî olduğu söylenemez. Bu sebeple, gereken gayret gösterilirse, herhangi bir kültürün aynı unsurlarından hiç olmazsa küçük bir kısmını birleştiren bir ilke bulunabilir (17).

Mantıken, hattâ yalnız fonksiyonellik bakımından bütünlenmiş her sistem, Sorokin'in gözünde belirli ölçüde bağımsızlığa, benliğinin ayrılmaz parçası olan bir kendi kendini düzenleme yeteneğine sahiptir. Bu bağımsızlığın derecesi dış nesne ve amillerle karşılaşmalarında ona belli bir seçme ve ayırma yetkisi verir. Sistemin kaderini dış şartlardan çok kendi tabiatı ve kendi yapısına giren kısımlar arasındaki münasebet belirler; bu kaderin dış şartlar bakımından açıklanabileceeğini ileri sürmek doğru değildir.

Hattâ dışarıdan bakıldığında özel bir problemmiş gibi görünen bir tüzel şahsiyet, bütünlenmiş bir kültüre organik bir yapı unsuru gibi girer, o kültürle birlikte yaşar ve değişir... Bu alandaki başlıca anlayış tarzlarının yükseliş ve çöküşleri ... bunları bir parçasını teşkil ettikleri daha geniş bir perspektifin ve daha kap-

---

(15) *Ibid.*, IV, vii - viii; karşılaştır 4 n. 1.

(16) *Ibid.*, I, 29.

(17) *Ibid.*, I, 36-37, ile n. 45.

samlı bir «değişken» in - kültürün - ışığı altında ele almadan kavranamazlar (19).

Mamafih Sorokin, hiç mi hiç bütünlenmemiş veya kesin ve tam bir şekilde bütünlenmiş hiçbir kültür karmaşığının mükemmel bir örneğine hiç rastlıyamıyacağımızı düşünür, tarihî bir kültürde «belli bir kültürel durumun yapı unsurlarından birindeki değişmenin diğer yapı unsurları üzerinde ve bu sebeple belli kütürün tümünde fonksiyonel veya mantıkî bir etki yapacağı» (20) tezine karşı koyar.

Kültürün her bölümünde diğer bölümlerden ayrı olarak fonksiyon ve değişmelerin sınırlı bir bağımsızlığı mevcuttur; her bölüm içersinde kültürün bütünündeki veya diğer bir bölümündeki değişmeler üzerinde gözle görülür bir etki yapmadan ikinci derecede bir sürü değişiklikler de ortaya çıkabilir (21).

Ekonomik bağlılık diğer kültür süreçlerinin kendi aralarındaki korrelasyona kıyasla daha gevşektir. İ l i m v e s a n a t, s a n a t v e d i n, e t i k s i s t e m v e h u k u k, h u k u k v e d i n v e s a n a t- bunlar ve kültürün bihassa diğer «ideolojik» bölümleri birbirleriyle karşılıklı bağlılık münasebeti içindedirler, örneğin ekonomik şartlar ve sanat, ekonomik şartlar ve ilim, ekonomik şartlar ve ceza kanunları, ekonomik şartlar ve kültürün diğer herhangi bir bölümüne nazaran daha sıkı bir bağlılık içinde değişirler (22).

Geçmişteki insan toplumlarından birinin «kültür bütünü» ndeki çeşitli unsurlar arasındaki münasebetin niteliği gibi çetin bir meselede Sorokin'in ılımlı bir tavır takınır O, söylemiş olduğumuz gibi, bu tüm kültürü ne tamamen bütünlenmiş bir birim, ne de birbiriyle ilgisiz parçacıkarın sadece bir yığını olarak kabule eder (23). Bütünlenmiş ile bütünlenmiş arasındaki fark, Sorokin'in fikrince çok önemlidir. ve hem bütünlenmiş hem de bütünlenmemiş durum-

(18) *Ibid.*, I, 50-51.

(19) *Ibid.*, II, 336.

(20) *Ibid.*, I, 48.

(12) *Ibid.*, II, 467 n. 148.

(22) *Ibid.*, III, 254.

(23) Bak *Ibid.*, IV, 102-5 132-37, 142, 152 n. 6, 195-96.

ları tarif için yarattığı kendi terimleri - «sistemler» ve «yığınlar» - vardır (24). Sorokin'e «yığınlar» ile «sistemler» arasındaki farkın, kendi görüşüne göre, olup olmadığı sorulsa, hayır diyecektir, ne olursa olsun, o, «homojenliği» ve «heterojenliği» mutlak olmıyan nisbî kavramlar olarak kabul eder (25) ve salt yığınlardan en yüksek derecede birleşmiş anlam sistemlerine giçişin tedrici olduğunu (26) açıkça belirtir: «Bu tipler arasında ne yığınlar ne de tam bir şekilde bütünlenmiş sistemler olmıyan ara - sistemler vardır» (27). Sorokin'in yöneltici prensiplerinden birisi, dikkat etmiş olduğumuz üzere, herhangi bir şeyi — hattâ kendisinin en esaslı akîdelerinden biri de olsa — ifrata götürmekten kaçınmasıdır. Netekim hiç bir kural veya üstünlüğün kesinlik veya genellikle geçerli olmadığı kanısı akîdelerinden birisidir. Bununla birlikte, karmaşık düşünce eylemlerinde ana kavramları araç olarak kullanan bir insan için bu prensibe göre yaşamak son derece zordur. Kullanılış esnasında bunlar yapıcılarının veya kullanıcılarının murad ettiklerinden daha keskin ve daha katı olabilme eğilimindedirler. Sanırım ki, Sorokin «yığınlar» la «sistemler» i birbirinden ayırırken bu zorlukla bir dereceye kadar karşılaşmıştır. Olayların amprik dünyasında — Sorokin'in kabul ettiği gibi — bu iki kutbun ara terimlerle gerçekten birbirlerine bağlanmış oldukları bence şüphelidir. Bununla beraber, Sorokin'in gördüğü üzere, herhangi bir cemiyetin tüm kültürü, varlığının herhangi bir ânında «bir çeşitli sistemler topluluğu ve kısmen bu sistemlerden birinin içinde heterojen unsurlar olarak yer alanlarla, kısmen bu sistemler dışında kalan yığınlar gibi çeşitli yığınların bir arada bulunmasından meydana gelir» (28). Sorokin'in sistemden anladığı, kültürel faaliyetin belirli alanlardan biri içindeki anlamlı bir görünüştür. Kelimenin bu anlamıyla o, aralarında bütün kültür alanının hemen tamamını kaplıyan başlıca beş sistem bulmuştur; bunlar dil, bilim, din, güzel sanatlar ve etiktir (29). Toplumun tüm kültürünün bu tasviri bir birikinti yığınından yükselen beş kulenin bir resmini hatırlatmaktadır. Her kule, herkesin kabul

---

(24) Örneğin bak., *Ibid.*, IV, 3.

(25) Bak. *Ibid.*, IV, 9.

(26) *Ibid.*, IV, 31.

(27) *Ibid.*, IV, 612.

(28) *Ibid.*, IV, 97.

(29) *Ibid.*, IV, 110-20.

ettiği gibi, kendine has bir mimarî yapıya sahiptir. Bundan başka, bu beş bina ortak bir mimarî plân içinde bir dereceye kadar koordine edilmiştir (30). Fakat birikintinin hiçbirinin yekdiğeriyle ve ve birikintinin hiçbir kırıntısının da diğer bir kırıntı ile ortak hiçbir şeyi yoktur.

Mamafih, resmin bu tasviri tamam değildir. Resmin görülebilmesini mümkün kılan ışık dışarda bırakılmıştır. Halbuki ancak bu ışık beş binanın mimarî birliğini ortaya koyabilir. Işık, ancak, binalar üzerinde durmadan oynamakta, fakat bunu yaparken Yunan - Roma ve Batı uygarlığının bugüne kadarki tarihî akışı içinde daimî bir düzen çerçevesinde tekerrür eden üç devreli bir sıra takip etmektedir. Işıklanma devreleri zamandan zamana değişir, fakat ışığın resim üzerindeki etkisi bir bakıma bütün devrelerde aynıdır; ışık bütün devrelerde manzaradaki mimarî unsurların yapısal birliğini meydana koyar.

Bir toplumun tüm kültürünün ve unsurları arasındaki münasebetlerin veya münasebetler yokluğunun bu şekilde tamamlanmış olan resmini, Sorokin tek bir uygarlığı, sonraki uygarlıklardan Batı uygarlığı ile bir tuttuğu, Yunan - Roma uygarlığının incelenmesinden çıkarmıştır. Bu iki tarihî episoddan meydana gelen olaylar serisi zaman içinde yirmibeş asır — ki bu asırlar hakkında yeterli bilgi elde edilmiştir — kadar geriye gider. Bu 2.500 sene veya Yunan - Roma ve Batı tarihi, Sorokin'in istatistikî malzemesinin çoğunu çıkardığı kaynağı teşkil eder. Sorokin bu Yunan - Roma - Batı serisini fizikçinin «örnek» (31) adını verdiği şey gibi kullanmaktadır. Sorokin, bir çok kültürün (örneğin Hind, Çin, İslâm gibi) geçmişinde «şu veya bu şekilde buna benzer ritmler» bulmaktadır (32). Sorokin aynı zamanda şunu da açıkça belirtir: «Eserimin

---

(30) *Ibid.*, IV, 120-24.

(31) Daha belirgin bir örnek Yunan - Roma ve Bizans serisi olabilirdi, böyle olmasının nedeni de Batının değil, fakat Bizans - Hıristiyan uygarlığının Yunan - Roma uygarlığının başlıca vârisi bulunmasıdır. Mamafih, beşerî hâdiseler için bir örnek arandığında Yunan - Roma - Batı serisinin batılı inceleyiciler tarafından (örneğin Vico, Spengler, ben ve daha sonra Philip Bagby) kullanılması da anlaşılır bir şeydir. Sorokin'in menşe itibariyle Batılı değil de Rusyalı olması dolayısiyle Bizans uygarlığının vârisi bulunduğu halde Vico'nun yolundan gitmiş olması şaşırtıcı bir husustur.

(32) *Ibid.*, IV, 425 ve 737.

hiçbir yerinde bunun (ritm) bütün kültürlerce her zaman için genel bir şekilde uygulanabileceğini ileri sürmedim» (33). «Batı toplumunun tarihindeki gözlenen olayların birbirini takip ediş tarzının bütün toplumlarda ve devirlerde aynı şekilde cereyan edeceğini düşünmedim» (34). Kültürel manzarada birbirinin ardı sıra gezinen farklı ışıklar olarak adlandırdığım şeyler, Sorokin'in dilinde, «supersistem» adını taşır. Bu üç alternatif ve birbirinin yerini alan hayat tarzları — «ideational», «idealistic» ve «sensate» (35) — beşerî kültür faaliyetlerinin belli başlı beşini kaplar. Bu üç supersistemin herbiri «hem bunların beşini ve hem de bunlardan çıkan birçok sistemi kat'eder ve bütün bu beş büyük alanla bunlardan çıkan çok büyük sayıdaki yan sistemleri tek bir supersistem (Ideational, Idealistic, Sensate veya bunların karmaşığı) halinde birleştirir (36). Sorokin «tek veya bu üç [süper] sistemin bütün kültür olaylarını veya bu belli başlı beş alanı ve hattâ yan sistemlerin bütün kısımlarını kucakladığını ileri sürmez» (37). Ayrıca «hemen hiçbir devredeki hiçbir kültürde bu üç sistemden hiçbiri tek başına bulunmaz; diğer iki sistem onunla aynı veya aşağı seviyede de olsa yer alır» (38). «Bu supersistemleri meydana getiren sistemlerle bunların alt sistemleri birbirleriyle ve süpersistemin bütünüyle aynı sıkılıkta bütünlenmiş değillerdir» (39). Alt sistemlerin ayakları altındaki zevallı yığınlar ise, söylemeğe hacet yoktur ki, karanlıklar içinde kalmağa mahkûmdurlar. «Hattâ geçerli düzenlikler hususunda dahi bunların katılığı, genelliği veya istisnasızlığı düşüncesi mübalâğa edilmemelidir» (40). Görüleceği üzere, Sorokin'in vardığı sonuçlar ılımlı ve ihtiyatlıdır. Aynı zamanda Sorokin «ritmik dalgalanmalar»

---

(33) *Ibid.*, IV, 425; karşılaştır. 432 n. 86.

(34) *Ibid.*, III, 131, ki IV, 770 de yeniden belirtilmiştir (770-73 üncü sayfaların tamamına bakınız.)

(35) Bu üç tane gibi yeni teknik terimler yaratılması, eğer mevcutlardan hiç biri zihnî kâşifin zihninde kurduğu kategorileri karşılamıyorsa kaçınılmaz birşeydir. Fakat yeni terimler aynı zamanda yazarla okuyucu arasındaki teması ve haberleşmeyi önleyici bir rol oynarlar.

(36) *Ibid.*, IV, 138.

(37) *Ibid.*, IV, 141.

(38) *Ibid.*,

(39) *Ibid.*,

(40) *Ibid.*, IV, 198.

ve bilhassa kendi ideational - idealistic - sensate ritmi için «tanınabilirlik» talep eder (41). Bu talep dikkat ve gayretini yönelteceği araştırma alanının kesimlerini seçmek gibi pratik bir meseleyle karşılaştığında, Sorokin'in büyük ölçüde bütünlenmiş tipten münasebetler üzerinde durması ile uygun düşer.

Daha aşağı derecede bütünlenmiş münasebet türleriyle (hattâ bunlar fonksiyonel, nedensel türlerden olabilir) karşılaştığında, Sorokin'de görmüş olduğumuz gibi, insan aklı bunların varlıklarını görmekten pek öteye gidemez. Fiiliyatta bir kültür içerik bir «logico - meaningful» bütünlüğe sahip olduğu ölçüde, Sorokin için ilgilenilmeğe değer olmaktadır.

Sorokin'in görüşünce en geniş anlamlılık birimleri kendisinin üç alternatifi ve münavebeli süpersistemleridir. O, gerçek bir toplumun tüm kültürü ele alındıkta, bunun bütününün bir anlam taşıdığı fikrine — şiddetle — karşı koyar (42). Bilhassa bir kültürün bütün coğrafî alanının ve başlangıçtan sona bütün tarihin ayırıcı özelliği olan hâkim bir eyilimi bulunduğunu inkâr eder (43). Sorokin, Spengler'in her farklı kültürün bireysel ayırıcı özelliklerini belirlemesini reddeder ve beni de sezgici muhayyileyi kullanırken aynı şeyi yaparak Spengler'i takip ettiğimi söyleyerek kınar. İşte burada Sorokin azınlıkta kalmaktadır. (Tabiî bu kendi başına onun yanıldığını ispatlamaz). Spengler'in eleştiricileri P h y s i o g n o m i k'ini sezgici dehasının en parlak başarısı olarak överler; beni eleştirenlerden çoğu ise (A. L. Kroeber gibi en seçkinleri de dahil olmak üzere) kültürleri birbirinden ayıran özelliklerin (characteristic qualitative configurations of cultures) araştırılmasını ihmal ettiğim ve öte yandan kültürlerin içinde doğdukları toplumların tarihlerindeki olay kalıpları ile çok fazla ilgilendiğim için kınarlar.

Hiç olmazsa güzel sanatlar alanında, kültürlerin şu veya bu devrin kültürünün sanat ürünlerinde beliren ayırıcı kişiliklere sahip olduklarını inkâr etmek zor görünmektedir. Bir müzeye giden normal bir kişi bütün sanat eserlerinin kalitatif hısımlığından, diyelim ki Yunan - Roma bölmesindeki eserlerin birbirleriyle hısımlığından,

---

(41) *Ibid.*, IV, 423.

(42) Bak. örneğin, *Ibid.*, IV, 80 n. 22; 87 n. 25; 104 n. 4; 150 n. 4.

(43) *Ibid.*, IV, 373 n. 21.

gene diyelim ki bunların Mısır ve Çin bölmelerindeki eserlere göre kalitatif farklılığından haberdardır. Bunun aksine Sorokin'e göre, eğer onu doğru tefsir ediyorsam, Yunan tarihinin ideational devresinde yaratılan Yunan eserlerinin sensate devresini ifade eden Yunan eserlerine olan yakınlığı, Batı, Çin, Hind veya İslâm gibi farklı kültürlerin ideational devrelerinde yaratılan eserlerle olan yakınlığına göre daha azdır. Bu gerçekten Sorokin'in görüşü ise ortada bir paradoks vardır. Eğer bu noktayı ele alıp bu eserde kendine ayrılmış olan kısımda tartışırsa faydalı ve ilginç bir iş yapmış olur.

Sorokin'in tretesine D y n a m i s c s adını vermesi boşuna değildir. Belli başlı üç hayat tarzını veya kültür - zihniyeti tiplerini sahneye çıkardığı zaman bunların donmuş (still - life) tasvirleri için sadece elli sahifelik bir bölüm ayırmıştır (44). Cilt I in hemen hemen beşte ikisinin ve cilt II ve III ün hemen tamamının biran şu veya biran bu hayat tarzının, ki diğer adı süpersistemdir, hâkim olduğu tarihin akışındaki dalgalanmaların belirtilmesine ayrılmış olduğu görülür. Sorokin san'atın ideational, idealistic ve sensate biçimlerinin dalgalanmalariyle işe başlar ve üç standart ideolojinin dalgalanmalarını sırasiyle gerçek ve bilgi, etik ve hukukî kültür-zihniyeti, sosyal münasebetler sistemi, grup içi münasebetlerde kavga ve grup içi münasebetlerde iç huzursuzluklar sistemleri içinde incelemeğe devam eder. İşe san'at alanından başlamakla, Sorokin ince bir anlayış gösterir; çünkü san'at hiç şüphesiz kültür değişmelerinin ve kültürün gerek zaman, gerek yer bakımından hâkimiyetinin sınırlarının en hassas göstergesidir.

İnsan faaliyetlerinin hareket halinde incelenmesi, onları hayalî bir hareketsizlik durumunda incelemeğe girişmekten daha realist olduğu için daha verimlidir (45). Sorokin'in en ince sezgilerinden ve en verimli ilkelerinden birisi, onun değişmenin diğer eşit amprik olaylar kadar sosyokültürel olayların da önünde bulunduğu ve bundan dolayı değişmenin açıklamayı gerektirmediği hakkındaki tezidir. Açıklamayı gerektiren, eğer böyle bir şeye rastlanabilirse, değişikliğin olmayışı halidir. Değişme, sosyokültürel insan olaylarının

(44) *Ibid.*, I, Bölüm I, Kısım iii.

(45) Bak. *Ibid.*, IV, 677-81.

(46) *Ibid.*, IV, 587 ve 667.

(47) *Ibid.*, *IV*, 590-92 ve 655-66.

— Sorokin'in görmüş olduğu gibi — özündedir ve bu da kültürün tamamiyle değilse bile kısmen bağımsız (48) olması demektir.

«Değişme sistemin başarısızlığının ayrılmaz bir sonucudur. Sistemin işleyişi değişmeyi kaçınılmaz kılar» (49). Sorokin, «sonuçların immanent bir doğuşu prensibi» ne (50) (Hindlilerin karma kavramı); «sistemin kaderinin immanent kendi kendini belirlemesi prensibi» ne (51) ve «determinism ile indeterminismin bir sentezi olan bir immanent kendi kendini belirleme» ye (52) inanır. «Immanent kendi kendini belirleme indeterminisme eşittir» (53). Fakat, her zaman olduğu gibi, Sorokin burada da tezini ifrata götürmez. O aynı zamanda «çeşitli sosyokültürel sistemler için farklı derecelerde bir kendi kendini belirleme ve bağlılık prensibine» (54) de inanır. «Bir sistemin dış şartlarının varlığı onun hayatını sistemin doğuşu ânında kesin olarak önceden belirlemeğe yetmez» (55). Kendi kendini belirlemenin derecesi her durumda başkadır (56), bütünlenme derecesiyle birlikte değişir (57).

Bununla birlikte, «içerik» (immanentist) ile «dışarık» (externalist) açıklamalar arasında Sorokin'ce belirtilen tezat keskin olup, kendisi de kuvvetli bir şekilde «içerik (immanentist) açıklamaya taraftardır. Bazı dış kuvvetlerin etkisiyle meydana gelen değişmenin açıklamaları gerçekten insanı biçimsiz bir seçimle yüzyüze getirir. İnsan ya birbirine dışarık kuvvetlerin birbirlerini harekete getirişlerini geriye doğru giderek araştırıp duracak, ya da sabit bir ilk harekete getiricinin (ilk prensip) varlığını farzetmek zorunda kalacaktır. Buna rağmen, «içeriklik» (immanentism) ile «dışarıklık» (externalism) arasındaki fark epistomolojik açıdan ele alındık-

---

(48) *Ibid.*, IV, 532 ve 542.
(49) *Ibid.*, IV, 593.
(50) *Ibid.*, IV, IV, 600-602.
(51) *Ibid.*, IV, 602-4.
(52) *Ibid.*, IV, 604-5.
(53) *Ibid.*,
(54) *Ibid.*, IV, 605-10.
(55) *Ibid.*, IV, 606.
(56) *Ibid.*, IV, 608.
(57) *Ibid.*, IV, 610.

ta, bu kavram çifti, doğru ile yanlış düşünme tarzlarının karşılaştırılmasından çok düşüncenin bir gereği gibi görünmektedir. Kavramlardan herbiri, şüphesiz ki, belirli bir açıdan bakıldıkta geçerlidir. Herhangi bir şeye bir bütün olarak baktığımızda, bunların içinde yer alan değişmeler, ister istemez içerik (immanent) görünürler. Fakat düşünme süreçini açıklamağa giriştiğimizde değişen bütünü, bir diğerini harekete getiren iki kuvvete ayırmak zorunda kalmış oluruz. Sorokin'in haklı olarak beğendiği Hegel diliyle konuştuğumuzda, Bir Numaralı Tezin İki Numaralı Tez haline geldiği içerik (immanent) değişmeye dikkat etmek zorunda kalırız. Fakat nazarı itibare aldığımız değişmeyi açıklamak için, İki Numaralı Tezde, bir Antitezin Bir Numaralı Tezi etkilemesinden çıkan bir sentezi dikkate almamız gerekmektedir. Bu Antitez Bir Numaralı Tezde daha baştan gizli olarak vardır, fakat aktüel ve etkin olabilmesi için açık ve belirgin olmalıdır. Sorokin, psikososyokültürel değişmelerin bir etkiye tepki olarak açıklanmasını katiyetle reddeder (58). Bununla birlikte, insan değişmeyi bu kabil terimlerle açıklamak istemediği takdirde açıklamağa girişmekten büsbütün vazgeçmek zorunda kalabilir.

Sorokin dikkatini ritmik değişmeler üzerinde —«ritm» den kasdedilen eşit süreli olması gerekmeksizin aynı karakterdeki bir tekerrürler serisidir (59)— toplar. Sorokin'in üç süpersisteminkinden, hiç olmazsa, birisi —ki bu en mühimidir— ritmik dalgalanmanın sadece tabiî olmayıp, aynı zamanda onun ürünü bulunduğu kabul edilmeksizin incelenemez.

Yeni yeni gelişen Sensate zihniyete geçişin bir ifadesi olarak İdealist zihniyetin ön plânda yer alışı ancak kültürel şartların özel bir bileşimi, ki bu Ideational zihniyetin çöküşünün başlangıcıdır, gereklidir (60).

Bu seri içinde sanat alanında sensate'den ideational'e geçiş, Sorokin'e göre sakin, saf, ahenkli, asil ve idealist bir sanat yerine

---

(58) *Ibid.*, IV, 589.

(59) *Ibid.*, IV, 390.

(60) *Ibid.*, I, 143.

(61) *Ibid.*, I, 321, 364-68 ve 505. Fakat aynı zamanda bak. *Ibid.*, III, 131 (yukarda zikredildi.)

ahenksiz ve acaip bir sanat ilham eder (62). Onun tartışmalarının en kuvvetli ve inandırıcılarından birisi, her tarihî olayın tek olduğu ve aynı olayın asla tekrarlanmadığına inanan tarihçilere karşı olan polemiğidir (63). Burada bir grup olarak tarihçilere karşı belki haksız davranmaktadır. Bu kanı [teklik kanısı] ya «açıkça, ya da üstü örtülü bir şekilde» o kadar çok klâsik tarihçi tarafından kabul edilmektedir ki referans vermeğe ihtiyaç yoktur» (64) demektedir. Bu «kâsik tarihçiler» hiç şüphesiz zamanımızda Batı Dünyasında her nasılsa hâkim olan tek bir ekolden başka birşey değildir. Hâkimiyetinin, hattâ Batı'da bile uzun süreceğini düşünmek için sebep yoktur. «Benzersizlik, teklik» ekolü tek yönlü İsrail görüşünün en kuvvetli olduğu yerde bile çok sürmeyebilir. Tekerrür eski Yunan'da, Hind'de ve Çin'de tarihçiler tarafından her zaman için gerçek olarak kabul edilmiştir. Sorokin'in beşerî olayların akışında gördüğü dalgalanmaların ayırıcı özellikleri vardır. Bunları duraklamalar ve ilerlemeler belirler. «Bir süreçteki her duraklama daima sürecin bir veya daha çok yönelişlerinin ve bunların anlamlarının değişmesinin sonucudur» (65). Sorokin bu ritmi araştırmasında, kültürel bütünlemeyi araştırmasında olduğu kadar dikkatli ve dengelidir. Eşit süreli kronolojik devrelerin tekrarlanması anlamında mihanikî devriliğin gerçekliğinden söz etmez.

Belli başlı akımlardan herhangi birinin dalgalarının yükselme ve alçalma safhaları çok farklı zaman süreleri içinde meydana gelmiştir... Bu yükselme ve alçalmalarda her hangi bir değişmez mekanik devriliğin tekerrürü üzerinde ısrar realitede de sahip olmadığı bir düzenliliği bulmak olur. Tarih kendi kendini tekrarlar, fakat temaları her defasında yeni bir varyasyon halinde — yalnız kapsamda değil ritm ve tempodaki değişmelerle de — tekrarlanır. Tarih, büyük bir artist gibi, tekdüze ve mihanikî değil, fakat yaratıcı varyasyonlar yaratır (66).

Sosyokültürel değişmenin en genel kalıbı, her seferinde değişerek tekrarlanan süreçlerin değişme kalıbıdır (67).

(62) *Ibid.*, IV, 421.

(63) *Ibid.*,

(64) *Ibid.*, I, 167 n. 15.

(65) *Ibid.*, I, 174.

(66) *Ibid.*, II, 201-2.

(67) *Ibid.*, IV, 731.

Böylece, Sorokin'in gördüğü gibi, beşerî olaylar ve bunların dalgalanmaları kronolojik bir düzenliliğe uymazlar. Fakat «içerik (immanent) bir kendi kendini düzenleme» gösterirler.

Sosyokültürel hayatta ve sosyomental süreçlerde, bir tek akımın veya bir ekstremist akımın öteki sistemlerin hepsini bir süre için yutmasına ve böylece gerçeğin zenginliğini ve çok renkli tamlığını daraltmasına uzun vadede imkân vermeyen bir unsur var gibidir. Tek bir akımın zararları ve sınırlılıkları, ergeç gittikçe artan tenkitleri davet eder ve rakiplerinin belirmesi, güçlenmesi ve hâkim akımı devirmesiyle sonuçlanır (68). Burada Sorokin «model» episodunun (Yunan-Roma-Batı serisi) yardımiyle, tahminime göre, tek başına ne Batılı ne de Rus olan en az üç ayrı kültürel ortamdaki önemli seleflerinin sistemlerinde kilit noktası teşkil eden bir kavrama ulaşmıştır: Tekrarlanan durumların birbirlerinin yerini alışlarının «immanent bir şekilde kendi kendini düzenleyişi». Bu, Empedocles'in de evrende bir sevginin bir kinin hâkim olduğu durumların alternatif olarak yer değiştirmelerini açıklayış tarzıdır. Bu, Çin'in *Weltaschaung*'un da, Empedocles'de olduğu gibi, olayların akışının asıl ritmidir. Çinliler, Empedocles'de görülen iki duygunun isimleri yerine daha teknik ve soyut oldukları için daha büyük ölçüde uygulanır olmak üstünlüğüne sahip olan «*Yin*» ve «*Yang*» etiketlerini kullanırlar.

Yin ve Yang'ın alternatif dalgalanmalarının işleyiş tarzı olan içerik kendi kendini düzenleme Çin tarihçilerince Çin'in görmüş geçirmiş olduğu gibi insan tarihi kalıbı için kilit noktası olarak ele alınmıştı. Çinlilerin gözüyle bakıldıkta, insan tarihinde düzenleme Tanrının bir hanedana verdiği yetkidir. Fakat bu yetki açık bir çek veya sınırsız bir kredi değildir. Harcanabilir ve saltanattaki insan tabiatı bunu harcıyacaktır. Bazı hanedanlar diğerlerinde daha uzun ömürlü olabilir, lâkin hiçbiri bugüne kadar süregelememiştir. Bazı safhalarda, Tanrının birbiri ardı sıra gelen hanedanlardan herbirine verdiği yetki kuvvetini kaybedebilir, bu takdirde bu hanedanın yerini bir başka hanedan alır. O zamana kadar hiç iktidara gelmemiş olan bu yeni hanedan, ex hypothesi, kendisinden öncekilerden her birinin uğramış olduğu cesaretsizliğe uğrayacak zaman bulamamıştır, fakat günün birinde onun sırasının da geleceği daha işin başından öngörülebilir.

Birçok hanedanın birbirini takip eden ilerleyip gerilemesinin tıpkı böyle bir izahı milâdî ondördüncü yüzyılda yaşamış olan Kuzey Afrika'lı İslâm tarihçisi ve tarih felsefecisi İbni Haldun tarafından da bulunmuştur. İbni Haldun'un görüşüne göre imparatorlukların çimentosu (bağlayıcı unsuru) *asabiye* bağıdır (bu Arapça kelime «esprit de corps», «kamu ruhu», «sosyal dayanışma» olarak tercüme edilebilir). Bu yalnız göçebe haklarda görülen bir vasıftır. Bu sebeple yalnız göçebeler imparatorluk kurucuları olmuşlar veya olabilmişlerdir. Fakat çadırda doğan bu vasıf sarayda kaybolmuştur. Bu sebeple birbiri arkası sıra gelen göçebe imparatorlukların hepsi geçicidir. Kurulduğu anda başka bir göçebe imparatorluk tarafından ergeç yeri alınmağa mahkûm olur. Aynı şekilde onun yerini alanı da bir başka gâçebe imparatorluk yıkacaktır.

İnsan hayatı, olayların dalgalanışlarındaki bu işleyiş düzenleri hakkında bu özdeş açıklamalara Sicilya'da M. Ö. beşinci yüzyılda Empodocles, Cezayir'de M.S. ondördüncü yüzyılda İbni Haldun ve Eski Dünyanın öbür ucundaki Çinliler birbirinden bağımsız olarak ulaşmışlardır. Öyle sanırım ki (söylemiş olduğum gibi) Sorokin'in yirminci yüzyıl Kuzey Amerika'sında yaptığı, bu fikrin orijinal keşfinin dördüncü örneğidir. Şüphesiz, Sorokin'in bu öncülerinden habersiz olduğunu kasdetmiyorum. Sorokin'in erdemlerinden birisi de fikirlerini kontrol etmesidir. Bunu da en iyi şekilde yapar. Cilt IV de «Sosyal Düşünce Tarihinde ve Çağdaş Araştırmada İçerik Değişme İlkeleri» hakkında bütün bir bölüm (Kesim XIII) yer alır. Sorokin bu bölümde Çinli ve Müslüman selefleriyle kalmıyarak Yunan ve Batı seleflerini de inceler, onların başarılarında ve onlarla kendisi arasındaki düşünce benzerliğinden dolayı haklı olarak kendisini desteklenmiş hisseder. Fakat selefleri hakkındaki bu bilgisi, bağımsız olarak aynı keşifte bulunmasiyle çelişik bir durum göstermez; öte yandan eğer Sorokin bu fikre tek başına ulaşmışsa, en az dört defa keşfedilmiş olması bu fikirde en azından birşeyler bulunduğunu akla getirir. Gereken ciddiyetle ele alınmaz, olaylara uygulanarak —tabiî ki hiçbir peşin hüküm olmaksızın— kontrol edilmezse, insanın bu fikir hakkında varacağı sonuç ihtiyatsızca ve küstahça olabilir. Ben bu fikri ilk

---

(68) *Ibid.*, II, 53-54.

defa tesadüfen Empodocles'den öğrendim ve daha sonra Sorokinin eserinde karşılaşmadan önce Çin'deki anlatılışını buldum. Tamamen farklı kültür temellerine bağlı fikirler arasındaki bu birlik hâli hiç şüphesiz insanı etkilemektedir. Sorokin'in içerik kendikendini tanzim kuramının Çin'de bilinen şekliyle paylaştığı erdemlerden biri elâstikiyetidir. Bunu gerçeklik sistemlerinin dalgalanmalarını incelemek için uygularken Sorokin gerek Hegel'in diyalektik formülünü (tez-antitez-sentez), gerekse Herbert Spencer'in «artan farklılaşma» formülünü gerçeklik bakımından doğru olmadıkları için değil, fakat bütün fenomenleri kapsamak bakımından fazla katı ve dar oldukları için tesadüfen tenkid eder (69). Ben de Sorokin gibi Yin-Yang formülünün fenomenleri daha geniş bir düzene yerleştirebileceği düşüncesindeyim.

Kültürün sanat alanındaki üç hayat tarzından veyahut ta kültürün süpersistemlerinden birinden ötekine geçişi incelerken, Sorokin doğru gibi gözüken ve doğru olduğu takdirde, kendisi önemli olduğu kadar hayat olaylarının öteki alanları için de geçerli olan bir gözlem yapar.

Sorokin «ideational» (yani naturalist olmayan) sanat ile visuel (yani naturalist) sanat arasındaki farkın sanat hüneriyle teknik olgunluğun ve sanat ile estetik dehadaki ilerlemenin varlığı veya yokluğu arasındaki fark demek olmadığını belirtir (70). Bu, aynı zaman, bizce bilinen en eski sanatın —ki bu son Palaeolithic mağara sâkinlerinindir— sonraki Neolithic ve Bronz devri sanatından gerçekten daha naturalist olduğu düşünülürse, eski ile yeni kavramları arasındaki fark da demek değildir (71). Sorokin milâdî üçüncü asra kadar yaklaşan Yunan-Roma dünyasındaki sanat üslûbundaki değişmenin —sensate'den ideational'e doğru değişmenin— teknik kabiliyetin kaybından olduğuna dair hiç bir delilin bulunmadığına da işaret eder (72). Sorokin'in gördüğü gibi bu (değişme), ideational bir sanat için sensate bir artistik hedefin bile isteğe bırakılmamasının bir sonucudur. Başka bir deyimle, bu

---

(69) Bak., *Ibid.*, II, 203-4. Sorokin'in cilt IV, 630-35 deki Hegel'in felsefesi hakkındaki fikirleri çok takdirkârdır.

(70) *Ibid.*, I, 309-11.

(71) *Ibid.*, I, 270-71.

(72) *Ibid.*, I. 309-11.

beğenme ve bağlılığın başka bir şeye kaydırılmasıydı; —sensate yaşayış tarzındaki yaratıcılığın azalışına karşı bir tepki olmakla birlikte— bu teknik hünerin gerilemesi değildi.

Sorokin Çağdaş batı sanat tarihinin tartışmasını yaparken, sanatın değer ve gayelerindeki bu kasdî ihtilâl hakkında inandırıcı açıklamalar yapar (73). Sanatta Sensatizm, ifrata kaçtığından; bir çıkmaz sokakta sona erer. «Bütün gerçeklik, visualism yoluyla izlenimlerle ansal görünüşlere indirilince, gerçeklik bir hayal ve serap, kendini aldatma ve rüyadan başka bir şey olmaz. Böylece», mütenakızen Visualism ve Sensatism sınırlarını aşarak» «kendi kendilerini imha ederler» (74). Sorokin Cilt IV de bu görüşü devam ettirir (75).

Roma İmparatorluğu zamanında Yunan-Roma dünyasında sanat alanındaki bu kasdî ihtilâlin benzeri, Sorokin'in de gözlediği gibi, fikir ve sanat alanında aynı derecedeki kasdî çağdaş ihtilâlde göze çarpan idi. O çağda, o dünyada insanlar iman için rasyonalizmi terk etmiş ve bu değişmeyi uyanık gözlerle ve büyük bir şevkle yapmışlardı (76).

Sorokin «Yunan-Roma ve Batı kültür sistemlerindeki ideational-idealistic-sensate safhalarının super-ritmini» keşfetmekle yetinmez (77). Bu fenomenlerin nedenini veya nedenlerini araştırır ve iki neden ileri sürer. Bu nedenlerden birisi Sorokin'in değişme ile girilecek durumların sayısının sınırlı olduğu (78) ve bundan dolayı girebileceği durumların hepsinden geçmesine vakit kalmadan sona ermediği takdirde her sosyal-kültürel süreçin kendi kendisini tekrarlıyacağı ilkesinden çıkar. «Bellibaşlı bütünlenmiş kültür formlarının değişme imkânlarının sınırlı olması, tekerrür olayının nedenini yeteri kadar açıklar» (79). İkinci ve daha derin diğer bir nedeni de başlıca doğruluk ve gerçeklik sistemlerinden

(73) *Ibid.*, I. 361-64.
(74) *Ibid.*, I. 362.
(75) *Ibid.*, IV. 314-17.
(76) *Ibid.*, II. 78-88.
(77) *Ibid.*, IV. 737.
(78) *Ibid.*, IV. 701-11.
(79) *Ibid.*, IV. 738.

herbirinin yetersizliğinde bulur (80). Üç süpersistemden herbiri kısmen yetersiz kısmen de hatalıdır. Ve Sorokin şu postulaları ileri sürer (81). «Bir gerçek sistemi ilerleyip, gelişip gittikçe tekelci bir hâkimiyet kurdukça, geçerli olan tarafı da azalmağa doğru gider, hatalı tarafı da gelişir... Bu yolla hâkim sistem kendi yıkılışını hazırlar ve rakip sistemlerden birinin belirip hâkimiyet sağlanmasına yol açar... Yeni hâkim sistem de aynı trajediye katlanır». Bu sanki başarıyla birlikte gurura boyun eğme itkisinin de ortaya çıktığı ve gururun mahva sürüklediği yolundaki Eski Yunan ve Kitabı Mukaddes inancının yeni bir hikâyesini okumağa benzer. Böyle bir şey mümkündür; gerçekten binlerce defa görülmüştür. Fakat acaba bu kaçınılmaz mıdır? Acaba karşı konulmazlık bu iç itkinin içerik bir özelliği midir? Eğer karşı konulabilirse ve konulmuşsa, başarı kaçınılmaz surette tehlikeli değildir ve başarının tehdidi, Sorokin'in tarih görüşündeki daimî ve önüne geçilmez yıkılışın nedeni olamaz. Bu kaziyeleşmiş kaçınılmazlık hali Sorokin'in sosyokültürel sistemlerin kısmî kendi kendini düzenleme kudretine olan inancıyla çatışır. Bu noktada ondan daha fazla bilgi vermesini isterdim. Çünkü bu nokta onun *Weltanschauung'unun* ruhuna dokunmaktadır.

Sorokin'in hayat olaylarındaki bu dalgalanmaların geçmişteki faaliyetine dair görüşü, ona Batı uygarlığını günümüze kadar getirecek bir araç vermiştir (82). Üstelik bu ona geleceğe çekinmeden, ümidini kaybetmeden bakmak ruhunu aşılamıştır. «Batı toplum ve kültürü geçkin bir sensate tesirden gittikçe yaklaşan bir ideational forma geçiş safhasına girmiş görünmektedir. Bu geçiş safhası şu anda ızdırab verici, zalim ve kanlıdır ve böyle olmakta devam edecektir... Merhametsiz geçiş devresinin ötesinde Batı kültürünün yıkılış ve sonu yerine yeni ideational toplumun harikulâde zirveleri belirmektedir. Sorokin'in bu şekilde özetlediği bölüm, «Ek» adını taşımakta olup, muhtemelen 1937 de Social and Cultural Dynamics'in ilk üç cildinin yayınlanmasından çok önce kaleme alınmıştır. Sorokin'in iki büyük savaş arasındaki umutları, II nci Dünya Savaşının patlak vermesiyle teyid edilmiş ve bu bakımdan 1941 de ya-

(80) *Ibid.*, IV. 741-46.

(81) *Ibid.*, IV. 743.

(82) Bak., *Ibid.*, III, Bölüm 4, Kısım xvi, Bölüm III, Kısım xvii.

yınladığı Cilt IV de değiştirecek hiçbir şey bulamamıştır. Teşhisleri de o günden sonraki olaylara dayanmış olup, bence, yirmibeş ve yirmibir yıl önce yazdıklarını değiştirmek için bugün acele etmesine lüzum görülmemektedir. Bu anda insanlık hâlâ 1930 ve 1940'larda olduğu gibi sıkıntı ve endişe içinde yaşamaktadır, fakat 1960'ın karanlığı Sorokin'in deyimiyle, yeni bir ideational devrin şafağını haber veren iman ve ümit ışınlarıyla baştan başa delinmiştir.

Sorokin kültür tipleri (diğer adı ile süpersistem veya hayat tarzları) ile şahsiyet ve davranış münasebetlerini incelediği zaman (83) şunları bulmuştur:

Kültür tiplerinden herbirinin ana özellikleri anlaşıldığı ve tarih içindeki bir kültür karmaşığının bu tiplerden hangisine girdiği teşhis edilince, bu kültürde yaşıyan insanların özel kişilikleri anlaşılır hale gelir. O âna kadar parça parça görünen bunların çok çeşitli şahsiyet çizgileri, örfleri, zihnî kalıpları ve bu kalıpların içlemleri o andan sonra tek ve anlamlı bir gestalt içinde anlaşılır bir şekilde düzenlenmiş olarak belirirler. Bu sebeple, bu başlıca kültür tiplerinin yer ve zaman içindeki dağılımlarının değişim ve alternasyonlarının incelenmesi, aynı zamanda insan şahsiyetini dinamik olduğu kadar yapısal bakımdan da ele alan gerçek bir sosyal psikoloji teşkil eder (84).

Bu tezi işlediği ve olaylara uyup uymadığını araştırdığı sonraki bölümde Sorokin, herzamanki tedbirliliğini gösterir. Bu bölümde hâkim kültür tipi ile o andaki insan davranışı arasındaki münasebetin, kültürün hâkim tipi ile içinde yaşıyan kişinin zihniyeti arasındaki kadar sıkı olacağını beklememek gerektiğini işaretle işe başlar. «Her nekadar Ideational ve Sensate kültürler birbirinden farklı iseler de, bu kültürlerin taşıyıcısı olan toplumlar ister istemez genel bir benzer faaliyetler stokuna sahiptirler» (85) —bilhassa basit ihtiyaçların giderilmesi için gerekli faaliyetlere— bununla birlikte, kültür tipi ile davranış arasındaki münasebet gevşek bir şekilde mevcuttur ve ölçülebilir —ve Sorokin bu tezi doğrulamak

---

(83) *Ibid.*, I. 68. ve III. Bölüm IV. Kısım xv.

(84) *Ibid.*, I. 68.

(85) *Ibid.*, III. 511.

üzere korkusuzca konu ile igili dört veriyle deneye başlar. Sorokin'in bu deneyi *Encyclopaedia Britannica*'da M.Ö. 950 den M. S. 1849'a kadar ellişer yıllık devrelerde tarihî şahsiyetler; M. S. 42 den M. S. 1937'ye kadarki Roma Katolik papaları; Fransız, Rus, Habsburg ve İngiliz hükümdarları ve dördüncü olarak da M. Ö. 900 den M. S. 1849'a kadar sırayla dinde ve iş hayatında faaliyetleri dolayısiyle tarihî şahsiyet durumuna yükselenler arasındaki ideational ve sensate şahsiyet tiplerinin sık sık tekerrürlerine dayanmaktadır.

Bu dört grup deney, muhtemelen bütün kitaptakiler içinde en az inandırıcı olanlardır ve benim fikrimce (çekinerek ileri sürüyorum) Sorokin bunlardan çıkardığı aşağıdaki şu müfrit sonucu delillendirememektedir:

Bütünlenmiş Ideational Sensate olmakla kalmayıp, bir Ideational veya Sensate toplumda yalnız hâkim zihniyet değil, hangi alandakiler olursa olsun ve hattâ âcil biyolojik ihtiyaçların giderilmesiyle yakından ilgili faaliyetler sahasındaki davranışlar bile Indeational ve Sensate olmaktadır (86).

İnsanın hayat olaylarını inceliyen herkes, bütün insanların kendi kültürel ortamlarının rengini bir dereceye kadar taşıdıkları hususunda Sorokin'le birleşirler. Sıradan insanlar kadar «büyük» denilen erkek ve kadınlar da şaşmaz bir şekilde «çağlarının çocukları» —aynı zamanda yerel toplum ve kültürlerinin de— olmaktadırlar. Bu husus kendini ve yaptığını en çok bilen ihtilâlciler için de doğrudur. Ikhnaton Eski Mısır'ın kültürel mirasının bazı ana noktalarına karşı koymuş ve hücum etmiştir. Eğer doğumu mukadderatını çağdaş Babil'e veya M. S. onyedinci yüzyıl Fransa'sına sürüklemiş olsa idi ne yaptıkları yapmış oldukları, ne kendisi bilinen kimse ve ne de yapamadıkları yapamamış olduğu şeyler olacaktı. İçinde yaşadığı Mısır ortamı ona göre değildi. Bununla beraber tartışmalı şahsiyeti kendisini reddetmiş olan sonraki uygarlık tarihinde silinmez bir iz bırakmıştır. Sorokin, bir toplum ile insanlar arasındaki karşılıklı münasebetleri tek yönlü bir etki akımı şeklinde göstermekle fazla ileri gitmemiş midir? Karşılıklı etkileşme-

(86) *Ibid.*, III. 528-29. Yukarıdaki pasajda alınan italik kelimeler benim değil, Sorokin'in kendisinindir.

nin gerçekten olduğunda şüphe yoktur. İnsanın içinde doğduğu sosyal ortam, hiç şüphesiz, onun fırsatlarını da —karakteri atalarının kültürü ile uyumlu ise artarak ve bunun aksine kendisi ve atalarının kültürü çelişme halinde ise ufuklarını daraltarak— tâyin eder. Fakat şurası da şüphesiz doğrudur ki her insanın kimliği toplumun kültürel geleneğinin gelişmesini etkiler. Bir insan bu geleneği az bir derecede de —ki bu insan, mütevazi, zayıf, yetersiz de bulunabilir— değiştirmeden yaşayıp ölemez. Sorokin, bir sosyokültürel sistemin insan unsurlarının onu meydana getiren unsurundan biri olduğunu (87) ve bu insanların, önemsiz de olsa, çok sayıda farklı muhabere telleri (telgraf, telefon v.s.) örgütünü taşıyan elektrik direklerinin bir kısmı rolünü oynadıklarını kabul eder (88). Halen Sorokin'in kültürel değişmenin, vaki oldukça, müstakil bir seçimin sonucu bulunduğu ve insanî olaylarda erkek, kadın ve çocukların sadece seçici olduğu hususundaki ısrarını görmüş bulunuyoruz. Uygarlık ve kültürler seçim yapamazlar. Müesseseler, erkek ve kadınlar gibi şahıs değildirler. Şu halde kültürün akışındaki dalgalanmalara— ki şu an kültürün bu tipine veya hayat tarzına, bu anda da diğerine hâkimiyet sağlar— sebep olan tarihî önemde seçmeleri kim yapmaktadır? Eğer bu insan faaliyetinin bir ürünü değilse bunu nasıl açıklarız?

Bu noktada kendi aleyhine tanıklık eden Sorokin'e başvurabiliriz. Sorokin'in bir hayat tarzından veya kültür tipinden diğerine periodik geçişlerin bilinçli ve bağımsız seçme faaliyetinin sonuçları olduğuna dair bulgusunu görmüş ve tasvip etmiş bulunuyoruz. Şimdi Milâdî tarihin ilk anlarında Yunan-Roma dünyasındaki artistik ve entellektüel ihtilâle ait söz konusu meseleyi bilinçli ve bağımsız ihtilâlin hakikaten nasıl meydana geldiğini keşfetmek için incelersek, somut tarihi anlamda *bir taraftan çağdaş Doğu sanatının stiline ve çağdaş Doğu dininin ruhuna karşı heyecan ve aşk duyaraken insanların artan sayısını, diğer taraftan da Hellenistic kültürel geleneğin artıklarından sıkkın ve bıtkın insanların artan sayısını* bulmuş oluruz. İsyanlar daha pasif bir çoğunluğu birlikte sürükleyecek sayıca ve kudretçe yeterli olacak şekilde gelişince düşünce ve uslûp zerafetiyle ortaya koyduğu birçok zor mesele ve uzun süredir beklenen ihtilâl bir emri vaki olur. Sorokin'in bulgu-

(87) *Ibid.*, IV. 45.
(88) *Ibid.*, IV. 11, 52, 98-101, 131.

sunun, erkek olsun kadın olsun insanların duygu ve faaliyetleriyle ifade edilmesi, Çin saray tarihçilerinin ve İbni Haldun'un çözümledikleri şekil içinde hanedanların birbiri ardı sıra doğup batmalarının, bu dalgalanma serisinin onların yaptıkları açıklama ile ayni çizgi üzerindedir.

«İçerik kendi kendini düzenleme» formülünün sosyolojik bir çözümlemesi, bana öyle görünüyor ki, bu formülün (diğer pek çok verimli formüller gibi) şairane bir benzetmeden ibaret olduğunu ve kelimesi kelimesine ele alınmaması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kültürel bir ritmin bu işi yapacak bir benliği yoktur. Düzenlemeyi gerçekte yapan benlikler insanların kendi gerçek benlikleridir. Kendi kendini düzenleme, insanların, yabancı olmıyan belirli insanların —yoksa ritmin veya kültürün kendisinin değil— bir kültürü bırakıp başka birini almaları (benimsemeleri) anlamında ele alınırsa, kültürel ritm de içerik olabilir. Bu insanlar, faaliyetlerinin kültürel uslûp ve görünüşünü değiştirdiği bir çözümlemesi, bana öyle görünüyor ki, bu formülün (diğer pek kültürel devrimin diğer bir yönde kendi kendini düzenlediği bir devrimdir ki; şöyle ki, herhangi bir tarz —artistik, felsefî ne olursa olsun— ifrata götürüldüğü veya mide bulandıracak kadar tekrarlandığı takdirde beşerî kurbanları arasında bir ihtilâli teşvike mütemayil olabilir, fakat bunun aksine omne ignotum pro magni magnifico (insan bilmediğini mükemmel kabul eder; bilinmeyen her şey mükemmeldir diye dilimize çevrilebilir) ya müncer olabilir. Yeni bir sanat, yeni bir din veya yeni bir hanedan görevine itibar görerek başlar; kendi itibarı da artabilen, tıpkı önceki kralın itibarı gibi, bu yeni kral sırası geldiğinde kaçınılmaz itibarsızlık akıbeti ile karşılaşmadan önce bir başarı devresinden nasibini almayı ümit edebilir.

Sorokin şu son birkaç paragrafı okuduğu zaman (bütün eleştirmelerimizi okumak ve cevaplandırmayı vazife edinmiş olduğunu anlamış bulunuyorum) korkarım ki ilk tepkisi yıldırımlarına sarılmak olacaktır. Esasen elinde bunlardan, her an fırlamağa hazır korkunç bir tanesi hazır bulunmaktadır: Bu *Dynamics*'in I nci cildinin 69 ncu sahifesindeki 9 nolu dev dip notudur: Burada muarızların «gelişmiş birisinin sistemine sahip olup da İdealistic—Ideational kültürün realist evrensel dilini anlamakta kabiliyetsizliklerini gösteren —ki bu mantıken kaçınılmaz birşeydir— ve kendilerini sensate kültürün et ve kemiği olarak teşhir eden zihniyette

yegâne beşerî mahluklar» olduğunu okumaktayız. Aman yarabbi, ne savaşçı zihniyet! Fakat lütfen Jupiter Tonature elinizi tutunuz. Hiçbir fikrî faaliyet bir fikrî mücadele olarak böyle yasaklanmamıştır; siz, Sorokin, kendinizi bir bilginin başlıca görevi olan insan bilgi ve anlayışın arttırmağa vermiş bulunuyorsunuz. Bu savaşla değil, fakat —daha faydalı olarak— tartışma ile yerine getirilebilir. Bu kitabın amacı bir çeşit yararlı bir tartışmağa yol açmaktır. Kültürlerle insanlar arasındaki münasebetin niteliği, belki de Sorokinin eserinin buradaki değerlendiricileriyle bir dahaki konuşmasında yeniden gözden geçirmeğe davet edilmesi gereken konulardan birisidir. «İnsanı insan yapan tavır ve hareketleridir» diyen okulunun eski özdeyişi, eminim, ki, bu konuda da son sözü teşkil etmemektedir.

Bu ciltte görevimi yerine getirmeğe çalıştım. Bu, Sorokin'in tarih felsefesinin özetini ve tartışmasını yapmaktır. Buna girişmekle diğer bazı tarihçi dostlarım gibi onu öfkelendirmediğimi umarım. Bugünkü ekollerden birine mensup bir tarihçi tesadüfen bu kitabı alıp parmağını içindekiler tablosu üzerinde şöyle aşağıya doğru indirse, bölüm başlıklarının herhangi birinde öfkesini kabartacak hiçbir şey bulamıyacaktır.

Sosyoloji, demografi, psikoloji, kültürel morfoloji, felsefe gibi başlıkları okuduğu zaman savaş yolunda ilerleyen tarihçi, «benim konum değil» diye mırıldanacak ve tüyleri diken diken olmadan okumağa devam edecektir. Fakat Sorokin'in adı ile tarih kelimesi ve bu kelime ile felsefe kelimesinin birleştiği ve benim yazmış olduğum bölüm başlığı korkarım ki ateşin başlamasına sebep olacaktır. Eğer bu muharip tarihçi Sorokin cinsinden ateşli birisi ise ve *Dynamics*'in ciltlerinden birini açıp, kötü bir talih eseri olarak II. cildin 299. sayfasına rastlarsa ve kızgınlıkla okumağa başlarsa bu ateş çok şiddetli olur. Olaycı okul denilen okuldan bir tarihçi Sorokin'in «Olay arayıcılığı» hakkındaki ithamına karşı ne diyecektir? (89)

Olay arayıcılarının kaderi şudur: çoğu zaman eskiden beri iyice bilinen olayları blurlar; bu olaylar hakkındaki incelemeleri çoğu zaman «besbellinin binbir zahmetle incelenmesidir». Nadi-

(89) *Ibid.*, II. 299-304.

III

ARNOLD J. TOYNBEE'NİN ELEŞTİRİCİ İNCELEMESİNE CEVAP

Pitirim A. Sorokin

Toynbee, üstadane ve asil denemesinde, son derece büyük bir itirazlara cevap vermemi istiyor. Eleştirilerinin ilki, Bacon, Marx, Coste, Tugan - Baranovski, Louis Weber, Veblen, Alfred Weber, McIver, Ogburn, F.S' Chapin ve başka düşünürlerin «İkiye ayırıcı -dichotomic - kuramları» hakkındaki değerlendirmemi hedef almıştır. Bu kuramlarda birinden diğerine bazı değişikliklerle bir «maddi», teknolojik - ekonomik kültür veya uygarlık sisteminin değişmeye yol açtığı, bu değişmenin zaman içinde tek bir çizgi üstünde birikme ve giderek artan gelişme şeklinde olduğu, bütün kültür ve toplumlara yayıldığı ve bunlar tarafından «*urbi et orbi*» benimsendiği; oysa «maddî» olmayan,» ideolojik» kültür sisteminde değişmenin yavaş olduğu, birikme şeklini almadığı, zaman içinde gittikçe daha iyi bir durum yarattığı ve evrensel bir yayılma gösterdiği ileri sürülür.

Dynamics adlı kitabımda (44) bu kuramların geçerli olup olmadığını ciddiyete araştırdım ve bu kuramların hemen hemen bütün iddialarının şüpheli olduğu; her iki çeşit -maddî ve maddî olmayan- kültürün, «uygarlık sistemi» veya «kültür sisteminin» biriktirici, seçici olduğu; birçok değişik topluma yayıldığı; bir bakıma keyfî ve öznel olan bir «gelişme» ayracı kullanılırsa her ikisinin de -ciddî duraklamalarla birlikte- zamanla artan bir «gelişme» gösterdiği hükmüne vardım. Nihayet bütünlenmiş kültür içinde her ikisinin de birlikte değişiğine ve birisinin daima değişmeye yol açtı-

(44) *Social and Cultural Dynamics*, IV. 154-96, 308-88.

ğı, ötekininse geç değiştiği savının doğru olmadığına hükmettim. Toynbee, bu hükümlerimden en az bir tanesini kesin bir tehlikeye sokmaktadır. «Maddî kültürle maddî olmayan kültürü» karşılaştıracak yerde, bilimsel keşiflerin zamanla birikmesi ve gelişmesiyle şiir alanındaki bu lineer gelişmenin bulunmayışı arasındaki derin farkı gayet müessir bir şekilde belirtir. Şunları söyler :

Bugünün fizikçisinin eseri onyedinci yüzyıl fizikçisinin eserinin yerini alacak ve onu demode ve geçerli olmayan birşey haline getirecektir; çünkü bir fizikçi kendinden önceki fizikçinin bırakmış olduğu yerden başlar ve onun omuzlarına dayanır. Oysa bir şairin önceki şairlerle münasebeti böyle değildir..... Şair fizikçi gibi önceki şairin bıraktığı yerden başlayamaz, herşeye yeni baştan başlaması gerekir ve bu sebeple önceki şairleri aşmak zorunda değildir... Salt dünyaya sonradan gelmiş olmak şaire fizikçiye sağladığı üstünlüğü sağlamaz.

Toynbee, ustaca vuruşuyla kuramımı bu noktadan tamir edilmez bir şekilde delmişe benzemektedir. Ancak, bu yarayı dikkatle inceledikten sonra onu tamir edebileceğimi hissediyorum. Tamamen düzeltemesem bile yeni bir «teorik tekerlek» imal edilinceye kadar kuramımı yürütebileceğimi umuyorum. Toynbee'nin önermesinde üç yetersizlik vardır: fizik ve şiirdeki (tabii bilimlerle güzel sanatlardaki) değişme - gelişme - ilerleme tarzları arasındaki farkı olduğundan büyük görmektedir; bu farkı evrensel ve devamlı bir ilke seviyesine çıkarmaktadır: oysa bu fark, bazı devre ve kültürlerde göze çarpan «yerel» ve «geçici» birşeydir; ve nihayet, «üstünlükle» ilgili kısımlarında belli bir keyfilik ve müphemlik vardır.

Evet, fiziğin veya herhangi bir tabii bilimin onaltıncı ve yirminci yüzyıldaki durumlarını göz önünde tutarsak salt dünyaya daha sonra gelmiş olmak» bazı kayıtlarla yirminci yüzyıl fizikçisine «kesin üstünlük sağlar». Fakat bizim pek muhterem tarihçi, sosyolog ve filozofumuz pek iyi bilir ki bu kural evrensel olmaktan çok uzaktır. Eski Yunanistan'da bilimsel icat keşiflerin - önemli olanlar - toplam sayısı, M. Ö. IV. yüzyıldan sonra birdenbire düşmüştü. Bilimsel icat ve buluşlarda buna benzer bir düşüş, M. S. III. yüzyılda Roma'da XI. yüzyıldan sonra Arap dünyasında da görülmüştü. Batı kültürünün Greko - Romen kültürün bir varisi olduğu sekiz yüzyıl boyunca, beşinci yüzyıldan onikinci yüzyıla

lunduğu ve bu devrede çırağın ustasından veya bir sanat okulundan sanatının ya da bu sanata ait tekniğin ABC'sini öğrendiği doğru değil midir? Belirli bir sanat alnındaki gelmiş geçmiş büyük ustaların belli başlı buluş ve yaratışlarının öğretilmesi, bütün müzik, resim, mimari, tiyatro ve edebiyat okullarımızın ana fonksiyonu değil midir? Polifoni, kontırpuan, armoni, modülasyon, ritm kuralları ve müzikte «dikey ve yatay» yazı gibi önemli bir buluş-icattan sonra bütün önemli kompozitörerin bu kuralları öğrenmek ve onlara uymak kaldıkları ve bu anlamda kendilerinden önce gelmiş olanların omuzlarına dayandıkları doğru değil midir? Aynı kadar Batı fiziğinde ve tabii bilimlerinde çok daha az icat ve buluşlar yapılmış; Arap, Grek ve Roma bilimlerininkinden daha önemli tek bir icat ve buluş dahi olmamıştı. Bundan sonra da onbeşinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar bazı Avrupa ülkeleri, örneğin Portekiz ve İspanya, bütün keşiflerinin en büyük kısmını onbeş ve onaltıncı yüzyılda yapmışlar ve sonraki yüzyıllarda bu memleketlerde artık pek az icat ve buluş yapılmıştır. Bu memleketlerde ve birçok başka memlekette tarihlerinin daha sonraki devirlerinde daha az ve daha önemsiz kesifler yapılmışsa, bu, o devirlerdeki fizikçi ve bilginlerin kendilerinden önce yaşamış olanlardan daha üstün olmadıklarını gösterir. (45) Bu demektir ki «salt dünyaya daha geç gelmiş olmak» bütün devirlerde ve bütün kültürlerde «fizikçiye kesin bir üstünlük sağlamaz».

Toynbee'nin «bugünkü fizikçinin eseri onyedinci yüzyıl fizikçisinin eserinin yerini alacak ve onu demode ve geçerliği olmayan bir şey haline getirecektir» diyen önermesi, Batıdaki tabii bilimlerin son dört yüzyıldaki olağan üstü gelişmesi söz konusu olduğu zaman bile bir başka sınırlamayı daha gerektirmektedir. Bugünün fizikçisinin eseri, önceki yüzyıllarda yapılmış büyük keşiflerin herşeyini demode ve geçerliği olmayan birşey haline getirmez: makro-fizik ve makro-mekanik bugün dahi büyük ölçüde Galile, Kepler, Pascal ve Newton'un -sadece birkaç isim söylemiş olmak için bunları zikrediyorum!- keşiflerine dayanmaktadır. Aynı şey, önceki yüzyıllarda yaşamış başka tabiî bilimcilerin büyük keşifleri için de doğrudur. Onların keşiflerinin doğru olan kısımları geçer-

(45) Bilimsel icat ve keşif hareketleri hakkındaki ayrıntılı istatistikler için bak: Benim kitabım olan *Social and Cultural Dynamics*. II. Bölüm iii. IV. Bölüm iv, vi, vii.

liği olmayan birşey durumunda değildir, daha sonra gelen bilginlerin çalışmalarına hâlâ temellik etmektedir. Bu sonradan ortaya çıkan bilginler, olsa olsa Toynbee'nin de doğru olarak gördüğü gibi, kendilerinden öncekilerin omuzlarına dayanmakta ve kendi katkılarını -bazen büyük bazen küçük- onların çalışmalarına eklemektedirler. Ve bu yeni katkıların hepsi de mutlaka önceki bilginlerin keşif, kuram ve formüllerinden daha doğru değildir.

Bilim tarihinde bir süre için revaç bulan bir fizik veya biyoloji kuramının daha sonra yerini kendisinden evvelki teoriye bıraktığını gösteren birçok örnek vardır. Bir teorinin kendisinden önceki teori değişiklik yapılacak veya yapılmadan kabul edildiği için terkedilmesi seyrek bir olay değildir. Demek oluyor ki teorilerin —önceki ve sonraki— hâkimiyetlerinde dalgalanmalar olmuş, bir an biri, bir an öteki üste çıkmıştır. Bu hâkimiyet dalgalanmaları; fizikte atom teorileri, biyolojide mekanik ve vitalist teoriler, cansız maddeden hayatın çıkışıyla ilgili teoriler ve ışığın niteliğiyle ilgili olanlar, (en yeni çeşitleri olan Heisenberg'in «belirsizlik ilkesi» de dahil olmak üzere) determinizm ve indeterminizm ilkeleri, Niel's Bohr'un «tamamlayıcılık —complementarity— ilkesi» (ki bu, Taoist ilkenin modern biçimidir) gibi modern bilimin «temel kuramlarında» «ve ilk kurallarında» olduğu gibi başka kural ve kuramlarda da vukubulmuştur (46).

Salt dalgalanma söz konusu olduğu takdirde, muhtemelen bir moda gibi bir süre bilimin son sözü olarak müjdelenmeyen daha sonra itibardan düşmeyen hemen hiçbir teori yoktur. Bütün tabiî bilimler alanında böyle dalgalanmalardan geçmemiş nisbeten geniş herhangi bir kuram bulup söylemek hiç olmazsa benim için çok güçtür (47).

Bundan başka, devam edip gelen tabii bilimler ve teknoloji her zaman önceki seviyesinde kalamaz ve bir gerileme ve zayıflama sürecinden de zaman zaman geçer. Ve kimse Toynbee'nin kendisi kadar uzun ve mükammel bir listeyle bilim ve teknolojide görülen

---

(46) *Dynamics*, II. Bölüm iv-xii, özellikle xii'de fizik, matematik, biyoloji ve sosyal bilimlerdeki «ilk kurallar» ve temel teorilerin dalgalanmaları hakkındaki kısa özete bak.

(47) *Dynamics*, II. 167.

bu gerilemeleri örneklememiştir: örneğin bir zamanların mükemmel Roma yolları, Dicle - Fırat havzasındaki mükemmel sulama tesisleri, Seylan'daki su depolama tesisleri, Çin'deki nehirlerin taşkınlarını önleme usulleri v.s. Bunlar, bu ülkelerin daha sonraki dönemlerinde parçalanıp bozulmuşlardır (48). Ayrıca gerek Toynbee, gerek Spengler ve gerekse diğer uygarlık tarihçileri de, çözülme dönemindeki uygarlıklarda bilim ve teknolojideki gerilemeyi kuvvetle ispatlamışlardır.

Bütün bu olaylar, Toynbee'nin «salt dünyaya sonra gelmiş olmak... fikizçiye... kesin bir üstünlük... kazandırır» diyen hükmünü çok açık bir şekilde yalanlamaktadır.

Salt mantık açısından da bu önerme şüpheli görünmektedir: ilk bakışta ifade ettiği anlama göre, tabiî bilimlerin her sonraki halinin, her formülün, her teoricinin, her tekniğin bir öncekinden daha doğru, daha geçerli ve daha kesin olduğunun kabul edilmesi demek olmaktadır. Bu durumda muhterem tarihçi -sosyolog filozofumuz, tabii bilimlerde zamanla herşeyin daha iyi ve daha büyük olcağını söyleyen Voltaire'in Candide'ine has bu çeşit iyimser felsefede ısrar etmiyecektir.

Bu müşahadeler, Toynbee'nin eski ve yeni fizikçiler ve daha genel bir deyimle tabiat bilimcilerinin eserleri arasındaki münasebetle ilgili savının delici, patlatıcı kuvvetini büyük ölçüde zayıflatmaktadır.

Önermesinin eski ve yeni şairler ve genellikle bütün güzel sanat yaratıcılarının -hikayeci, müzikçi, ressam, heykeltraş, mimar, aktör v.s.- eserleri arasındaki münasebetleri özetleyen kısmı da aşırılığa kaçmış ve gerektiğinden daha fazla genellenmiştir. Birkaç istisna bir yana bırakılırsa şair ve güzel sanat yaratıcılarının çoğu, her ne kadar «önceki sanatçıların bıraktıkları yerden işe başlayamazlarsa da» herşeye temelinden başladıkları da pek söylenemez. Bir kural olarak bütün ehil sanat yaratıcıları da tıpkı bilim adamları gibi, zamanlarındaki önemli akımlardan birinin belli başlı «buluşlarını», hiç olmazsa uslûbunu, özelliğini, konularını; nadiren de belirli bir şair veya güzel sanat yaratıcısını cezbeden daha eski akımlardan birine ait bu şeyleri iyice hazmekttikten sonra işe ko-

---

(48) A. J. Toynbee, A Study of History, IV, 40 ff. bak.

yulurlar. Bütün güzel sanatlarda (tıpkı bilimde olduğu gibi) şu veya bu şekil içinde, uzun veya kısa süreli bir çıraklık devresi bulundruğu ve bu devrede çırağın ustasından veya bir sanat okulundan sanatının ya da bu sanata ait tekniğin ABC'sini öğrendiği doğru değil midir? Belirli bir sanat alanındaki gelmiş geçmiş büyük ustaların belli başlı buluş ve yaratışlarının öğretilmesi, bütün müzik, resim, mimarî, tiyatro ve edebiyat okullarımızın ana fonksiyonu değil midir? Polifoni, kontrpuan, armoni, modülâsyon, ritm kuralları ve müzikte «dikey ve yatay» yazı gibi önemli bir buluş - icattan sonra önemli kompozitörlerin bu kuralları öğrenmek ve onlara uymak zorunda kaldıkları ve bu anlamda kendilerinden önce gelmiş olanların omuzlarına dayandıkları doğru değil midir? Aynı şey, resim, edebiyat, heykeltraşlık ve mimarî alanlarındaki şaheserlerin

şey, resim, edebiyat, heykeltraşlık ve mimari alanlarındaki şaheserlerin yaratılması ve bunlardaki önemli buluşlar hakkında da doğru değil midir? Bilimde olduğu gibi önemli yaratıcılar bu kurallardan sapabilir, onları değiştirebilirler; kendi uslûplarını veya varsayımlarını ya da teorilerini kurabilirler: fakat, bunda başarı kazanabilmek için bu yaratıcılar bile, kendilerinden önceki büyük yaratıcıların önemli başarıları hakkında çok şey bilmek zorundadırlar. Bir Bach, Stamitz, Mozart, Haydn, Haendel olmasaydı bir Beethoven zor çıkardı; bunun gibi, daha öncekiler olmasaydı bir Dante veya Shakespeare, Raphael ya da Michelangelo veyahut başka herhangi bir önemli sanat yaratıcısı olabilir miydi? Küçük yaratıcılar gibi onlar da, büyük ustalarının salt taklitçisi veya takipçisi oldukları ölçüde «kendilerinden önceki yaratıcıların omuzlarına dayanmaktadırlar». Şiirde ve güzel sanatlarda bu «öncekilerin omuzlarına dayanma» olayının bir sonucu olarak «klasik ve romantik», «empresyonist», «ekspresyonist», «kübist», «sürrealist» ve müzikte «yedi ve oniki ton» gibi okullar, akımlar ve hareketler ortaya çıkmış; edebiyatta dinî edebiyatın (ortaçağda), kahramanlık menkıbelerinin, «natüralist ve realist» hikaye ve şiirlerin, büyük trajedi ve dramların» vs. nin hakim olduğu devirler olmuştur. (49) Eğer şair ve güzel sanat yaratıcıları «herşeye temelinden başlasalardı» bu saydıklarımızın hiçbiri olmazdı. Bu durumda ne uzun çıraklık veya sanat okullarında öğrencilik ne de daha önce-

---

(49) Yunan - Roma ve Batı resim, heykel, mimarî ve edebiyatındaki üslûplar ve akımlar için bak: Benim kitabım olan *Dynamics*, I, Bölüm v - xiii.

ki yaratıcıların şaheserlerini, tekniklerini ve buluşlarını bilmek şair ve güzel sanat yaratıcıları için ihtiyaç olurdu; ne de büyük sanatçı ve yaratıcılarının kasdî veya gayrıkasdî takipçileri ve taklitçileri bulunur, aynı «estetik hakimiyetine» mensup sanatçı akımları ve hareketleri olurdu. Sanat yaratıcıları, daha önceki yaratıcıların yaratıcılık sırlarını öğrenemezlerdi. Bu çok mânidar olaylar, Toynbee'in şairlerin «herşeye yeniden temelinden başladıklarını» önermesinin geçerliğini büyük ölçüde sınırlamaktadır. Belki, bilimde de olduğu gibi, istisnai hallerde böyle birşey olmaktadır, fakat bu asla bir genel kural değildir.

Nihayet, uzun bir zaman süresi göz önüne alındığı zaman nasıl bilimde belli bir gerçek ilerleme var görünüyorsa, sanatta da, şiir, din ve felsefe ve diğer kültür alanlarında bilimdekine benzer bir ilerlemenin olduğu söylenebilir. Din konusunda Toynbee de bu fikirdedir. Bu, dinleri üçe ayırarak sınıflamasından çıkarılabilir. Toynbee ye göre dinler şöyle sıralanır: «ilkel», «nüve halindeki yüksek», «yüksek» ve «talî yüksek» dinler. Aynı zamanda Toynbee, dinlerin daima aynı yönde ve yükselmeğe doğru hareket ettiklerini söyler. (50) Aynı şey güzel sanatlar için de söylenebilir.

Yirminci yüzyılın fizik ve matematiğinden sonra yunan Elea okulunun fizik ve matematiğine dönmiyeceğimiz tabiidir Fakat aynı şekilde, dünyadaki büyük dinlerden sonra «ilkel» totemci, animist, fetişist, tapınma şekillerine dönmiyeceğimiz de tabiidir. Bach, Mozart ve Beethoven'den sonra Ortaçağın basit polifonik müziğine veya basit nağmesine de dönmeyiz. Raphael, Rembrandt, Michelangelo ve resimle heykeltraşlığın daha sonraki büyük ustalarının üstünde bu sanatların önceki ilkel geometrik uslûplarına dönmeyiz. Son birkaç yüzyılın büyük esebî şaheserlerinden sonra «ilkel» insanların edebiyatını beğenemeyiz. Mommsen'den, Gibbon'dan sonra ilk zamanlardaki tarihin hayatî mitolojisine dönemeyiz. Kısacası önceki şekillere dönmemek ilerleyen tekamülün ayracı ise bunu kültürün bölümlerinde görmek mümkündür.

Bu mütelâaların (51) teorimde Toynbee'nin açtığı deliği tamir ettiğini, onu hiç olmazsa daha gerçeğe uygun bir teori kuruluncaya kadar ayakta kalacak kadar tazelediğini umarım.

---

(50) Toynbee, *A Study of History*. VII. 444. Tablo IV. ve sayfa 381-568.

(51) Bunun ve buna bağlı sorunların ayrıntılı tahlili için bak: Benim *Dynamics*'im II. Bölüm iii; IV. Bölüm iv. vi, vii. ve dört ciltin hepsine *passim*.

Toynbee'nin dostça - ve hepsi de düşünce ürünü - eleştirilerinden bazılarına başka bir yerde cevap verdim. Bazılarına ise bu noktalardaki görüşlerimiz arasındaki büyük uygunluktan dolayı kısaca cevap verilebilir. Ben, ne çeşitli kültürlerin «birbirinden farklı kişiliklerini», mahallî *Physiognomik*'lerini, hatta «ana sembollerini», ne de çeşitli kültürlerdeki «ideational» ve «sensate» süpersistemlerin değişik mahallî çeşitlerini ve değişik mahallî renklerini inkâr etmedim ve etmemekteyim.

«Bazı uygarlıklarda Spenger'in ana sembolü, birçok sistem ve yığının anlam bakımından bütünlenmesinde önemli bir unsur olarak çok işe yarar. Fakat bu birleşik sistem, Apollon, Magi, Faust veMısır «uygarlıklarının» ve diğer uygarlıkların bütünü içindeki sistemlerden sadece bir tanesidir» (52). Bu kültürlerin birbirinden farklı kişiliklerini, gene bu kültürlere ait güzel sanatlar alanlarında daha da az reddetmekteyim. Bununla birlikte büyük bir bir kültüre ait güzel sanatların *diğerlerinden farklı özelliklerinden çoğunu* zaman akıp giderken değişmeyerek aynı kaldıklarını kabul etmem ve çeşitli kültürlere ait güzel sanatların, bu kültürler aynı hakim -ideational, veya sensate yahut idealistic- safhadayken yahut W. Deonna'ya göre aynı «kadim», «klasik» veya «çökmüş» haldeyken gerek uslûp gerek muhteva bakımından önemli benzerlikler gösterdiklerini tevazuyla ileri sürerim. «Dynamics» adlı kitabın I. cildinde heykel (100.000,) resim mimari ve müzik alanında seçilmiş çok büyük sayıdaki örneklere ve Yunan-Roma edebiyatıyla Batı edebiyatının ve kültürlerinin hayat sürelerinin her devresinden seçilmiş daha sınırlı örneklere dayanarak yaptığımız nicelik ve nitelik tahlileriyle bu noktaları ispat etmeğe çalıştım. Bildiğim. kadarı henüz kimse ne örneklerimin temsil kaabiliyeti taşımadığını ne de istatistiklerimin (daha doğrusu basit aritmetiğimin) yanlış olduğunu ispat etmeğe teşebbüs etmedi. Öte yandan Paleolitik, Neolitik, Yunan-Roma ve Hıristiyan heykeltraşlık ve resmini inceleyen Deonna (ve diğer sanat tarihçileri) eserlerinde hatta fotoraflarla bu dört sanat tipinin uslûp ve özelliklerinin şaşılacak derecede mütecanis olduğunu inandırıcı bir şekilde gösterirler.

Aralarındaki benzerlik o kadar büyüktür ki ortaçağ Avrupasının ilk zamanlarına (12. yüzyıldan önceki zamanlara) ait heykel-

---

(52) Benim «*Social Philosophies of an Age of Crisis*» adlı kitabım, s. 211.

lerin kadim yunan (M. Ö. 6. yüzyıldan önceki) heykelleri oldukları sanılabilir. veya bunun tam tersi olan yanılmaya düşülebilir. Bunun gibi, Michelangelo'nun Aurora'sı ile Roma'lı Niobe'yi; *Jean Goujon'un (M.S. altıncı yüzyıl) Nymphs of the Fountain'ıyla Bergama'daki Dans Eden Kadın figüriinü (M.Ö. ikinci-üçüncü yüzyıl); kadim Paleolitik devrin geometrik heykelleriyle Neolitik heykelleri, Yunan, kadim Ortaçağ v.s. heykellerini kıyas ederken, bunlar arasında yüzyıllar ve hatta binlerce yıl olmasına rağmen insan aralarında benzerlik bulmakta kaçınamaz. (53)*

Akropol'deki heykellerden bazıları Mino da Fiesole, Francia ve Desiderio da Settignano'nun eserlerine, Yunanistan'daki Scopa Okulunun heykelllerinden bazıları (M.Ö. 4. yüzyıl) Francia'nın heykellerine, Yunan ve Pompei vazo resimlerinden bazıları da Mantegna, R. Van Weyden ve Titian'ın resimlerine şaşılacak derecede benzemektedir. (54)

Gelişmelerinin aynı safhasındaki kültürlere ait güzel sanatlar arasındaki benzerliklerin mutlaka aynı kültürün değişik gelişme safhalarına ait güzel sanatları arasındaki benzerlikten daha büyük olacağını iddia etmiyorum: bu konuda kesin bir karara varmamızı sağlayacak bir objektif ölçü aletinden mahrumuz. Fakat hepsi de aynı ideational, idealistic ve sensate dönemde olan çeşitli kültürlere ait güzel sanatlar arasındaki büyük benzerliğin inkâr edilemiyeceğini iddia ediyorum ve bu iddiamla yukarıdaki beyanımı nakset-miş olmuyorum. Böylelikle Spengler, Toynbee ve «kültür morfolojisiyle uğraşanların» iddialarında bir gerçek payı bulunduğunu kabul ederek ve onların da benim görüşlerim lehine aynı tavizde bulunacaklarını umarak bu konularda kendileriyle kavgasız dövüşsüz oluyoruz.

Toynbee'nin geri kalan lütufkâr düşüncelerine gelince, bunların buradaki denemesinde ve gerçekten anıtımsı bir eser olan *Study of History*'sinde (özellikle bunun son ciddi olan «Reconsiderations» da) göze çarpan şekilleriyle benim görüşlerim arasında hiç bir

---

(53) *Ibid.*, s. 30. Aynı iddiayı taşıyan birçok başka teorinin özetine bakınız. Deonna'nın tezinin ayrıntılı bir izahı için bak: Deonna, *L'archéologie, sa valeur, ses méthodes* (3 cilt, Paris, H. Laurens, 1912).

(54) Social Philosophies of an Age of Crisis, s. 31.

önemli ayrılık görmemekteyim. Aramızda fark, özle ilgili tezler ve önermelerde değil, fakat «ifade tarzlarında» ve ayrıntılardadır. Toynbee'nin buradaki denemesinde ve *Study of History*'sinde temas ettiği şu meseleler hakkındaki hükümlerimiz arasında gerçek bir benzerlik ve uygunluk bulmaktan çok memnunum :

i. Toynbee, sosyal ve kültürel sistemlerdeki sübjektif değişme ilkesini inkâr etmez; uygarlıkların doğuş, gelişme ve bundan sonra gelen çözülmeleri veya «ölü haldeki hayatları» yahut dalgalanmaları hakkındaki açıklamaları, özellikle uygarlıkların katledilerek değil fakat intiharla son bulduklarını ifade eden hükmü büyük ölçüde «öznel»dir.

Bana gelince, hem de, bir sosyokültürel sistemdeki kuvvetlerin açılma ve gelişmesini meydan okumak suretiyle hızlandırabilen veya yavaşlatabilen, kolaylaştırabilen veya engelleyebilen dış unsurların rolünü inkâr etmem. Bu unsurlar istisnai hallerde bir sistemi yıkılabilir de. Bizim teorilerimiz, böyle bakıldığı takdirde uzlaşır hale gelmekle kalmazlar, aşağı yukarı aynı teori haline gelirler.

II. Aynı şeyler, Toynbee'nin «Reconsiderations» ında insanı hayranlığa sürükleyen bir şekilde geliştirdiği uygarlıkların (veya geniş süpersistemlerin) hayatlarının akışı hakkındaki üç «model» (Yunan, Çin ve Yahudi biçimi hayat akışı) söz konusu olduğu zaman da söylenebilir. Buradaki tek ayrılık, sadece «süpersistemleri» ve «uygarlıkları» gözönüne almayıp da bütün — büyük ve küçük — sosyal ve kültürel sistemleri alırsak yalnız üç değil, fakat daha çok sayıda «hayat akışı», «modeli» veya «kalıbı» görüleceği noktasındadır.

III. Aşağıdaki çeşitten sorunlar hakkındaki görüşlerimiz de birbirlerine bir hayli uygundur : Çok büyük ve çok kolay bir başarı, sosyokültürel sistemlerin ve uygarlıkların yaratıcı gelişmelerinin devamlılığı için öldürücü bir tesire mi sahiptir? Toynbee, sarhoş edici fakat hak edilmemiş başarının, nisbî değerlerin mutlak değerler halinde putlaştırılması, «charismatic» yaratıcılıklarının yerini zora dayanan ve yaratıcı olmayan tedbirlerin alması ve yaptıklariyle yetinerek yeni bir işe girişmeme eğilimlerinin hâkim olması

şeklinde beliren zararlı etkilerini derin bir şekilde tahlil etmiştir (55).

Ideational, idealistic ve sensate süpersistemlerin ve hemen hemen bütün diğer sistemlerin çöküşü hakkındaki varsayımım bu teoriye çok benzemektedir: Bu sistemlerden her biri, siyasî, estetik, ahlâkî ve bilgisel değerler alanındaki yaratıcılığı tükettiği ve yaratıcı faziletiyle hâkimiyetini sürdürecek yerde hareketsizlik, zorlama, sahtekârlık ve sahte değerlerle bunu sağlama yoluna saptığı zaman verimsiz, çoğu zaman zehirli, üyelerine ve bütün insanlığa bir fayda sağlamaz hale geldiği için çökmeğe mahkûmdur.

IV. Benim sosyokültürel olay tanımımda karşılıklı olarak mânidar bir şekilde birbirlerini etkileyen insanlar bu olayların üç kurucu unsurundan biri olarak görünür (diğer ikisi anlamlar ve taşıyıcılardır). Bu tanımdan insanlar tarafından yaratılmış, harekete getirilmiş ve denetlenmiş olan sosyal ve kültürel sistemlerle bireyler arasındaki karşılıklı etkileşme ve bu sistemlerin insan unsurları üzerindeki etkileri sonucu çıkmaktadır. Bildiğim kadarıyla Toynbee'nin bu konudaki tutumu da benimkinin bir benzeridir.

V. Birçok başka konularda da görüşlerimiz arasında bu gibi uyuşmalar vardır: Determinizm - endeterminizm, bazı sosyokültürel olayların tarihî gelişmelerinde öngörü imkânının varlığı ve yokluğu ve özgeci, yaratıcı sevginin çok büyük önemi üzerinde ısrarla duruşumuzdan Herbert Spencer'in alaycı tasvirindeki gibi kendilerini tamamen, «kralların şeceresine, hanedanların mukadderatlarına ve saray kavgalarına», «Amy Robsart'ın katlî plânının bizzat Leicester tarafından hazırlanmış olup olmadığı» veya Gowrie Suikastı hakkında Kral James'in verdiği hesabın doğru olup olmadığı, yahut da üvey annesinin Prusya Kralı I. Frederick'i zehirlemek istemiş olması v. s. gibi meselelere vermiş olan dar kafalı «olay arayıcıları» ve «kısa görüşlü vakanüvis tarihçiler» karşısındaki tavırlarımıza kadar birçok konuda bunu görmek mümkündür. Muhtemelen Toynbee de ben de, Herbert Spencer'in «bu gibi zarurî konulara gerekli dikkat sarfedildikten sonra biraz da toplumların» veya uygarlıkların yahut sosyokültürel sistem ve süpersistemlerin «tabiî tarihlerine zaman ayırmak faydalı olur» derken verdiği hükme katılırız.

---

(55) Bak: Toynbee, A Study of History, Cilt IV. V. VI.

Sözü geçmiş olan temel sorularla ilgili âciz düşüncelerimle çağımızın bu seçkin bilgin ve düşünürünün görüşleri arasında ayrılıktan çok uygunluk olmasından şahsen çok memnunum.

(56) Bu sorunlar için özellikle Toynbee'nin *Reconsiderations*'ına bak: Benim *Dynamics*'imden başka gene benim *Fads and Foibles in Modern Sociology*'ime ve *Ways and Power of Love*'ıma bak.

(57) H. Spencer, *The Study of Sociology* (London: William and Norgate, 1880) s. 68-70.